

VIERAANTUMISESTA YHTEISÖLLISYYTEEN

Aikalaiskriittinen näkökulma suomalaisten nuorten ”syrjäytymisongelmaan”

Anna Laine Ojamies

Maisterintutkielma

**Filosofia/
kansalaisyhteiskunnan asian-
tuntijuuden maisteriohjelma**

**Yhteiskuntatieteiden
ja filosofian laitos**

**Humanistis-
yhteiskuntatieteellinen
tiedekunta**

Jyväskylän yliopisto

syksy 2019

VIERAANTUMISESTA YHTEISÖLLISYYTEEN

Aikalaiskriittinen näkökulma suomalaisten nuorten ”syrjäytymisongelmaan”

Anna Laine Ojamies

Filosofia/kansalaisyhteiskunnan asiantuntijuuden maisteriohjelma

Maisterintutkielma

Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos

Humanistis-yhteiskuntatieteellinen tiedekunta

Jyväskylän yliopisto

Ohjaaja: Olli-Pekka Moisio

Syksy 2019

sivumäärä: 137

Tutkielmassani tarkastelen suomalaisten nuorten syrjäytymistä aikalaiskriittisellä tutkimusotteella. Analysoin suomalaista syrjäytymiskeskustelua ja problematisoin ilmiön nimeltä ”syrjäytymisongelma”. Suomalaisen syrjäytymistutkimuksen mukaan syrjäytymisellä ei ole yksiselitteistä määritelmää eikä syrjäytyneiden tarkkaa määrää tai syitä sen takana tarkkaan tunneta. Suomessa syrjäytyneistä käytetään yleisimmin määritelmää ”NEET” (Not in Education, Employment, or Training). Tutkimukset osoittavat NEET-määritelmän olevan silti liian kapea ja erilaisissa elämäntilanteissa olevia ihmisiä leimaava. Se ei myöskään vastaa nuorten kokemuksia syrjäytymisestä. ”Syrjäytymisongelma” heijasteleekin yhteiskuntamme arvoja eli sitä, mitä pidämme tärkeänä ja mitä odotamme kansalaisilta.

Osoitan, että syrjäytymisen tarkastelu Erich Frommin vieraantumisen käsitteen kautta auttaa ymmärtämään ”syrjäytymisongelman” moniulotteisuutta antaen historiallisen perspektiivin ongelmaan. Vieraantuminen ilmenee eri aikoina eri tavoin ja on voimakasta kapitalistisissa yhteiskunnissa: Osoitan, että ”syrjäytymisongelma” on osoitus vieraantumisesta tänä päivänä. Esittelen syrjäytymisen ja marginalisoitumisen eroa ja pohdin, saako nuori marginalisoitua. Puhuttaessa NEET-nuorista on aina ensin kysyttävä: *Kenelle* NEET on ongelma – nuorelle vai yhteiskunnalle? Frommin mukaan tehokas yhteiskuntakone tarvitsee toimiakseen sopivan passiivisia työntekijäkansalaisia, mutta tällainen vieraantunut työteko ei ole hyväksi ihmiselle. Koska ihminen on yhteiskunnan erottamaton osa, hän heijastelee sitä yhteiskuntaluonteen kautta, eli vieraantuneessa yhteiskunnassa elää vieraantuneita ihmisiä. Pohdin, heijastelevatko syrjäytyneet nuoret vain ”syrjäytyntä yhteiskuntaa”?

On kulttuurinen arvokysymys, miten määrittelemme käsitteet kuten syrjäytyminen, syrjintä ja syrjäyttäminen. Tuon esiin, että suomalaisten nuorten on vaikea integroitua työelämään, he havaitsevat paljon syrjintää ja kokevat yhteisöllisyyden puutetta. Osoitan, että tämä on oireilua vieraantuneesta yhteiskunnasta. Esitän, että pääosin koulutuksen ja työn alueelle rajatut ratkaisut eivät riitä ratkaisemaan syrjäytymistä inhimillisenä ongelmana. Vieraantumisen teorian näkökulmasta yhteiskunnallisten muutosten onnistumiseksi tarvitaankin rakenteellisten uudistusten lisäksi uudenlaisia ajattelu- ja toimintatapoja. Käsittelen kriittisen pedagogiikan hengessä syrjäytymistä aktiivisen kansalaisuuden näkökulmasta: Onko koulujen kansalaiskasvatuksesta vieraantumisen haastajaksi? Vieraantumisen voittamiseksi on panostettava kriittiseen ajatteluun, kokonaisvaltaiseen hyvinvointiin ja yhteisöllisyyteen. Frommin teesi on, että yhteiskunnan tulee pohjata inhimillisille arvoille. Mikäli taloudelliset intressit laitetaan ihmisen edelle, jää ihminen toiseksi – välineeksi. Vieraantumisen näkökulmasta ”syrjäytymisongelma” on osoitus siitä, että yhteiskunnan intressit ovat ristiriidassa yksilöllisten tarpeiden kanssa.

Avainsanat: *syrjäytyminen, nuoret, Erich Fromm, vieraantuminen, kokemus, kriittinen pedagogiikka, aktiivinen kansalaisuus.*

SISÄLLYS

1 JOHDANTO.....	3
1.1 Suomalaisen yhteiskunnan ajankuvaa – Elää, kasvaa ja syrjäytyä tuotemaailmassa.....	3
1.2 Teoreettinen viitekehys: Vieraantuminen on ajankohtainen tema.....	15
1.2.1 Johdatus Karl Marxin ajatuksiin vieraannuttavasta työelämästä.....	15
1.2.2 Erich Frommin vieraantumisen käsitteen soveltuvuus ”syrjäytymisongelman” tarkasteluun.....	17
1.3 Kriittinen pedagogiikka ja aikalaiskritiikki.....	22
1.3.1 Taustaa: Kriittinen teoria ja ideologiakritiikki.....	22
1.3.2 Kriittinen pedagogiikka ja aikalaiskritiikki työkaluina.....	27
1.3.3 Omaa ääntä etsimässä: Kirjoitetun sanan elovoima tekoina.....	29
2 VIERAANTUMISEN HISTORIAA – FROMM JA VIERAANTUMINEN KOKEMUKSEN RIKKOJANA.....	35
2.1 Fromm kokemuksesta kriisistä ja kulttuurin köyhtymisestä.....	38
2.2 Marx ja omista luomuksistaan vieraantunut ihminen.....	41
2.3 Fromm: Vieraantuminen tunkeutuu kaikille elämänalueille.....	46
2.3.1 Yhteiskuntaluonteesta.....	47
2.3.2 Vieraantumisen laajuudesta: Ihmis- vai esinekeskeinen yhteisö?.....	50
2.3.3 Eksistentiaalisista tarpeista: Valinnan pakon tuska.....	52
2.3.4 Vieraantumisen logiikka: Ihmisen tarpeet vs. yhteiskunnan tarpeet..	56
3 VIERAANTUMINEN NYKYPÄIVÄNÄ – ESIMERKKINÄ NUORTEN ”SYRJÄYTYMISONGELMA”.....	60
3.1 Syrjäytyneet numeroina – Nuorten abstrahointi nimettömäksi massaksi.....	64
3.2 Syrjäytymispuhe sorron välineenä ja toivon pilkahdus marginaalissa.....	70
3.3 Syrjäytynyt vai töissä käyvä täyskansalainen?.....	78
3.4 Koulu aktiivisten kansalaisten kasvattajana: Vieraantumisen ylläpitäjä ja haastaja.....	93
3.5 Eheään kokemukseen – Yhteisöllisyys syrjäytymisen ehkäisijänä.....	110
PÄÄTÄNTÖ.....	123
LÄHTEET.....	130
Tutkimuskirjallisuus.....	130
Muut käytetyt lähteet.....	135

Toivon mentyä on elämä päättynyt, todellisuutena tai mahdollisuutena. – Erich Fromm

Ei vain ihminen elä toivosta. Toivo, luottamus ja mielenlujuus pitävät pystyssä myös kansakuntia ja yhteiskuntaluokkia ja jos mahdollisuus niihin menetetään, se tietää tuhoa – joko siksi että elinvoima puuttuu tai siksi että pääsee kehittymään irrationaalista tuhoavuutta. – Erich Fromm (1969, 38)

Yhteenvetona voidaan tiivistää, että *Suomessa nuorten yhteiskunnallinen vaikuttaminen on usein tehty vaikeaksi ja vastenmieliseksi toiminnaksi, jota oppilaitosten puolelta ole tuettu.* – Sakari Suutarinen (2006b, 93)

Aitojen yhteisöjen syntyminen onkin ehkä aikamme suurin haaste. – Leena Kurki (2005, 341)

1 JOHDANTO

1.1 Suomalaisen yhteiskunnan ajankuvaa – Elää, kasvaa ja syrjäytyä tuotemaailmassa

[Syrjäytymisen] [k]äsitteen käyttövoimasta huolimatta kukaan ei kuitenkaan ole täysin varma, mistä syrjäytymiskeskustelua todella käydään. (Sandberg 2015, 2.)

Nuorten syrjäytymiseen liittyvä keskustelu on käynyt Suomessa kiivaana. Ei ole kuitenkaan yksinkertaista määritellä, kuka on syrjäytynyt ja kuka ei. Mistä nuori on syrjässä? Yksi esimerkki syrjäytymisen määrittelemien kirjosta on Salon Seudun Sanomien verkkosivuilla 2.5.2017 julkaistu uutinen ”Nuorten digitaalisessa osaamisessa on suuria eroja – osa ei käytä digilaitteita lainkaan”. Uutinen koskee tutkimustuloksia, jotka osoittavat, että on olemassa joukko nuoria, jotka eivät harrasta, vietä aikaansa tai tapaa kavereitaan digitaalisessa maailmassa, kuten suuri osa nuorista tekee. Tätä ilmiötä nimitettiin digitaaliseksi syrjäytymiseksi. Asetelma on käännettävissä myös ylösalaisin: On olemassa joukko nuoria, jotka eivät vietä aikaansa ”tosiasioiden maailmassa”, kuten suuri osa nuorista tekee. Kysymys on siitä, minkä katsotaan olevan ns. normaalia, osallistuvan nuoren elämää.

Valmiiksi jo syrjäytymisestä ja nuorten hyvinvoinnista kiinnostuneena aloin seurata syrjäytymisilmiöstä käytävää keskustelua intensiivisemmin, kun tasavallan presidentti Sauli Niinistökin otti kantaa nuorten syrjäytymiseen liittyvään ongelmaan virkaanastujaispuheessaan 1.3.2012:

Suomalaisen yhteiskunnan keskellä on syvä ristiriita. Suomi ikääntyy ja tarvitsee nuoria tekijöitä. Samaan aikaan yli 30 000 suomalaista nuorta on *konaan* yhteiskunnan ulkopuolella.¹

Huoli nuorten syrjäytymisestä ei ole uusi. Suomalaisessa keskustelussa voidaan erottaa kolme syrjäytymishuolen aaltoa, joista ensimmäinen alkoi 1980-luvulla, kirjoitetaan teoksessa *Nuoret luukulla* (Aaltonen, Berg ja Ikäheimo 2015, 9). Ensin syrjäytymisen käsite liittyi köyhyyden ja huono-osaisuuden tutkimukseen, toisen aallon aikaan 1990-luvun alussa taas laman seurauksiin, jolloin huoli osoitettiin selkeämmin koulutuksen ja työn ulkopuolella oleviin nuoriin. (Aaltonen ym. 2015, 9; Järvinen ja Jahnukainen 2001, 129—130.)

Syrjäytymisen retoriikkaan nojautuvan keskustelun kolmas aalto alkoi 2000-luvun jälkipuoliskolla ja tiivistyi 2010-luvun alkuvuosina. Kun yhtäältä pyrkimys on ollut paikallistaa ”syrjäytyneiden nuorten” joukko, syrjäytyminen on Otso Sandbergin (2015) sanoin laajentunut ”lähes koko väestöä koskevak-

¹ Kursivointi lisätty.

si riskiksi”. Yksi viimeaikaisen keskustelun kulmakivistä on ollut vuonna 2012 julkistettu Pekka Myrskylän laatima raportti *Hukassa – keitä ovat syrjäytyneet nuoret*, joka pyrkii numeerisen empirian avulla tavoittamaan syrjäytymisen määrää, muotoja ja ilmenemistapoja. (Aaltonen ym. 2015, 9.)

Huoli nuorten syrjäytymisestä kulminoitui nuorisotakuun lanseeraamiseen: Nuorten yhteiskuntatakuu kirjattiin 22.6.2011 pääministeri Jyrki Kataisen hallitusohjelmaan kärkihankkeena ja sen tavoitteena oli ehkäistä syrjäytymistä takaamalla ”jokaiselle alle 25-vuotiaalle nuorelle ja alle 30-vuotiaalle vastavalmistuneelle työ-, harjoittelu-, opiskelu- tai työpaja- tai kuntoutuspaikka viimeistään kolmen kuukauden kuluessa työttömäksi joutumisesta”² (TEM 19/2015, 13). Takuuta toimeenpantiin vuosien 2013—2015 välisenä aikana hallituksen myöntämällä 60 miljoonan vuotuisella määrärahalla (Lähteenmaa 2016, 2). Käytännössä Suomessa syrjäytymistä pidetään työn tai koulutuksen ulkopuolella olemisena eli puhutaan ns. NEET-nuorista (Not in Education, Employment, or Training), joiden määräs- tä on vaihtelevia arvioita (TEM 19/2015, 13).

Sillä, että syrjäytyminen on noussut huomion kohteeksi viimeisten vuosikymmenten aikana, on ollut monia myönteisiä vaikutuksia: syntynyt on paitsi moraalista keskustelua hyvinvointivaltion periaatteista, myös konkreettisia toimenpiteitä (Suutari ja Suurpää 2001, 5–6). Näitä tarvitaan, sillä NEET-nuorten pahoinvointi on todellista: työn ja koulutuksen ulkopuolisten nuorten tyytyväisyys eri elämäntilanteisiin on heikkoa ja huono-osaisuus syvää ja kokonaisvaltaista (Gretschel ja Myllyniemi 2017, 14). Nuorisotakuu-työryhmän maaliskuussa 2015 julkaistun loppuraportin mukaan nuorisotakuun työllistämisaikutukset jäivät ”vaikean taloudellisen tilanteen vuoksi heikoiksi”, mutta nuorisotakuulla saatiin myös paljon aikaan³. Nuorisotakuu sellaisena kuin se suunniteltiin jäi kuitenkin tempoilevan rahoituksen jalkoihin, kun Juha Sipilän hallitus päätti vuonna 2015 viedä ”nuorisotakuun yhteisötakuun suuntaan”, kohdistaa nuorisotakuupakettiin massiiviset leikkaukset – näin kansainvälisestäkin ylistetty nuorisotakuu jäi varjoksi entisestään (Lähteenmaa 2016, 3—4).

² Lisäksi ”jokaiselle peruskoulun päättäneelle taataan koulutuspaikka lukiossa, ammatillisessa oppilaitoksessa, oppisopimuksessa, työpajassa, kuntoutuksessa tai muulla tavoin”. Nuorisotakuu-työryhmä päätti kutsua nuorten yhteiskuntatakuuta 1.1.2013 alkaen nimellä nuorisotakuu. (TEM 19/2015, 13.)

³ Nuoret käyttivät nuorisotakuun aikana enemmän TE-palvelujen (työ- ja elinkeinopalvelut) ohjauspalveluita. Nuorisotakuun ohessa lanseeratun koulutustakuun myötä taas peruskoulun päättäneet nuoret siirtyivät jousemmin toisen asteen koulutukseen, peruskoulun lisäopetukseen tai valmentavaan opetukseen. Nuorisotakuun myötä etsivää nuorisotyötä alettiin tehdä kaikkialla Suomessa, nuorten työpajatoimintaa lisättiin ja nuorten palveluita on keskitetty ”Ohjaamoiksi”, joita on otettu käyttöön useilla paikkakunnilla. (TEM 19/2015, 9—10.)

Nuorisotakuun jälkeen syrjäytymisen vastaista työtä jatketaan eri tahoilla⁴ erilaisista lähtöasetelmista, joista esimerkkeinä kansainväliseksi vientituotteeksikin kaavailtu Oma Linja -hanke⁵ ja useita syrjäytymisen vastaisen työn tavaramerkkejä lanseerannut Me-säätiö⁶. Suomella on asiantuntijoiden mukaan kaikki edellytykset rakentaa yhteiskunta, jossa kaikki nuoret suoriutuvat koulutuksesta ja pääsevät mutkattomasti työelämään (Hiilamo, Määttä, Koskenvuo, Pyykkönen, Räsänen ja Aaltonen 2017, 105).

Eri alojen toimijat ovat ottaneet kantaa nuorisotakuun menetelmiin käytännön työn näkökulmista, ja asiantuntijat ovat käyneet periaatteellista keskustelua siitä, mitä nuorisotakuulla ja sen perustalta rakennetuilla syrjäytymisen vastaisilla toimilla *oikeasti* halutaan edistää. Julkisessa keskustelussa korostetaan sitä, että syrjäytyneet maksavat valtiolle paljon. Keskustelu lipeää välillä tolkun tuolle puolen⁷: Helsingin sanomien verkkouutisen (16.4.2017) mukaan sosialidemokraattien puheenjohtaja Antti Rinne päivitteli yhdessä vuoden 2017 kuntavaalitenteistä ”syrjäytyneen nuoren maksavan miljoona euroa vuodessa”. Julkaisussa Helsingin Sanomat selvitti, että ”miljoona euroa koko elämänsä aikana” on lähempänä totuutta. Syrjäytyneestä aiheutuvat ”miljoonan euron kustannukset” on uutisoinnin mukaan varsin vakiintunut ilmaisu julkisessa keskustelussa. Suomessa syrjäytymisestä tehdyt kustannusarviot perustuvatkin lähinnä tuotannonmenetyksiin (Aaltonen ym. 2015, 9–10). Syrjäytymisen kustannus riippuu kuitenkin syrjäytymisen määrittelystä.

Syrjäytymisen ehkäisyn tärkeys on nostettu esiin myös turvallisuuden näkökulmasta: Vuonna 2017 julkistetun sisäministeriön Sisäisen turvallisuuden strategian⁸ mukaan syrjäytymistä pidetään jopa suomalaisen yhteiskunnan tulevaisuuden suurimpana turvallisuusuhkana. Sandbergin mukaan sanan syrjäytyminen kiinnostavuus piilee käsitteen poliittisen voiman ja analyttisen tehokkuuden välisessä kuilussa:

⁴ Juha Sipilän hallitus käsitteli marraskuussa 2016 NEET-nuorten määrän lisääntymistä, sen syitä ja siihen liittyviä ongelmia. Hallitus tilasi toimenpide-ehdotusten tueksi selvityksiä. Käytän tässä tutkielmassani huomioita yhdestä näistä raporteista (Hiilamo ym. 2017).

⁵ Vuonna 2016 Suomen Akatemia käynnisti Oma Linja -hankkeen, jonka tarkoituksena on verkkosivujensa mukaan tarjota tutkimustietoon perustuvia työkaluja peruskoulun päättävälle nuorille ja opettajille, jotta koulutuspolun valinta helpottuisi ja niin yhä harvempi syrjäytyisi.

⁶ Me-säätiö on yhdessä Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen (THL) kanssa laatinut mallin syrjäytymisen dynamiikasta palvelujen suuntaamiseksi paremmin. Säätiö on verkkosivuillaan listannut useampia syrjäytymisen vastaisen työn tavaramerkkejä: ”Me-talo”, ”Me-koulu” ja ”me.”.

⁷ Ks. Aaltonen ym. 2015, 9.

⁸ Strategia esitellään sisäministeriön verkkosivuilla osoitteessa <<https://intermin.fi/sisaisen-turvallisuuden-strategia>>. Luettu 29.6.2019.

Tämä ristiriita on paitsi kiinnostava, myös niin tieteellisellä kuin yhteiskunnallisellakin tasolla merkittävä kysymys. Yleinen huoli syrjäytymisestä ja syrjäytyneistä on peittänyt alleen sen, miten viimeisen kolmen kymmenen vuosikymmenen aikana suomalaiseen kielenkäyttöön on muodostunut suhteellisen vakiintunut standardi, jonka mukaan syrjäytymistä ja syrjäytyneiksi kutsuttuja käsitellään. (Sandberg 2015, 2.)

Nuorisotutkimusseura on osallistunut suomalaiseen moniulotteiseen syrjäytymiskeskusteluun tuoden keskustelun tueksi tietoa ja uusia näkökulmia. Taho on eritellyt muun muassa nuorisotakuun todellisia vaikutuksia ja ongelmia.

[...][N]uorisotakuussa on ollut monia ideologisia, organisatorisia ja käytännön ongelmia. Esimerkiksi etsivä nuorisotyö, jonka laajentamiseen ja vakiinnuttamiseen on panostettu koko nuorisotakuun ajan, sisältää individualistisia ja anti-yhteisöllisiä painotuksia rajaten nuorisotyön kuvaa sekä mielikuvaa nuorista ongelmallisella tavalla [Lähteenmaa 2015; Siurala 2015⁹]. (Lähteenmaa 2016, 2.)

Nuorisotakuun ongelmia käsitellään perusteellisesti muun muassa Nuorisotutkimusverkoston julkaisemassa *Nuorisotakuun arki ja politiikka* -kirjassa (Gretschel, Paakkunainen, Souto ja Suurpää (toim.) 2014), jota käytän lähteenä. Kirjassa esitetään, että nuorisotakuuta voi pitää nuoriin kohdistuvan yhteiskuntavastuun kirkkaimpana nykypäivän esimerkkinä, eräänlaisena sosiaalisena ”brändinä” (Gretschel, Paakkunainen, Souto ja Suurpää 2014, 9). Nuorisotutkimusverkostossa on julkaistu, ja tullaan julkaisemaan, useita tutkimuksia ja analyysejä nuorten syrjäytymiseen liittyen¹⁰ sekä toteutetaan vuosittain Nuorisobarometri-kyselytutkimus – näitä käytän valikoiden lähteenä tutkielman luvuissa 3.1—3.5.

Ongelmista huolimatta nuorisotakuulla saatiin myös paljon aikaa ja nuorisotakuun vesitynyt versio, ”yhteisötakuun suuntaan viety nuorisotakuu” on herättänyt tutkijoiden parissa kritiikkiä. Lähteenmaa (2016, 4) huomauttaa, että ”yhteisötakuu” nimestään huolimatta korostaa erittäin individualistista ihmiskuvaa: resursseja on leikattu vähäosaisilta yhteisöiltä ja nuorisoryhmiltä, mutta panostuksia on tehty etsivään nuorisotyöhön eli ”vakavasti syrjäytyneiden auttamiseen”. Lähteenmaa pohtii, että ”yhteisöllä” tarkoitetaankin tässä

⁹ Lähteenmaa viittaa seuraaviin: Lähteenmaa, Jaana (2015): Yhteisötakuun ideaa pitäisi kirkastaa. Suomen Kuvalehti 32/2015; Siurala, Lasse (2015): Herkkyyttä ja suvaitsevaisuutta nuorten arjen ymmärtämiseen. Teoksessa Häkli, J., Kallio, K. P. ja Korkiamäki, R. (toim.): Myönteinen tunnistaminen. Nuorisotutkimusverkosto, Tampere.

¹⁰ Esimerkkinä seuraavat, joita käytän lähteenä: Aaltonen, Berg ja Ikäheimo (2015): Nuoret luukulla. Kolme näkökulmaa syrjäytymiseen ja nuorten asemaan palvelujärjestelmässä; Suurpää (toim.) (2009): Nuoria koskeva syrjäytymistieto. Avauksia tietämisen politiikkaan ja Suutari (toim.) (2001): Vallattomat marginaalit. Yhteisöllisyyksiä nuoruudessa ja yhteiskunnan reunoilla. Tulevista tutkimuksista esimerkkeinä seuraavat: käynnissä oleva vuosina 2018—2019 toteutettava ”NEET-nuorten palvelut, kustannukset ja kohdentuminen” -hanke ja ”Nuoret ajassa” – laadullinen seurantatutkimus nuorista, joka toteutetaan vuosina 2014—2025.

yhteydessä ”aikuisen, instituutioiden ja ennen kaikkea julkisen, yksityisen ja kolmannen sektorin toimijoiden yhteisöllisyyttä ja yhdessä toimimista – eräänlaista viranomaiskumppanuutta ja näiden piirileikkiä yksilöityjen ongelmanuorten ympärillä”.

”Aikuiset yhdessä autettavat nuoret yksin” oli jo Kataisen hallituksen nuorisotakuun taustaeetos, joka tihkuu vuoden 2013 nuorisotakuun taustapapereista [Lähteenmaa 2014¹¹]. Se, että Sipilän hallitus vahvistaa tätä yksilöllisyyden eetosta, ei olekaan yllätys. Kun kansa kurjistuu, mutta ongelmat yksilöllistetään, ihmiset syyttävät helposti itseään tai toisiaan, mutta eivät systeemiä. (Lähteenmaa 2016, 4.)

Tutkielmassani esitän, että suomalaisten nuorten syrjäytymisestä muodostunut ongelma on kaikessa monimutkaisuudessaan osoitus yhteiskunnan *vieraantuneisuudesta*. Vieraantuneisuus näkyy siinä, kuinka syrjäytyneistä nuorista puhutaan ja siinä, millä perusteella nuoria pyritään osallistamaan yhteiskuntaan. Vieraantuminen näkyy individualismin korostamisena ja taloudellisten seikkojen painottamisessa ”syrjäytymisongelmaa” ratkaistaessa. *Esitän, että syrjäytymisen tarkastelu vieraantumisen kautta auttaa ymmärtämään ”syrjäytymisongelman” moniulotteisuutta sekä antaa historiallisen perspektiivin ongelmaan.* Syrjäytymistä tutkineiden mukaan jatkuva syrjäytymisestä puhuminen antaa leiman niin kutsutulle syrjäytyneelle ja sillä voi näin ollen olla jopa yksilön toimintakykyä lamauttava vaikutus. Syrjäytymispuhetta käsittelen luvussa luku 3.2.

Nuorille suunnatuista kyselytutkimuksista käy ilmi, että nuorten omat kokemukset syrjäytymisestä eivät ole linjassa vallitsevan syrjäytymisen määritelmän kanssa. Onkin tärkeää purkaa luokitteluja ja katsoa nuorten syrjäytymisen aiheita myös toisin, esitetään julkaisussa *Nuoria koskeva syrjäytymistieto – Avauksia tietämisen politiikkaan* (Suurpää (toim.) 2009). Näin voimme ymmärtää, mistä syrjäytymisilmiössä on kyse ja myös suunnitella ja suunnata syrjäytymisen vastaisia toimia paremmin. Nuorten käsitysten ja aikuislähtöisen hyvinvointiohjauksen välille on rakentunut jännite, jota voidaan pitää tiedonpoliittisena kysymyksenä. (Suurpää 2009, 5.) Nuorisobarometrit osoittavat, että

nuorten kokemuksissa syrjäytyminen palautuu juuri sille harmaalle arjen vyöhykkeelle, jonka tiedonpoliittiset tilastot ja indikaattorit heikoimmin tavoittavat: ystävyys-suhteiden ja muiden merkityksellisten sosiaalisten siteiden puuttumiseen – yhteenkuulumisen koettuihin ongelmiin. (Suurpää 2009, 5.)

¹¹ Lähteenmaa, Jaana (2014): Liata kätensä vaan ei sydäntään. Tutkijan ambivalenteja pohdintoja nuorten työttömien aktivoinnista. Teoksessa Gretschel ym. (toim.): Nuorisotakuun arki ja politiikka. Nuorisotutkimusverkosto, Helsinki.

Syrjäytymisilmiön monimutkaisuuden osoittamiseksi tarkastelen luvussa 3.2, mitä eroa on syrjäytymisellä ja marginalisoitumisella. Luvussa 3.5 taas esittelen työn ja koulutuksen ulkopuolisten nuorten käsityksiä syrjäytymisen syistä sekä nuorten ratkaisuehdotuksia syrjäytymiseen. Tässä käytän keskeisenä aineistona vuoden 2014 Nuorisobarometrin tuloksia ja tuloksista tehtyjä analyysejä sekä Myllyniemen ja Gretschelin työn, koulutuksen ja harjoittelupaikan ulkopuolisille nuorille vuonna 2017 kohdistaman haastattelututkimuksen¹² tuloksia.

Professori Heikki Hiilamon raportin¹³ mukaan nuorten aikuisten ongelmatilanteissa kriittistä katsetta ei pidä suunnata vain nuoriin, vaan myös koulutusinstituutioihin ja työmarkkinoihin (Hiilamo ym. 2017, 37). Tutkielmassani teen juuri näin: tarkastelen kriittisesti, vieraantumisen näkökulmasta koulua, kasvatusta ja työelämän todellisuutta. Luon kuitenkin katseen laajemmalle: tarkastelen syrjäytymistä paitsi rakenteellisen ongelmana, myös kokemuksellisenä ongelmana. Tarkastelen kriittisesti aikaamme, missä esiintyy ilmiö nimeltä ”syrjäytymisongelma” ja sitä, vastaako syrjäytymisen määritelmä sitä, miten syrjäytyminen koetaan. Erich Frommin vieraantumisen näkökulmasta annan vastauksen Hiilamon raportissa (2017, 38) esitettyyn kysymykseen: *”Miten koulujärjestelmä ja muut palvelut voisivat tukea nuoria löytämään polkuja valtavirtaan?”*. Fromm pyrki näkemään ihmisen ja yhteiskunnan sellaisena kokonaisuutena, jonka kaikki osa-alueet ovat vuorovaikutuksessa keskenään. *Tutkielmassani en voi ottaa kaikkia syrjäytymisilmiön puolia huomioon, mutta mielestäni Frommin vieraantumisen käsite tuo sen kokoavan näkökulman, joka syrjäytymisilmiötä ratkoessa tuntuu puuttuvan.* Ymmärtääksemme ilmiötä nimeltä syrjäytyminen, on ensin syytä tarkastella yhteiskuntamme ajankuvaa eli sitä, millaisessa Suomessa nuoret elävät ja millaisia odotuksia nuoriin kohdistetaan jo lapsesta saakka. Frommin (esim. 1971, 346) mukaan ihmiset heijastavat yhteiskuntaansa niin hyvässä kuin pahassa: Nuoret opetetaan yhteiskuntakoneen osiksi jo lapsesta saakka ja tässä koululla on

¹² Nuorisotutkimusverkosto on toteuttanut ainutlaatuisen tutkimuksen työn, koulutuksen ja harjoittelupaikan ulkopuolella olevien 15—29-vuotiaiden nuorten näkemyksistä. Etsivien nuorisotyöntekijöiden toteuttamissa 117 haastattelussa tavoitettiin niitä nuoria, joita on vaikea tavoittaa tavanomaisilla kyselytutkimuksilla. Lähde: Nuorisotutkimusverkoston verkkosivut: <<https://www.nuorisotutkimusseura.fi/ajankohtaista/uutiset/1726-nuorisotutkimusverkosto-selvitti-etsivien-nuorisotyöntekijöiden-kanssa-neet-nuorten-huonovointisuus-yllaetti-syvyydessaaen>>. Luettu 29.6.2019.

¹³ Selvitysmiehen raportilla Hiilamo, Määttä, Koskenvuo, Pyykkönen, Räsänen ja Aaltonen esittävät konkreettisia toimenpide-ehtotuksia, joilla etuus- ja palvelujärjestelmän toimintaa parantamalla voidaan ehkäistä syrjäytymistä ja vähentää koulutuksen ja työn ulkopuolella olevien eli NEET-nuorten määrää. (Hiilamo ym. 2017, 9; 13.)

keskeinen rooli. Tästä huolimatta kasvatus voi Frommin mukaan olla merkittävässä asemassa, mitä tulee vieraantumisen haastamiseen (Fromm 1971, 346; Fromm 1967, 108).

Nuorten syrjäytymiseen on yritetty löytää myös koulutuspoliittisia ratkaisuja. On syytä tarkastella millaisia tavoitteita ja arvomaailmaa suomalaisen koulutuspolitiikan taustalla on. Asian tiimoilta oli muun muassa käynnissä valtioneuvoston kansalaisvaikuttamisen poliittinen ohjelma vuosina 2004—2007¹⁴. Tärkeimmät politiikkaohjelman aikaansaamat uudistukset liittyivät kansalais- ja demokratiakasvatuksen tehostamiseen¹⁵. Opetushallitus taas toteutti vuonna 2011 opetus- ja kulttuuriministeriön toimeksiannosta selvityksen demokratiakasvatuksen toteutumisesta koskien kaikkia maan perusopetuksen kouluja, nuorten lukiokoulutusta antavia oppilaitoksia sekä ammattikoulutuksen oppilaitoksia¹⁶. Kansalaisuusteemoja ja demokratiakasvatusta on nostettu esille opetussuunnitelmia toteutettaessa¹⁷. Pyrkimyksenä on tuottaa aktiivisia kansalaisia, mutta näiden tavoitteiden toteutumiseen on pitkä matka, josta osoituksena on käsillä oleva ”syrjäytymisongelma”¹⁸. Marjo Vuorikoski ja Mirka Räisänen (2010, 71) kirjoittavat artikkelissaan suomalaisen koulutuspolitiikan erilaisista vaiheista ja vaikutuksista. Koulutus on aina palvellut suomalaisen yhteiskunnan tarpeita:

Valtiovallalla on ollut keskeinen ohjaava rooli yleissivistävän perusopetuksen organisoinnissa jo kansakoulun perustamisesta 1860-luvulta lähtien. Kasvatuksen ja koulutuksen tehtävänä on ollut yksilöiden persoonallisen kehityksen tukeminen mutta myös yhteiskunnallisen ja valtiollisen kansalaisuuden kehitys. [Ahonen 2003.¹⁹] (Vuorikoski ja Räisänen 2010, 65.)

Tänä päivänä vallalla on uusliberalistinen koulutuspolitiikka, jonka myötä koulutus on alettu entistä keskeisemmin sitoa yhteiskunnan taloudellisen tuottavuuden takaajaksi (Vuorikoski ja Räisänen 2010, 71). Kirjoittajien (2010, 70) mukaan uusliberalistinen ideologia

¹⁴ Suutarinen 2006a.

¹⁵ ”Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelma panosti erityisesti demokratian tietopohjan vahvistamiseen ja sitä koskevan indikaattoritiedon pysyvän keräämisen järjestämiseen. Poliitiikkaohjelma kehitti suunnitelman sellaiseksi demokratiapolitiikaksi, jolla julkinen valta voi perustuslain mukaisesti edistää kansalaisten yhteiskunnallista osallistumista ja vaikuttamista.” (Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman loppuraportti. Oikeusministeriön toiminta ja hallinto 2007:20.)

¹⁶ Opetushallitus. Raportit ja selvitykset 2011: 27. Demokratiakasvatusselvitys, 5.

¹⁷ ”Ihmisoikeuskysymysten korostaminen kouluopetuksessa on tullut viime aikoina tärkeämmäksi erilaisten ihmisoikeusrikoksia ihannoivien ääriyhmiä näkyvyyden myötä. Erityisesti verkkomedian kautta demokraattisten arvojen ja ihmisoikeuksien vastaiset näkökulmat leviävät nopeasti nuorten keskuuteen. Siksi Opetushallitus on täydentänyt perusopetuksen ja lukion opetussuunnitelmaperusteita näiltä osin vuonna 2010.” Opetushallitus. Raportit ja selvitykset 2011: 27. Demokratiakasvatusselvitys, 8.

¹⁸ Ks. mm. Suutarinen 2006c; Suutarinen ja Törmäkangas 2012; Elo 2012, 13.

¹⁹ Kirjoittajat viittaavat seuraavaan teokseen: Ahonen, Sirkka (2003): Yhteinen koulu. Tasa-arvoa vai tasa-päisyyttä? Tampere: Vastapaino.

on tunkeutunut suomalaiseen talous- ja yhteiskuntapolitiikkaan 1980-luvulta lähtien ja 2000-luvulla siitä on tehty itsestään selvä vaihtoehto.

Suomessa muutoksen hahmottaminen on hankalaa osin siitä syystä, että uusliberalistinen koulutuspolitiikka on tuotu tänne pienten askelten politiikalla eikä se ole, ainakaan vielä, yhtä kokonaisvaltaista kuin ideologian angloamerikkalaisissa mallimaissa. (Vuorikoski ja Räisänen 2010, 73—74.)

Kasvatustieteiden professori Heikki Silvennoinen ja Heikki Kinnari kirjoittavat, että talouselämän etuja edustavat toimijat ovat yhä vahvemmin ylikansallisen koulutuspolitiikan tärkeimpiä vaikuttajia. Näitä toimijoita ovat Maailman pankki, taloudellisen yhteistyön ja kehityksen järjestö (OECD), Kansainvälinen valuuttarahasto (IMF) ja Euroopan Unioni (EU). (Silvennoinen ja Kinnari 2015, 76, ks. myös Robertson ja Dale 2009, 23—35.) Kirjoittajat (2015, 76) arvioivat, että OECD:n analyysit, arvioinnit ja suositukset sekä EU:n harjoittama koulutuspolitiikka yhdenmukaistavat kansallisia järjestelmiä uusliberalistisen politiikan suuntaisesti ja tämä on selkeästi nähtävissä myös Suomessa:

Suomessa nähdään hyvin vahvana kansallisen koulutuspolitiikan päättäjien halu noudattaa muissa maissa toteutettuja uudistuksia ja seurata ylikansallista valtavirtaa. Ajan henkeen kuuluu olennaisesti se, että koulutuspolitiikkaa ja koulutusta koskevia valintoja perustellaan entistä vahvemmin koulutuksen oletetuilla hyödyillä ja vaikutuksella kilpailukykyyn globaaleilla markkinoilla. (Silvennoinen ja Kinnari 2015, 76.)

Silvennoisen ja Kinnarin (2015, 76) mukaan kehittyneiden teollisuusmaiden koulutuspolitiikat ovat sisällöltään ja toimintatavoiltaan lähentyneet toisiaan, eikä EU:n tavoitteleva järjestelmien harmonisointi rajoitu vain esimerkiksi tutkintojen harmonisointiin, vaan ulottuu koulutuksen hallintaan ja koulutuksen järjestämisen mekanismeihin. Silvennoinen ja Kinnari (2015, 78) viittaavat Hanna Ylöstaloon (2014) empiiriseen tutkimukseen uusliberalistisesta hallinnasta yliopistoissa: Ylöstaloon mukaan ”yliopistoissa uusliberalistinen hallinta on konkretisoitunut muun muassa lisääntyneenä tulosvastuullisuutena ja kilpailuhenkyytenä sekä tutkimuksen ja opetuksen suuntaamisena vastaamaan yhä enemmän talouden ja työmarkkinoiden ”tarpeisiin”.”

Yliopisto-opetus määritellään koulutuspalveluksi, jota asiakkaiksi määritellyt opiskelijat ostavat omiin yksilöllisiin tarpeisiinsa. Ylöstaloon mukaan esimerkiksi OKM:n [opetus- kulttuuriministeriö] koulutuksen ja tutkimuksen kehittämissuunnitelman lähtökohdat ovat varsin talous- ja työelämälähtöiset. Kehittämissuunnitelmassa julkista taloutta vakautetaan pidentämällä koulutuksen avulla työuria ja parantamalla järjestelmän tehokkuutta. (Silvennoinen ja Kinnari 2015, 78.)²⁰

²⁰ Hakasulut lisätty.

Uusliberalistisen talouspolitiikan ulottuminen koulutuspoliittisiin ratkaisuihin näkyy konkreettisesti koulujen opetussuunnitelmissa (ks. esim. Nussbaum 2011, Robertson ja Dale 2009, Vuorikoski ja Räisänen 2010). Osoituksena tästä on kouluissa korostunut tehokkuusajattelu.

Koulun käytäntöjä ohjaamalla pyritään ehkäisemään syrjäytymistä niin, että koulu tukisi paremmin nuorten kasvamista ”aktiiviseksi kansalaiseksi”. Koulu on keskeisessä roolissa nuorten elämässä ja merkittävä arvokasvattaja. Kansainvälisessä tutkimuksessa käy ilmi, että suomalaiset nuoret, vaikka heillä on hyvät tiedot yhteiskunnasta, eivät ole kiinnostuneita kansalaisvaikuttamisesta. Käyn tutkielmani luvussa 3.4 läpi vuoden 1999 CIVIC- ja vuosien 2009 ja 2016 ICCS-tutkimusten²¹ tuloksia ja käytän niiden tulkinnassa apuna muun muassa Sakari Suutarisen tekemiä päätelmiä. Suutarisen ja muiden suomalaisten tutkijoiden huomioiden tuella esittelen, minkälaista kansalaiskasvatus Suomessa käytännössä on, sillä aktiivinen kansalaisuus voi opetuksessa saada hyvin erilaisia merkityksiä, kuten Silvennoinen ja Kinnari havainnollistavat:

Koulutuspolitiikka tähtää sellaisen ihannekansalaisen tuottamiseen, jota on tutkimuksissa luonnehdittu aktiiviseksi kansalaiseksi tai työntekijäkansalaiseksi ja yrittäjäminäksi. Korkea-asteellakin koulutuksen välinearvo on korostunut ja koulutuksen sivistystehtävän sijaan on alettu tavoitella hyvien työntekijäkansalaisten valmentamista työmarkkinoiden ja yrityksen palvelukseen. (Silvennoinen ja Kinnari 2015, 78.)

Opetuksen taustalla olevat arvot ja tavoitteet tulisi ottaa kriittiseen tarkasteluun ja nostaa keskiöön nousevat seuraavat kysymykset: Mitä on *aktiivinen kansalaisuus*? Kuinka sitä tulisi opettaa, jotta sillä olisi aidosti syrjäytymistä ehkäisevä vaikutus? *Frommin mukaan vieraantumisen ilmenee usein passiivisuutena*. Aktiivisuus ei kuitenkaan välttämättä ole vieraantumisen vapaata toimintaa: Päinvastoin, Frommin mukaan länsimaissa on todella harhaisia kuvitelmia siitä, mitä aktiivisuus on. Aktiivisuus ei ole touhukkuutta tai puurtamista työn kuin työn eteen, vaan aktiivisuudesta tulisi seurata ”sosiaalisessa mielessä hyödyllisiä muutoksia” ja todellista sisältöä tekijälleen. (Fromm 1977, 110—111.) *Jotta päästäisiin Frommin hahmotteleman aktiivisuuden jäljille, korostuvat opettajan avoimuuden, kriittisen ajattelun ja yhteisöllisyyden vahvistamisen tärkeys*.

²¹ IEA-organisaation (International Association for the Evaluation of Educational Achievement) toteuttamat suuret kansainväliset yhteiskunnalliset kasvatuksen tutkimukset: Civic Education Study ”CIVED”-tutkimus vuonna 1999 ja International Civic and Citizenship Education Study ”ICCS”-tutkimukset vuosilta 2009 ja 2016.

Tutkielmassani en mene syvälle uusliberalistiseen koulutuspolitiikkaan, mutta uusliberalismin kritiikki on vahvasti tämän aikalaiskriittisen tutkielmani taustalla. Kuten olen tuonut esille, uusliberalistisen talouspolitiikan ja sen lainalaisuuksien tunkeutuminen koulutuspoliittiseen päätöksentekoon on globaali ilmiö. Tämän kehityskulun vaikutuksia on tutkittu paljon *kriittisen pedagogiikan* piirissä, sillä kyseisen tieteellisen perinteen yksi peruspilareita on marxilainen kapitalismikritiikki. Juha Suorannan (2005, 21) mukaan kriittiselle pedagogiikalle on tarve, sillä on tyypillistä, että ”[k]ieltäydytään uskomasta, että todellisuuden taloudellinen perusta määräisi kasvattajien työtä”. Kriittiseen pedagogiikkaan johdetaan luvussa 1.3.

Aktiivisen kansalaisuuden lisäksi koulumaailmaan on rantautunut muitakin uusia painotuksia kuten teknologisoituminen. Tietoteknisten taitojen vahvistaminen on noussut merkittävään rooliin opetussuunnitelmissa ja koulumaailman käytännöissä. Opettaja Olli-Jukka Jokisaari tutkii väitöskirjassaan *Kasvatus tuotemaailmassa. Günther Anders kasvatusfilosofina* (2017a) koulumaailman uusia tuulia teknologisoitumisen näkökulmasta. Jokisaari linkittää mielenkiintoisesti yhteen saksalaisen filosofin Günther Andersin (1902—1992) teoriaa nykypäivään. Jokisaari (2017a, 32—33) kirjoittaa, että ”Andersin mukaan taloudellisteknologinen prosessi määrittää sitä, mitä pidetään tärkeänä, mihin samaistutaan ja mihin pyritään. [...] Tuotemaailmasta on tullut ihmisen faktista todellisuutta.”²² Jokisaaren (2017b, 108–109) mukaan tämä näkyy muun muassa siinä, että sivistys ja hyödyllisyys painivat keskenään:

[Andersin] [t]uotemaailma vaikuttaa [...] siihen, millaisia päämääriä tai tehtäviä kasvatukselle asetetaan. Lopulta tuotemaailmassa kasvatuksella sinänsä ei enää ole merkitystä, vaan ainoastaan sillä, mitkä oppisisällöt ovat hyödyllisiä. (Jokisaari 2017b, 108–109.)

Jokisaari (2017a, 45) argumentoi, että nykymaailmassa tuotemaailman fantomit²³ ovat osana kasvatusmaailmaa ja -todellisuutta, ja tämä ilmenee konkreettisesti teknologian hyödyntämisessä opetuksessa:

Esimerkiksi koulut halutaan teknologisoida ja digitalisoida. Opettaminen ja oppiminen halutaan muuttaa vastaamaan teknologisoitunutta maailmaa. Se, mikä on aikaisemmin ollut kasvatuksessa olennaista, työnnetään epäolennaisuuden alueelle.

²² Alkuperäinen viite: Anders, Günther (1979): *Die Antiquiertheit des Menschen 1: Über die Seele im Zeitalter der zweiten industriellen Revolution*. München, C. H. Beck, 2.

²³ Fantomi on Andersin tuotemaailmassa olevan kategoriasta käyttämä käsite. Fantomit ovat tuotteita, jotka ilmenevät tosiolevina (esim. mainokset). (Jokisaari 2017, 33.)

Keskeinen kysymys onkin: elämmekö ihmisten maailmassa vai tuotteiden ja teknisten vempaimien maailmassa? Palaan näin luvun alun tematiikkaan, jossa käytin esimerkkinä uutista digitaalisesta syrjäytymisestä. Jokisaaren ja Andersin ajatusten valossa voi pohtia, mitä ihmettä ”digitaalinen syrjäytyminen” voikaan tarkoittaa.

Koulutus on keskeisessä roolissa syrjäytymisen vastaisessa työssä, sillä koulutuksen jatkumisen hyödyt eivät ulotu ainoastaan työmarkkinoihin. Useissa tutkimuksissa on osoitettu, että koulutus ehkäisee syrjäytymistä, parantaa terveyttä ja vähentää rikoksen teon mahdollisuutta. (Huttunen ja Pekkarinen 2016, 2.) Opetusalan ammattijärjestö OAJ onkin oppivelvollisuuden pidentämisen kannalla: ”OAJ tarjoaisi esiopetusta jo viisivuotiaille ja ulottaisi oppivelvollisuuden ammatillisen tutkinnon tai lukion suorittamiseen asti”, uutisoi YLE verkkosivuillaan 14.3.2018. Kesällä 2019 hallitus on suunnitellut oppivelvollisuuden pidentämisen kirjaamista hallitusohjelmaan, mistä uutisoi 14.5.2019 Iltalehti verkkosivuillaan. *Tässä tutkielmassa argumentoin vieraantumisen näkökulmasta, että vaikka oppivelvollisuuden pidentämisellä saadaankin syrjäytymisluvut laskuun taloudellisia ynnä muita hyötyjä²⁴ unohtamatta, tärkeää on pohtia, minkälaista on syrjäytymistä ehkäisevä ja vieraantumisen haastava kasvatus.* Vastaavanlaisia kysymyksiä pohti aikanaan Fromm esittäen kritiikkiä koko nuoruusajan kestävää opiskelua kohtaan:

Se, että pidämme koulutusta tarpeellisena neljääntoista tai kahdeksaantoista, enintään hieman yli kahdenkymmenen ikään, ilmaisee selvästi että pyrimme saamaan yhteisömme jäsenistä ensisijaisesti sosiaalisen koneiston hyödyllisiä osia ja syrjäytämme heidän inhimillisen kehittymisensä. (Fromm 1971, 347.)

Tässä johdannossa olen esitellyt uusliberalistisen paradigman keskeisien elementtien olevan suorituskeskeisyys ja markkinamuotoisuus. Vuorikoski ja Räisänen kirjoittavat, että markkinamuotoisuus tuottaa koulutuksen kentälle uuden moraalisen ympäristön ja kulttuurin, jossa keskeisiä ovat henkilökohtaiset pyrkimykset ja motiivit ja oman edun tavoittelu. (Vuorikoski ja Räisänen 2010, 70.) Frommin mukaan nämä ovat vieraantuneen yhteiskun-

²⁴ Vertaamalla eroja nuorten rikollisuudessa, terveydessä tai muissa tulemissa alueiden välillä, näissä tutkimuksissa pystytään osoittamaan, miten pakollisen koulutuksen pidentäminen vuodella vaikuttaa juuri niihin nuoriin, jotka ilman uudistusta lopettaisivat koulun aikaisemmin. Tulokset osoittavat yhdenmukaisesti peruskoulun pidentämisen vähentävän merkittävästi rikollisuutta näiden nuorten osalta (Lochner ja Moretti 2004, Hjalmarsson ym. 2011). Peruskoulutuksen pidentäminen parantaa myös terveyttä (Clark ja Royer, 2013), vähentää työttömyyttä ja tekee ihmiset onnellisemmiksi (Oreopoulos, 2007). (Huttunen ja Pekkarinen 2016, 2.) Alkuperäiset lähteet: Lochner, I. Ja Moretti, E. (2004): ”The Effect of Education on Crime: Evidence from Prison Inmates, Arrests, and Self-Reports.” *American Economic Review*, 94(1), 155—189; Hjalmarsson, R., Holmlund, H. Ja Lindquist, M. J. (2015): The Effect of Education on Criminal Convictions and Incarceration: Casual Evidence from Microdata. *The Economic Journal*, 125: 1290—1326. Clark, D. Ja Royer, H. (2013): ”The Effect of Education on Adult Mortality and Health: Evidence from Britain.” *American Economic Review*, 103(6): 2087—2120. Oreopoulos, P. (2007): Do dropouts drop out too soon? Wealth, health and happiness from compulsory schooling. *Journal of Public Economics* 91.1112 (2007), 2213—229.

nan piirteitä. On vieraantumisen logiikkaa käyttää maailmaa omien tarkoitusperien ja tarpeiden tyydyttämiseen. (Funk 1982, 61—62.) Vieraantumisen logiikkaa on myös laittaa taloudelliset intressit ja esineet ihmisen kohtaamisen edelle – tällaisessa tilanteessa ihminen syrjäytetään toisarvoiseksi. *Rakenteellisten uudistusten lisäksi tarvitsemekin myös aivan uudenlaisia tapoja ajatella.* Tutkielmassani osoitan, että tässä johdannossa esiteltyt koulumaailman uudet lainalaisuudet ovat merkki vieraantuneesta yhteiskunnasta, jossa myös ihmiset vieraantuvat. Tällaisessa yhteiskunnassa syrjäytymisen vastaiset toimet, joita instituutiossa kuten koululaitoksessa toimeenpannaan, saattavat osaltaan jopa syventää varsinaista inhimillistä ongelmaa syrjäytymisen taustalla.

1.2 Teoreettinen viitekehys: Vieraantuminen on ajankohtainen teema

1.2.1 Johdatus Karl Marxin ajatuksiin vieraannuttavasta työelämästä

Tutkielmassani tarkastelen ilmiötä nimeltä syrjäytyminen ja pohdin, kuinka laaja-alaisesta ilmiöstä on kyse niin yhteiskunnallisella kuin yksilön tasolla. Sovellan tutkielmassani teoriaa *vieraantumisesta* (Entfremdung) siinä muodossa kuin Fromm ja häntä ennen Karl Marx (1818—1883) sen ymmärsivät. Marx on tunnettu kapitalistisen tuotantotavan kriittikistään ja siitä tekemästään syväanalyysistä. Käsittelen Marxin vuoden 1844 *Taloudellisten filosofisten käsikirjoitusten* eli niin sanottujen *Pariisin käsikirjoitusten* mukaista vieraantumista, tukenani filosofi Olli-Pekka Moision (1972—) artikkeli ”Ihminen, työ ja vieraantuminen. Karl Marxin Taloudellisten filosofisten käsikirjoitukset 1844”.

Marxin mukaan ennen ”alkuperäinen” häiriintymätön luonto teki ihmisille mahdolliseksi hyvän, monitahoisesti rikkaan elämän. Tämän jälkeen tämä häiriintymättömän olemassaolon muoto on kuitenkin vinoutunut yhteiskunnallisten prosessien seurauksena. Marx tulkitsee kapitalistisen tuotannon aikaansaamat yhteiskunnalliset ongelmat ja kansanjoukkojen kurjistumisen yhteiskunnallisena tendenssinä, kehityskulkuna, joka on ristiriidassa ihmisen itsensä toteuttamisen päämäärän kanssa. (Moisio 2011, 20.) Maailma on tavarautunut ja ihmisen suhde työhön muuttunut – työläisestäkin on tullut tavara. Tämä ihmisen ja yhteiskunnan välinen dynamiikka johtaa loppujen lopuksi siihen, että ihminen vieraantuu paitsi muista ihmisistä, myös itsestään. Marxin vieraantumista voi edelleen pitää ajankohtaisena, Moisio kirjoittaa:

Jos haluaa nostaa esille jonkin erityisen teeman Marxin *Pariisin käsikirjoituksista*, jolla olisi vieläkin aikakaudellemme merkitystä ja joka olisi jotain olennaista myös Marxin koko tuotantoon nähden, on se eittämättä vieraantumisen teema. (Moisio 2011, 26.)

Marxin mukaan työn luonteen muuttuminen on siis käynnistänyt vieraantumisen prosessin. Työn muututtua vieraannuttavaksi se ei enää tuo oikeanlaista sisältöä työtä tekevän elämään. Marxin vieraantumisen prosessiin paneudun luvussa 2.2. Työ ”vapaana tietoisena toimintana” on kuitenkin ihmiselle lajityypillistä eli parhaimmillaan työ voi olla ihmiselle yhtä kuin elämä (Fromm 1977, 117). Fromm kiteyttää näin teoksessaan *Olla vai Omistaa* (1977) Marxin käsityksiä työn merkityksestä ihmiselle. Hyödynnän tutkielmassani myös Frommin teoksessaan *Terve yhteiskunta* (1971) kirjoittamia analyysejä Marxista.

Tässä tutkielmassa argumentoin, että vieraantuminen on edelleen aikakaudellemme relevantti teema ja sen tarkastelu on hyödyllistä yrittäessämme ymmärtää ja ratkaista sitä ongelmaa, mitä tänä päivänä kutsumme syrjäytymiseksi. Luvussa 3.3 pohdin kuinka syrjäytyminen linkittyy haasteisiin, joita nykypäivän työelämässä on. *Pohdin työkansalaisuuteen kasvattamisen ongelmallisuutta ja sitä, onko syrjäytyminen ratkaistavissa sillä, että syrjäytynyt saadaan vastaanottamaan vieraantunutta työtä.* Työelämä on murroksessa ja esimerkiksi perinteistä kokopäiväistä palkkatyötä riittää yhä harvemmalle – Onkin syytä myös pohtia, mikä merkitys työllä on ihmiselle myös tänä päivänä. Käytän nykypäivän ongelmakentän kuvauksen tukena muun muassa Veera Nuutisen toimittaman kirjan *Uusi työväki. Työ ja yrittäjyys prekarisoituvan palkkatyön yhteiskunnassa* (2017) artikkelia ”*Riittääkö digitaalisessa taloudessa työtä ja toimeentuloa? Teknologiamurros ja tulevaisuuden työllisyysratkaisut*”, jonka on kirjoittanut Ville-Veikko Pulkka. On ongelmallista määritellä syrjäytyminen niin, että se on ulkopuolisuutta palkkatyöstä tai siihen valmistavasta koulutuksesta, sillä yhä useampien työurat muotoutuvat erilaisista pätkätöistä, yrittäjyydestä tai kolmannen sektorin tehtävistä. Suomalainen yhteiskunta kuitenkin rakentuu edelleen ajatukselle palkkatyöstä, mikä aiheuttaa sen, että marginaali pursuaa yksilöitä, jotka eivät sovi perinteisen työläisen määritelmään.

Miten Marxin ajatukset työstä ja taloudesta ovat sovellettavissa tämän päivään? Pitkän linjan Marx-tutkija Vesa Oittinen (1951—) on teoksessaan *Marx ja Moderni – Jatkuvuus ja katkoksia Marx-kuvassa* (2018) tehnyt tulkintoja siitä, mitä Marx ajattelisi talouden kehityksestä ja niistä vaateista, joita ihminen kohtaa työelämässä nykypäivänä. Näitä tulkintoja käytän luvussa 3.3. Marxin vieraantumisen näkökulmasta on keskeistä haastaa vallitseva asetelma: Nykypäivänä vieraannuttava työ itse asiassa syrjäyttää ihmisen rahaa tärkeämpien asioiden ääreltä.

1.2.2 Erich Frommin vieraantumisen käsitteen soveltuvuus ”syrjäytymisongelman” tarkasteluun

Vieraantumisen käsitteen käyttöalaa laajensi edelleen saksalaissyntyinen psykoanalyytikko ja yhteiskuntakriitikko Erich Fromm (1900—1980). Hän kirjoittaa kapitalismin köyhdyttävästä vaikutuksesta kulttuuriin ja ihmisiin²⁵ yhdistellen kiehtovasti filosofisella otteella eri tieteellisiä perinteitä. Mika Pekkola (1979—) kirjoittaa, että Frommin tuotantoa voidaan pitää juutalaisen tradition, psykoanalyysin ja marxilaisuuden synteessä. Frommin yhteiskuntakritiikki on pohjimmiltaan analyysiä siitä, minkälaisia psykologisia seurauksia vieraantuminen aiheuttaa liberaali-kapitalistisissa yhteiskunnissa. (Pekkola 2010, 254.)

Frommilla oli merkittävä rooli Frankfurtin yliopiston Sosiaalitutkimuksen instituutin (*Institut für Sozialforschung*) eli nk. *Frankfurtin koulun kriittisen koulukunnan* 1930-luvulla luoman teorian freudomarxilaisen synteessä synnyssä (Pekkola 2012, 181). Myöhemmin hän pakeni Saksan kansallissocialismin valtaannousua Yhdysvaltoihin juuri kulkuskulttuurin nousun aikoihin, kirjoittaa Pekkola Frommin taustoista. Vaikka talous kasvoi sodan jälkeen ja elämän materiaaliset puitteet näyttivät olevan paremmat kuin koskaan, Fromm huomioi, että tämä hyvinvointi on vain pinnallista: alla piili sisäinen tyhjiys, joka ilmeni muun muassa narsismin, empatian vähenemisen, kilpailun ja yksilöllisyyden puuttumisen kaltaisina oireina, jatkaa Pekkola.²⁶ Tämä kaikki vieraannuttaa ihmisen hänen perustavanlaatuisista tarpeistaan.

Siitä huolimatta, että nyky-yhteiskunta korostaa onnellisuutta, yksilöllisyyttä ja omista elämänehdoista kiinni pitämistä, se on opettanut ihmisen tuntemaan, ettei hänen elämänsä päämäärä ole hänen onnellisuutensa [...], vaan jokapäiväisten velvollisuuksien täyttäminen, työteko ja menestyminen. (Fromm 1984, 30.²⁷)

Fromm oli sitä mieltä, että taloudelliset ja yhteiskunnalliset instituutiot ovat pettäneet 1800-luvun lupaukset edistyksestä ja sen seurauksena ihmiset etsivät turvaa muun muassa tukeutumalla auktoriteetteihin ja sulautumalla massaan (Pekkola 2010, 254). Paitsi sota-aika ja kulkuskulttuurin esiinnousu, myös Frommin juuret Frankfurtin ortodoksijuutalaisessa yhteisössä jättivät jälkensä häneen ja hänen kapitalismikritiikkiinsä, kirjoittaa Pekko-

²⁵ Suoranta 2005, 56.

²⁶ Pekkola (2012, 181—182). Pekkola huomauttaa, että vaihtoehtoja vallitsevalle yhteiskunnalliselle järjestelmälle alkoi nousta vasta 1960-luvun vastakulttuurin myötä.

²⁷ Fromm (1984): Ihmisen osa. Suomentanut Kari Turunen. Helsinki: Kirjayhtymä. Alkuperäinen julkaisu: *Man for Himself* 1947.

la (2012, 181). Vaikka Fromm oli marxilaisten ja freudilaisten vaikutteiden inspiroimana erkaantunut aktiivisesta uskonnonharjoittamisesta, etsi hän koko elämänsä tukea ”ateistiselle uskonnollisuudelleen”, Pekkola jatkaa (2012, 182). Fromm ammensi laajalti eri lähteistä, mistä esimerkkinä hänen kiinnostuksensa hahmotella zen-buddhalaista yhteiskuntakritiikkiä – hän uskoi sen voivan auttaa länsimaisia ihmisiä. ”Zenissä Fromm arvosti ennen kaikkea antiautoritaarisuutta, välittömän kokemuksen painottamista ja siihen liittyvän älyllistämisen kritiikkiä”, Pekkola valottaa. (Pekkola 2012, 181.)

Pekkola kirjoittaa Frommin näkemysten ajankohtaisuudesta väitöskirjassaan *Prophet of Radicalism. Erich Fromm and the Figurative Constitution of the Crisis of Modernity*²⁸. Pekkolan (2010, 249) mukaan Frommin ajattelussa erityisen ajankohtaisena ja osuvana voidaan pitää hänen kuvaustaan siitä, kuinka kapitalismi vieraannuttaa ihmisen. Frommin mukaan yhteiskunnalle rakenteellinen vieraantuminen tunkeutuu ihmisen kokemusmaailmaan ja vaikuttaa keskeisesti hänen elämäänsä kaikilla tasoilla. Fromm osasi jo aikanaan kuvailla nyky maailman *omistavan olemisen* tavan eli siis kuinka nykyihmiselle itsen brändääminen ja verkostoituminen on kaikki kaikessa, Pekkola (2010, 249) analysoi. Vaikka Frommin yhteiskunta-analyysi on kirjoitettu omassa ajassaan, tuntuu se välillä hämmäntävän osuvalta kuvaukselta elämästä 2010-luvulla. Teoria on mahdollista puhalttaa uudelleen henkiin, kun ensin huomioidaan, miten maailma on muuttunut Frommin kirjoitusten jälkeen (Pekkola 2010, 248—249).

Vaikkakin hänen tuotantoaan voidaan pitää ensisijaisesti vastauksena hänen oman aikansa ”organisoidun modernin” aikaansaamiin ongelmiin, monet hänen esille nostamansa teemat ovat edelleen erittäin ajankohtaisia. Olettaessa huomioon tulevaisuudessa hämmäyttävät globaalit kriisit – väestöräjähdyks, energiakriisi, ruokakriisi, ilmastonmuutos, taloudellisen vallan jatkuvasti etenevä kehittyminen, epätasa-arvon kasvu jne. – Frommin viesti kriisitietoisuuden levittämisen tärkeydestä voi auttaa meitä tiedostamaan lähitulevaisuuden ongelmia. (Pekkola 2010, 255.)

Fromm oli erityisen kiinnostunut yhteiskunnan ja ihmisen vuorovaikutuksesta. Fromm lähestyy ihmistä ja yhteiskuntaa sosiopsykologisesta näkökulmasta yhdistämällä mielenkiintoisella tavalla muun muassa Marxin teoriaa ja Sigmund Freudin (1856—1939) psykoanalyttistä teoriaa²⁹. Fromm ymmärtää vieraantumisen laaja-alaisena prosessina. Vieraantuminen ajatuksena ei ollut Frommin aikana vieras:

²⁸ Suom. Radikalismien profeetta. Erich Fromm ja modernisaation kriisin figuratiivinen rakentuminen.

²⁹ Tutkielmassani en käsittele tarkemmin Frommin perintöä Freudilta, vaikkakin vieraantumisen käsitteen täyden ymmärtämisen kannalta Freudin tarkempi esittely saattaisi olla relevanttia.

Owen ja Proudhon, Tolstoi ja Bakunin, Burkheim ja Marx, Einstein ja Schweitzer puhuvat *ihmisestä* ja siitä, mitä hänelle tapahtuu teollisessa järjestelmässämme. Kukin heistä käyttää eri käsitteitä, mutta jokainen ilmaisee sen, että ihminen on menettänyt keskeisen asemansa, että hänestä on tehty taloudellisten päämäärien väline, että hän on vieraantunut kanssaihmisistään ja luonnosta menettäen konkreettisen suhteensa niihin ja että hänen elämänsä on menettänyt mielekkyytensä. (Fromm 1971, 275.)

Fromm (1971, 275) on vieraantumisen käsitteellä itse pyrkinyt ilmaisemaan saman kuin aikalaisensa ja lisäksi osoittamaan, mitä psyykkisiä seurauksia vieraantumisella on. Fromm kuvailee eri teoksissaan eri näkökulmista, kuinka yhteiskunnan sairastavat piirteet sairastuttavat myös ihmisen. Kattavan analyysin sairaan yhteiskunnan piirteistä hän esittelee teoksessaan *Terve yhteiskunta*. Frommin tavoitteena on ihmisen vapauttaminen niin henkisesti kuin fyysisesti niin, että hän voisi elää mahdollisimman hyvää elämää. Tavoite on yhtenevä Marxin kanssa, mutta siinä missä Marx ajattelee ihmisten vapautuvan sitten, kun hän ei enää ole taloudellisen riiston kohde, Fromm ei usko tämän ratkaisuna riittävän. Frommin mukaan Marxin teoria, kuten Freudin tai muidenkaan edellä mainittujen teoriat, eivät yksin pysty ratkaisemaan ihmisen ja yhteiskunnan ongelmia, koska ratkaisut rajautuvat vain omille tieteenaloilleen. (Fromm 1971, 276.)

Mikä pätee ihmisen sairauden syissä pätee tietenkin myös parannuskeinoissa. Jos uskon, että sairauden ”syy” on taloudellisissa tai spirituaalisissa tai psykologisissa tekijöissä, uskon pakostakin ”syy” korjaamisen johtavan sairauden parantumiseen. Jos toisaalta näen, miten eri osatekijät suhtautuvat toisiinsa, päädyn siihen, että ruumiin ja mielen terveyteen voidaan päästä vain muuttamalla yhtä aikaa teollista ja poliittista järjestelmää, spirituaalista ja filosofista asennoitumista ja niin ihmisen luonteenrakennetta kuin hänen kulttuuritoimintaansaakin. Muutosyritysten keskittäminen mihin tahansa näistä ja muiden laiminlyöminen ehkäisee *kaikkia* muutoksia. Juuri tässä näyttääkin olevan yksi ihmisen kehittymisen pahimmista esteistä. (Fromm 1971, 276—277.)

Frommin tavoite on luoda teoria, joka ottaa huomioon ihmiselämän eri puolet – tämä tekee Frommin kirjoitukset hyvin mielenkiintoisiksi. Toisaalta Frommin laaja-alaisuuden vuoksi hänen kirjoitustensa analysoiminen kattavasti on haasteellista tai jopa mahdotonta. Tämä johtuu siitä, että Frommin ajoista tieteelliset perinteet ovat jatkaneet eriytymistään, eikä siis erikoistuminen kaikille niille tieteenaloille, joilla Fromm ansioituu ole lähestulkoon edes mahdollista yhdelle ihmiselle. (Funk 1982, xiii.) Edelleenkin korostetaan Frommin ansioita nimenomaan psykoanalyytikkona: näin on päätynyt tekemään viimeaikaisissa teksteissään myös Frommin viimeisenä assistenttina toiminut Rainer Funk (1943—)³⁰.

³⁰ Lähteenä keskustelu Olli-Pekka Moisioin kanssa 30.9.2019.

Tämä on mielestäni hyvin erikoinen lopputulema, kun otetaan huomioon jo edellä tuotu, Frommin ajattelun aivan keskeinen pointti: Fromm (1969, 8) käyttää ihmisestä ilmaisua ”systeemi nimeltä Ihminen”, jolla hän tarkoittaa nimenomaan sitä, ettei ihmisen persoonallisuuden³¹ rakennetta, ominaisuuksia ja mahdollisuuksia tulisi käsitellä irrotettuna vallitsevasta yhteiskuntarakenteesta ja ympäristöstä.

Vieraantuminen käsitteenä kattaa Frommin pitkän poikkitieteellisen ajatteluketjun. Näin laajan aiheen esittely sekä sen perustelu, miksi se sopii hyvin ajankohtaisen yhteiskunnallisen ongelman tarkasteluun, vaatii tässä tutkielmassa paljon käsittelytilaa. Frommia kun on tutkittu edelleen varsin vähän yhteiskuntatieteiden parissa³². Fromm näkee vieraantumisen sekä *rakenteellisena* ongelmana että ihmisen *kokemuksellisena* ongelmana ja tämän vuoksi ratkaisujenkin tulee olla moninaiset. *Se, että Fromm ottaa vieraantumisen käsitteellään huomioon rakenteellisen ongelman inhimilliset aspektit, tekee vieraantumisesta hyvän teorian suomalaisen yhteiskunnan ”syrjäytymisongelman” tarkasteluun.* Niin ikään ratkaisut syrjäytymiseen tulee löytää laajemmalta kuin vain yhteiskunnan rakennemuutoksista. *Mitä on nuorten kokema syrjäytyminen ja miten sen voi ratkaista?* – Tästä ei puhuta niin paljon kuin rakenteellisista muutosehdotuksista. Kokemukseen johdetaan luvun kaksi alussa ja taas tutkielmani viimeisessä luvussa 3.5 sovellan Frommin ajatuksia kokemuksesta tämän päivän syrjäytymisen vastaiseen kasvatustyöhön.

Frommin (1969, 8) mukaan ihminen on erottamaton osa yhteiskuntaa ja yhteiskunta muo- vaa hänen persoonaansa (ks. edellä mainittu ”systeemi nimeltä Ihminen”). Fromm kirjoittaa *yhteiskuntaluonteesta* ja se on vieraantumisen ymmärtämisen kannalta keskeinen käsi- te, johon paneudun tarkemmin luvussa 2.3.1. Pekkolan (2010, 249) mukaan Frommin ana- lyysi yhteiskuntaluonteesta on hyvin sovellettavissa nykyajan kapitalistisiin yhteiskuntiin. Yhteiskuntaluonne tarkoittaa yksinkertaistettuna seuraavaa: ”yhteiskunnat muovaavat niis- sä elävien ihmisten luonnetta siten, että *he haluavat tehdä juuri niitä asioita, joita heidän on pakko tehdä*” (Fromm 2012, 133). Teoriaa yhteiskuntaluonteesta sovellan eri näkökul- mista nuorten syrjäytymisen tarkasteluun luvuissa 3.2, 3.4 ja 3.5.

Frommin mielestä kouluinstituutio on yksi keskeinen taho, joka siirtää vieraantumista ja norminmukaista elämäntapaa seuraaville sukupolville. *Toisaalta Fromm uskoi oikeanlai-*

³¹ Engl. human character

³² Lähteenä keskustelu Olli-Pekka Moision kanssa 30.9.2019.

sen kasvatuksen olevan tärkeässä asemassa vieraantumisen haastamisessa. Koska nuorten ”syrjäytymisongelman” ratkaisut painottuvat paitsi työllistymisen parantamiseen myös kouluttautumisen tehostamiseen (luvut 3.3 ja 3.4), painottuvat myös tutkielmani pohdinnat näille alueille. Luvussa 3.4 tarkastelen suomalaista koulua aktiivisten kansalaisten kasvat-
tajana ja sitä, millaista kriittistä ajattelua sen yhteydessä tulee opettaa. Koska koulu on ins-
tituutio, se heijastelee aikansa yhteiskunnan normeja, eikä se siis yksinään voi olla vieraan-
tumisesta haastaja. Fromm painottaa sitä, että toisin kuin renessanssin humanisteilla, hänellä
ei ole aikomuksena

antaa sitä kuvaa, että opettaminen yksinään voisi olla ratkaiseva askel huma-
nismien toteuttamisessa[...]. Kaikilla opetuksilla on vaikutusta vain jos olen-
naiset yhteiskunnalliset, taloudelliset ja poliittiset olosuhteet muuttuvat[...].
(Fromm 1967, 108.)

Fromm kulki varsin sujuvasti tieteenrajoista välittämättä, kuten olen jo tuonut esille, eikä
hän ollut nimenomaisesti kasvatusteoreetikko. Hän kritisoi koululaitosta ja puhui ennen
kaikkea kasvamisesta (esim. Moisio 1999, 93). Kasvatuksella ja alituisella pyrkimyksellä
kasvaa on keskeinen merkitys *eksistentiaalisen vieraantumisen* haastamisessa. Luvussa 3.5
*hahmottelen, kuinka (koulu)kasvatuksen – ja sitä kautta yhteiskunnan – voisi rakentaa hu-
manistiselle perustalle Frommin ajatusten pohjalta niin, että se palvelisi nuorten hyvin-
vointia ja kunnioittaisi nuorten kokemuksia.* Frommin mukaan kasvatusta on tärkeässä ase-
massa, sillä se auttaa ihmistä hänen pyrkimyksissään ratkoa olemassaolon keskeisiä on-
gelmia. *Kokemuksellinen eli eksistentiaalinen vieraantuminen voitetaan kokonaisvaltaista
hyvinvointia painottamalla ja aidolla yhteisöllisyydellä – Osoitan, että näillä teemoilla on
suuri merkitys myös syrjäytymisen vastaisessa työssä.*

Frommin mukaan hänen keskeiset kasvatusteosesinsä ovat niin haastavat, että niihin tarttu-
minen saattaa olla mahdollista vasta aikuisena – niinpä tärkeään asemaan nouseekin kas-
vattajien kasvattamisen tukeminen. (Brookfield 2005, 153; Moisio 1999, 95–96.) From-
min kasvatusteorioista itsessään ei ole kirjoitettu erityisen paljon. Jyväskylän yliopistossa
aiheesta on kattavan pro gradu -työn (*Kasvattamisen vaikea taito. Erich Fromm, ihminen
ja kasvatusta*) tehnyt vuonna 1999 Päivi Moisio. Tutkielmaan viittaan esitellessäni Frommin
tarveteoriaa luvuissa 2.3.3 ja 2.3.4. Frommin vieraantumisesta on syväluotaavasti kirjoitta-
nut Funk teoksessaan *Erich Fromm: The Courage to be Human* (1982). Funkin teoksen
lisäksi käytän apunani Stephen D. Brookfieldin ja Pekkolan tulkintoja Frommin vieraan-
tumisesta.

1.3 Kriittinen pedagogiikka ja aikalaiskritiikki

Tutkielmassani tarkastelen vieraantumisen käsitteen avulla suomalaisessa yhteiskunnassa ilmenevää nuorten ”syrytytymisongelmaa”. Tarkastelen myös syrytytymisen ehkäisytoimia työn sekä erityisesti koulutuksen ja kasvatuksen alueella – kouluttautumisella on tutkittu olevan syrytytymistä ehkäisevä vaikutus. Onkin luontevaa linkittää Frommin teoria vieraantumisen marxilaisen humanismin hengessä kriittisen pedagogiikan perinteeseen. Kriittinen pedagogiikka olkoon se liima, joka liittää vanhemman teorian ja ajankohtaisen yhteiskunnallisen ongelman yhteen. Kriittinen pedagogiikka ei nimittäin ole vain kasvatusoppi vaan myöskin tutkimusperinne, jonka avulla yhteiskunnallisia ilmiöitä voi tarkastella.

Luvussa 1.3.1 esittelen kriittisen teorian perinnettä, sillä tämän tutkielman teoriapohjan ymmärtämiseksi on syytä avata sitä, mitä kriittisellä ajattelulla ja ideologiakritiikillä tarkoitetaan. Kriittinen teoria pohjaa Marxin ajatteluun ja on myös suoraan yhteydessä Frommin ajatteluun. Kriittinen pedagogiikka puolestaan pohjaa kriittiselle teorialle. Kriittisen pedagogiikan perusteita hahmotellen luvussa 1.3.2 ja taas aikalaiskriittistä tarkastelu- ja kirjoittamistapaa luvussa 1.3.3. Luvussa 1.3.3 pohdin esitän huomioitani käyttämistäni lähteistä.

1.3.1 Taustaa: Kriittinen teoria ja ideologiakritiikki

Frankfurtin kriittinen koulukunta on 1920-luvulla Euroopassa syntynyt kriittinen teoriaperinne. Keskeisiä teoreetikoita olivat Max Horkheimer (1895—1973) ja Theodor W. Adorno (1903—1969). Muita kriittisiä teoreetikoita olivat muiden muassa Walter Benjamin (1892—1940), Herbert Marcuse (1898—1979), Leo Löwenthal (1900—1993) ja Fromm^{33,34}. Kriittisen teorian kehittäjien tavoitteena oli luoda yhteiskuntateoria, jossa sekä Marxia että Freudia³⁵ soveltamalla tehtäisiin ymmärrettäväksi niitä monimutkaisia suhteita, jotka vallitsevat teollis-teknologisissa kapitalistisissa yhteiskunnissa (Suoranta 2005, 54). Suorannan (2005, 54) mukaan kriittisen teorian päämääränä oli palauttaa kunniaan ne Marxin alkuperäiset filosofisen ideat, jotka olivat hävinneet hänen ajattelunsa pelkistetyistä

³³ Fromm oli 1930-luvulla merkittävä tekijä Frankfurtin kriittistä teoriaa muotoillessaan. 1930-luvun lopulle tultaessa Fromm kuitenkin alkoi muotoilla omaa teoriaansa ja muun muassa siihen johtaneiden teoreettisten erimielisyyksien vuoksi eriytyi koulukunnasta ja myöhemmin erosi siitä. (Pekkola 2010, 45.)

³⁴ Nykyteoreetikoista tärkeimpiä ovat Jürgen Habermas ja Axel Honneth. (Suoranta 2005, 51.)

³⁵ Ks. esim. Whitebook 2006, 74. (Whitebook, Joel: *The marriage of Marx and Freud: Critical Theory and psychoanalysis*. Teoksessa Rush, Fred (toim.): *The Cambridge Companion to Critical Theory*. Cambridge University press, Cambridge 2006, 74—102.)

materialistis-taloudellisista tulkinnoista. Koulukunnan keskeisimmät teoreetikot Horkheimer ja Adorno käsittelivät ideologian käsitettä erityisesti teoksissa *Valistuksen dialektiikka* ja *Välineellisen järjen kritiikki*³⁶. Horkheimer ja Adorno kirjoittavat järjen välineellistymisestä, jolla he tarkoittavat sitä, että järki ei enää ole kytköksissä isoihin kysymyksiin ja eettisiin pohdintoihin, kuten ”miten meidän tulisi elää” tai ”kuinka meidän tulisi kohdella toisiamme” (Brookfield 2005, 69). Modernina aikana vanhat totuudet, ihanteet ja ideologiat ovat korvautuneet talouskoneiston esineistävillä mekanismeilla (Horkheimer 2008, 51). Nämä esineellistävillä mekanismeilla toimivat ideologiat taas välineellistäneet ihmisen suhteen maailmaan.

Marx ja Friedrich Engels (1820—1895) kuvaavat *Saksalaisessa ideologiassa* ideologian toimintaperiaatteen seuraavaan tapaan: ideologia ylläpitää yhteiskunnassa vallitsevia valtasuhteita tai luokkajakoa esittämällä universaaleina totuuksina uskomuksia, jotka palvelevat lähinnä valtaapitävien etuja³⁷. Engels kutsuu ”ideologisiksi mahdeiksi” sellaisia instituutioita kuin valtio, oikeuslaitos, kirkko, koulu ja media, sillä nämä opettavat muun muassa oikeutta, uskontoa ja moraalialia. Louis Althusser (1918—1990) puolestaan käyttää muotoilua ”ideologiset valtakoneistot”. (Suoranta 2005, 21—22.) Myöhemmin ideologia on määriteltä muun muassa seuraavasti:

Ideologialla tarkoitetaan niitä normien ja arvojen institutionalisoituja kokonaisuuksia, joilla ihmiset saadaan sisäistämään yhteiskuntajärjestelmä itsessään selvänä ja uusintamaan sitä vapaaehtoisesti³⁸.

Monien kriittisen teorian harjoittajien omaksuman negatiivisen dialektiikan tai traagisen pessimismin mukaan aate tai ideologia voi kääntyä vastakohtakseen ja siten johtaa perikatoon. Aatteet ovat verrattavissa epäjumalankuviin; niitä on syytä kritisoida ja paljastaa niiden ideologisuus.³⁹ Ideologiat ympäröivät ihmiset ja niitä myös tuotetaan; näkyvin yksit-

³⁶ Horkheimer ja Adorno 2008; Horkheimer 2008. Ranskalainen marxisti Louis Althusser kehitti Gramscin ajatusten avulla ideologian käsitettä edelleen (Brookfield 2005, 69—76).

³⁷ Lainaus käännetty mukailien Brookfieldin englanninkielisestä lainauksesta: ”Ideology maintains the power of the dominant group or class by portraying as universally true beliefs that serve mainly of this dominant group.” (Brookfield 2005, 68.)

³⁸ Suoranta 2005, 21—22.; Lainaus alun perin teoksesta: Haug, Wolfgang Fritz: *Mainonta ja kulutus. Systemaattinen johdatus tavarastetiikkaan ja kapitalistiseen massakulttuuriin*. Suomentanut Irma Holopainen, Jyrki Jyrkiäinen, Juha Koivisto, Kauko Pietilä, Veikko Pietilä, Anne Turtiainen, Timo Uusitupa ja Esa Väli-verronen. Tampere: Vastapaino 1982, 215.

³⁹ “[...] [N]egatiivinen dialektiikka tai traaginen pessimismi palautui osaltaan juutalaisen teologian kieltoon kuvata jumalaa [...]. Kuva voi varastaa kohteen alkuperäisen tarkoituksen ja muuttua epäjumalaksi. Samalla tavoin aate voi kääntyä vastakohtakseen ja johtaa perikatoon.” (Suoranta 2005, 57.)

täinen esimerkki tästä on kulttuuriteollisuus, joka taiteen sijaan tuottaa ihmismassalle kulu-
tustuotteita vallitsevia valtasuhteiden ihannoiden⁴⁰.

Kriittisen teorian piirissä ajateltiin, että järki on eriytynyt universaalien totuuksien pohdin-
nasta ja näin siitä on tullut vain lyhytjännitteisen ongelmanratkaisun työkalu. Tällaisenaan
”järki”, välineellistyneenä, noudattaa kapitalistista ja byrokraattista logiikkaa ja palvelee
niiden päämääriä. (Brookfield 2005, 69.) Yksilötasolla tästä seuraa se, että ihmiseltä ikään
kuin katoaa punainen lanka, eikä hän enää tiedä, minkälaisia totuuksia tulisi pitää toimin-
nan perustana. Koska ihmisellä ei enää ole hyveitä tekojensa tukena ja aitoja ihanteita, hä-
nen toiminnastaan tulee välittömän nautinnonhakuista ja lyhytnäköistä. Ihminen toimii
vain saadakseen tuloja ja, vallitsevan järjen mukaisesti, tästä on tullut kannustettu tapa
kuluttaa elämä (Horkheimer 2008, 51—52). Toisaalta välineellistävät rakenteet tunkeutu-
vat ihmisen psykologiaan tehden hänestä passiivisen (Horkheimer 2008, 46). Välineellinen
järki vieraannuttaessaan ihmiset aitojen asioiden pohdinnasta ja saamalla hänet ”väärän
tietoisuuden valtaan”. Suorannan (2005, 54) mukaan väärä tietoisuus toimii yhteiskunnalli-
sessa olemisessa kuin peitto, joka kätkee ihmisten todelliset ja inhimilliset suhteet. ”Koska
yhteiskunta ei ole läpinäkyvä ja sellaisenaan ymmärrettävä kokonaisuus, tarvitaan teoriaa,
jonka avulla vallitsevia yhteiskunnallisia olosuhteita voidaan tehdä näkyväksi ja kritisoi-
da”, Suoranta (2005, 54) jatkaa.

Kriittinen teorialle keskeistä on vallitsevien ideologioiden kyseenalaistaminen ja paljasta-
minen, ei niinkään vaihtoehtoisten toimintamallien tarjoaminen, sillä – esimerkiksi Hork-
heimerin mukaan – edellä esitetyltä perustalta⁴¹ toimimisesta tulee mielivaltaista: toimintaa
toiminnan vuoksi⁴². Pessimismistään huolimatta (mikä on tietysti ymmärrettävää, kun ote-
taan huomioon se, että kirjoittajat olivat aikanaan juuri joutuneet pakenemaan natsi-

⁴⁰ ”Elokuviin ja radion ei enää tarvitse teeskennellä olevansa taidetta. Se totuus, että kyse on puhtaasti liike-
toiminnasta, käy niille ideologiasta, jonka on määrä oikeuttaa niiden [...] tuottama roska.” ”[Radiossa ja
elokuvassa ilmenevän] [i]deologian varsinainen sisältö rajoittuu vallitsevan olotilan ja tekniikkaa valvojan
mahdin jumalointiin.” (Horkheimer ja Adorno 2008, 163; 19.)

⁴¹ ”Ihanteidemme hyväksyttävyyys, toimiemme ja uskomustemme mittapuut, keskeiset poliittiset ja eettiset
periaatteet ja kaikki perustavat ratkaisumme pannaan riippumaan joistain muista tekijöistä kuin järjestä. Kat-
sotaan, että ne kuuluvat valinnan ja mielitekojen alueelle.” (Horkheimer 2008, 20.)

⁴² ”[...] [Horkheimer] ei pyri ehdottamaan mitään toimintaohjelman tapaistakaan. Hän päinvastoin uskoo,
että nykyaikainen taipumus kääntää jokainen ajatus toiminnaksi tai aktiiviseksi pidättymiseksi toiminnasta on
yksi vallitsevan kulttuurikriisin oireista: toiminta toiminnan vuoksi ei suinkaan ylitä ajattelua ajattelun vuoksi
vaan jää siitä ehkä jopa jälkeen. Sellaisena kuin edistyvä järkiperaistymisen sivilisaatiossamme ymmärretään
ja sitä harjoitetaan, se on nähdäkseni omiaan tuhoamaan juuri järjen sen substanssin, jonka nimissä tähän
edistykseen vannotaan.” (Horkheimer 2008, 14.)

Saksasta) Horkheimer ja Adorno antoivat kyllä pienen mahdollisuuden vastatoimelle sillä ehdolla, että ”järki toipuu”⁴³. Suorannan mukaan keskitysleirit olivat kriittisille teoreetikoille se inhimillisyyden absoluuttinen nollapiste, jossa laskelmoidun, välineellisen järjen käyttö pääsi valloilleen. Adorno kehottikin ajatteluun ja toimintaan, joka varmistaisi, ettei holokaustia tapahtuisi koskaan uudelleen. Vaikkeivät kriittisen teorian edustajat kirjoittaneet paljoa kasvatuksesta, mainitsi esimerkiksi Adorno kasvatuksen tärkeimmäksi tehtäväksi sen varmistamisen, ettei holokaustia enää koskaan toistuisi.⁴⁴ Horkheimer antoi toivoa yhteiskunnalliselle muutokselle, edellytyksenä tälle tosin on, paitsi järjen toipuminen myös se, että tulkitsemme oikein niitä syvällisiä muutoksia, joita ihmisluonto ja mieli nyky-yhteiskunnassa käy läpi⁴⁵. Meidän tulisi oppia olemaan toistamatta yhteiskunnan aiempia virheitä.

Aikuiskasvatustieteilijä Stephen D. Brookfield (1949—) on tarkastellut kriittisen teorian ideologian käsitettä ja tulee siihen päätelmään, ettei ideologinen kontrolli ole koskaan niin kattavaa, että se voisi tukahduttaa kaiken vastarinnan (Brookfield 2005, 76). Vastarintaan käyminen edellyttää kuitenkin omien agendojen avaamista:

Kriittinen teoria joutuu väärän tietoisuuden tapaisia arvottavia käsitteitä käyttäessään hylkäämään tieteellisen ”objektiivisuuden” periaatteen ja ”arvoneutraalin” kielen sekä asioiden tarkastelemisen ”puolueettoman etäisesti”. Kriittisessä teoriassa katsotaan, että kaikki tietäminen on arvolatautunutta. (Suoranta 2005, 54.)

Frommin mukaa mahdollisuutta vastarintaan vaikeuttaa kuitenkin ihmisen vieraantunut luonto, joka pelkää muutosta. Yksi keskeinen termi kriittiselle teorialle on hegemonia. Ideologiasta tulee hegemonia, kun vallalla olevat ideat, uskomukset ja käytännöt opitaan ja niitä eletään ja toistetaan jokapäiväisissä valinnoissamme varsin vapaaehtoisesti. Muun muassa massamedia auttaa näitä ideoita tunkeutumaan koko olemukseemme. Hegemonia toimii silloin, kun ihmiset aktiivisesti toteuttavat ja toivottavat tervetulleiksi käytäntöjä, jotka oikeasti ovat heidän intressiensä vastaisia ja jopa satuttavat heitä.⁴⁶ Kriittisen teorian edustajista poiketen Fromm kirjoitti paljon toivosta ja yhteisöllisestä toiminnasta hyvän

⁴³ Brookfield 2005 76; Ks. myös Horkheimer ja Adorno 2008; Horkheimer 2008.

⁴⁴ Suoranta 2005, 52; Ks. myös viitattu alkuteos Horkheimer ja Adorno (2008).

⁴⁵ “[...] Horkheimer saw a hope for people to reclaim reason as a force for democratic social change if they were able ”to interpret accurately the profound changes now taking place in the public mind and in human nature” (Horkheimer 1947, p. vi).” (Brookfield 2005, 76.)

⁴⁶ Brookfield 2005, 93; 95. Lisää Antonio Gramscin hegemonian käsitteestä mm. Brookfield 2005, 93—117.

puolesta⁴⁷. Fromm näkikin suoran linkin terveen, kapitalistisesta vieraantumisesta vapaan yhteiskunnan ja oikeanlaisen koulutuksen välillä⁴⁸.

Frommin vieraantumisen käsitteen ja kriittisen teorian relevanssista kasvatustyölle ja kasvatuksen peruseriaatteiden ymmärtämiselle on kirjoittanut muun muassa Brookfield. Hän kirjoittaa siitä, millaista on kriittisen teorian pohjalle rakentuva kriittinen kasvatustyö nykyäänä. Brookfield painotta, että molemmat käsitteet sekä *kriittinen* että *teoria* ovat haastavia. Ensinnä, termillä kriittinen on monia merkityksiä – myös ristiriitaisia⁴⁹ ja kriittinen ajattelu eri muodoissaan taas pohjaa eri ajatteluperinteille⁵⁰. (Kriittinen teoria näkee kriittisen ajattelun nimenomaan ideologikritiikkinä, kuten edellä esittelin.) Toiseksi, tästä syystä kriittinen teoria pyrkii myös oman positionsankin suhteen kriittinen: teorioita on käytetty oikeuttamaan murhia, sotia ja hirmutöitä. (Brookfield viii—ix.) Tässä mielessä sitä voidaan pitää ”antiteoriana”. Tämän piirteensä vuoksi kriittisen teorian käyttöarvoa on kyseenalaistettu⁵¹. Kuitenkin kuten jo kävin läpi, pohjaa erityisesti alkuaikojen kriittinen teoria (mm. Horkheimer ja Fromm) Marxin ajatteluun – tarkemmin sanottuna kriittinen teorian kriittisyys pohjaa Marxin yhdenteentoista Feuerbach-teesiin⁵². Tässä mielessä kriittinen teoria on kriittistä vain niin pitkään, kunnes se on paljastanut yhteiskunnallisen epätasa-arvon muotoja, tarkentanut sen mahdollisia aiheuttajia ja sitten mahdollistanut toimintatapoja emansipaation (tai vähintään epätasa-arvon vähentämisen) saavuttamiseksi poliittisin keinoin. (Rush 2006, 9—10.)

Brookfieldin mukaan kriittinen teoria perustuu kolmelle perusväittämälle maailmasta: Ensinnä, länsimaiset demokratiat ovat oikeasti hyvin epätasa-arvoisia yhteiskuntia: taloudellinen epätasa-arvo, rasismi, luokkasyrjintä ovat empiirisiä tosiasioita. Toiseksi, vallitsevaa asioidentila saadaan näyttämään normaalilta, luonnolliselta ja väistämättömältä valtaapitä-

⁴⁷ Esim. Fromm 1977, 42.

⁴⁸ ”Fromm clearly saw a direct link between a healthy society free from capitalist alienation and a strong system of adult education.” (Brookfield 2005, 153.)

⁴⁹ Brookfield 2005, 10—11.

⁵⁰ Mm. analyyttinen filosofia, pragmatismi, konstruktivismi, psykoanalyysi ja kriittinen teoria. (Brookfield, viii.)

⁵¹ Brookfield (2005, esim. 360) kuitenkin esittää, että kriittinen teoria ja pragmatismien kohtaavat toisensa siltä osin, että niiden molempien pohjalta on mahdollista hahmotella ns. kriittistä pragmatismia.

⁵² Yhdestoista Feuerbach-teesi: ”Filosofit ovat vain tulkinneet maailmaa eri tavoin, kun tehtävänä on sen muuttaminen.” (Marx: Theses on Feuerbach, 158.). Singerin mukaan tämä yleensä tulkitaan niin, ettei filosofia ole tärkeää, vaan ainoastaan valaankumouksellinen toiminta. Marx kuitenkin yrittää hänen mukaansa sanoa, että filosofian ongelmia ei voida ratkaista passiivisesti tulkitsemalla maailmaa sellaisena kuitenkin se on, vaan ainoastaan muovaamalla maailmaa sen sisältämien filosofisten ristiriitojen ratkaisemiseksi. ”Meidän täytyy muuttaa maailmaa ratkaistaksemme filosofisia ongelmia.” (Singer 2013, 71—72. Myös Marx-lainaus on Singeriltä.)

vien etuja puoltavan ideologian vuoksi. Kolmanneksi, kriittinen teoria pyrkii ymmärtämään tämän asiantilan vallitsevan asiantilan muuttamiseksi. Brookfieldin mukaan teoriolla – myös kriittisellä teoriolla – on esimerkiksi opettajan käytössä erityisesti käytännöllinen ulottuvuus. (Brookfield 2005, 3.) Kriittinen teoria onkin pohjimmiltaan poliittista, se tähtää muutokseen – näin teoria tarjoaa myös radikaalin *toivon* ulottuvuuden. Tältä pohjalta kriittinen teoria maalaa suuntaviivat kriittiselle pedagogiikalle (Brookfield 2005, 7–9).

1.3.2 Kriittinen pedagogiikka ja aikalaiskritiikki työkaluina

Vaikka radikaali kasvatusta ei ole yhtenäinen suuntaus, se tarjoaa historiallisen, kulttuurisen, poliittisen ja eettisen suunnan niille, joilla on rohkeutta vastarintaan mutta myös uskoa toivoon ja kasvatuksen mahdollisuuksiin. (Suoranta 2005, 234.)

Kriittisellä pedagogiikalla on juurensa niin käsittelemässäni eurooppalaisessa kriittisessä teoriassa kuin angloamerikkalaisessa perinteessä, jonka oppi-isänä pidetään brasilialaista Paulo Freireä (1921–1997). Kriittisen pedagogiikan (tai radikaalin kasvatuksen) lähtökohdat ovat epäyhtenäiset⁵³, jopa ristiriitaiset⁵⁴, mutta keskeisenä teoreettisena pohjana voidaan silti pitää marxilaista kapitalismikritiikkiä, taustoittaa Suoranta (2005, 28–36). Tutkielmani kysymyksenasettelu pohjaa niin ikään tälle kritiikille: Ensinnä vaurastumisen kasautuminen harvoille aiheuttaa valtaväestölle kärsimystä. Toiseksi kuluttaminen elämäntapana vieraannuttaa ihmisen muista ihmisistä, aidosta kokemuksesta sekä suhteestaan luontoon. Kriittinen pedagogiikka (tai *radikaali kasvatusta*) ei ole vain luokkahuoneisiin ja opetuskäytäntöihin keskittyvä kasvatusteoria. Se voidaan ymmärtää tutkimusperinteeksi, jonka tavoitteena on arvioida erilaisia kasvatuskäytäntöjä ja niihin sisältyviä valtasuhteita. (Suoranta 2005, 16–17.)

Suomalaiset kriittisen pedagogiikan uranuurtajat, aikuiskasvatuksen professori Juha Suoranta (1966–) ja Olli-Pekka Moisio valottavat kriittisen pedagogiikan taustoja. He viittaavat kriittisen pedagogiikan käsikirjaan *The Routledge International Handbook of Critical Education* (Apple, Au, Gandin (toim.) 2009), jossa yhdysvaltalaisen kriittisen pedagogiikan aatteellisia ja teoreettisia juuria etsitään työväenliikkeen perinteestä ja afrikanamerikkalaisten kansalaisoikeustaistelusta (Suoranta ja Moisio 2009, 9). Vastaavasti Suomessa lähestymistavan lähtökohtia on etsitty muun muassa työväen omaehtoisen sivistystyön ja

⁵³ Suoranta 2005, 234.

⁵⁴ Suoranta 2005, 232.

vasemmistolaisen kulttuurivaikutuksen piiristä, kirjoittaa Suoranta artikkelissaan ”Kriittinen työläiskasvatus”⁵⁵. Suomessa kriittisen pedagogiikan tutkimusta on tehty 1990-luvun lopusta alkaen (Suoranta ja Moisio 2009, 9). Tänä päivänä kriittisen pedagogiikan piirissä on käsitelty muun muassa koulutuksen kapitalistisen arvomaailman ja alempien sosiaaliluokkien välistä ristiriitaa, sekä koulutuksen käytäntöjen ja opetussuunnitelman ideologisuutta (Suoranta 2005, 22).

Kriittinen pedagogiikka liittyy siis myös kasvatuksen yksilöllisten, yhteiskunnallisten ja yleismaailmallisten merkitysten tiedostamiseen (Suoranta 2005, 16–17). Suoranta ja Moisio (2009, 11) kutsuvat kriittistä pedagogiikkaa tarkastelutavaksi, joka ohjaa tutkimuskohdeiden valintaa: tutkimuskohteeksi valitaan yleensä ilmiöitä, jotka muuten jäisivät huomiotta, tai horjutetaan vallitsevaa käsitystä. Tarkasteluun voidaan nostaa epätasa-arvoisia käytäntöjä ja esimerkkejä yhteiskunnan marginalisoituneista ryhmistä. Ratkaisujen pohtiminen edellyttää usein marginalisoituneiden ryhmien äänen esiin tuomista; näiden ratkaisujen toteuttaminen taas edellyttää sekä kyseisen ongelman että asianomaisten ryhmien poliittista tunnustamista. (Suoranta 2005, 23.)

Frommin mukaan yksi ihmisen *eksistentiaalisista tarpeista* (lukuissa 2.3.3 ja 2.3.4) on tarve ymmärtää maailmaa ja oma paikkansa siinä (need for frame of orientation or object of devotion). Bell hooks taas puhuu kivusta, joka syntyy siitä, kun ei ymmärrä esimerkiksi maailmassa vallitsevia ristiriitoja tai epätasa-arvoa. Teoria auttaa ymmärtämään ja helpottaa tätä kipua. (Brookfield 2005, 4; Vuorikoski 2007, 47.) *Aikalaiskriitikissä lähdetään käsittelemään näitä ajankohtaisia kipukohtia. Tutkielmassani kipuilen ristiriitaisen ”syrjäytymisongelman” kanssa. Käytän termin yhteydessä lainausmerkkejä juuri sen käsitteellisen ongelmallisuuden vuoksi. Syrjäytymisestä on tehty ongelma, vaikei olekaan selvää, mitä syrjäytymisellä tarkoitetaan tai keitä syrjäytyneet tarkalleen ottaen ovat.* Lainausmerkkejä käyttämällä haluan osoittaa aiheesta käydyn keskustelun problemaattisuuden. Ajankuvan kriittisen analyysin avulla on mahdollista tuoda esiin yhteiskunnallisia pakkoja ja sarron muotoja, joita esiintyy yhteiskunnallisissa, kasvatuksellisissa ja taloudellisissa valtasuhteissa (Suoranta 2005, 21). Näiden valtasuhteiden epäoikeudenmukaisuuden ja vieraantuneisuuden paljastaminen on tärkeää, sillä ne vaikuttavat syvälle yksilön henkilökohtaiseen kokemusmaailmaan, kuten tulen tutkielmassani osoittamaan.

⁵⁵ Suoranta, Juha (2007): Kriittinen työläiskasvatus. Teoksessa Aittola, Tapio; Eskola ja Juha; Suoranta, Juha (toim.): Kriittisen pedagogiikan kysymyksiä. Tampereen yliopiston kasvatustieteiden laitos: Tampere, 2007.

Aikalaiskriitikki tarkoittaa ennen kaikkea näkemyksellisen kirjoittamisen tapaa, jossa hyödynnetään teoreettista ja empiiristä tutkimusta ja yhdistetään se kirjoittamalla tapahtuvaan yhteiskunnalliseen osallistumiseen. Aikalaiskriittikin tavoitteena on saada lukija oivaltamaan ajanhenki ja ajattelemaan aikansa kimuranteimpia kysymyksiä. (Suoranta ja Ryyänen 2014, 185.)

Aikalaiskriitikki on kriittisen pedagogiikan tutkimuksissa käytetty lähestymistapa ja sitä harjoittavat filosofien ja tutkijoiden lisäksi kirjailijat ja toimittajat⁵⁶. Kuten edellisestä lainauksesta käy ilmi, aikalaiskriitikissä tutkimus ja yhteiskunnallinen osallistuvuus tuodaan yhteen. Tämän lähestymistavan oli omaksunut myös Fromm, jota saattoi pitää myös kansalaisaktivistina. Frommin mielestä puhtaan tieteellinen suhtautuminen maailmaan on epätydyttävää – hän halusi vaikuttaa myös käytännössä toimimalla muun muassa kansainvälisessä rauhanliikkeessä. Itse asiassa Fromm koki tieteentekijän velvollisuudeksi pohtia oman tieteellisen työn eettisiä seurauksia. Tieteentekijä ei voi myöskään koskaan olla täysin objektiivinen tai neutraali suhteessa tutkittavaan asiaan. (Funk 1982, 5; 9.) Näin palaataan kriittisen pedagogiikan perusteeseihin: asiantuntijatyössäkin on aina poliittinen ulottuvuus.

1.3.3 Omaa ääntä etsimässä: Kirjoitetun sanan elovoima tekoina

Frommin halu vaikuttaa näkyy konkreettisesti hänen teoksissaan muun muassa tyyllillisinä valintoina. Hän nimittäin halusi kirjoittaa teoksensa tiedeyhteisöä laajemmalle yleisölle. Frommin onnistui pyrkimyksessään, sillä hänen teoksensa, jotka käsitelivät laajasti teemoja taloudellisesta epävarmuudesta rakkauteen ja yhteisöllisyyteen, saavuttivat toisen maailmansodan jälkeen laajan lukijakunnan. (Pekkola 2012, 181—182.) Häntä onkin kutsuttu yhdeksi vaikutusvaltaisimmista ja suosituimmista psykoanalyytikoista⁵⁷. Fromm kirjoitti iskevästi, jopa runollisesti ja ollakseen lukijaystävällinen hän minimoi tieteellisten termien käytön⁵⁸. Näin tekemällä hän myös, omien sanojensa mukaan, ”välttää hankaluuksia”⁵⁹, ja samasta syystä viittaa mahdollisimman vähän alan muihin teoksiin. Minua ovat innoittaneet vastaavanlaisen tyylin omaavat kirjoittajat, kansalaisaktivisteinakin tunnetut henkilöt, kuten Freire ja hänestä innoituksen saanut bell hooks. Näiden lisäksi suomalaisista kirjoittajista mainittakoon bell hooksin innoittama Vuorikoski.

⁵⁶ Toisinaan aikalaiskriitikkiä kutsutaan myös aikalaisdiagnoosiksi. Aikalaisdiagnoosin tärkein ”menetelmä” on arvostelukyky (Urteilskraft), jonka avulla oman argumentaation tukena voidaan käyttää erilaisia aineistoja, menetelmiä, havaintoja ja tutkimustuloksia. (Suoranta ja Ryyänen 2014, 185.)

⁵⁷ Funk 1982, Introduction 1. Alkuperäinen lähde: Glen, J.S.: Erich Fromm: A Protestant Critique, 11.

⁵⁸ Esim. Fromm 1988, 13; Suoranta 2005, 52—53.

⁵⁹ Fromm 1988, 13; ks. Frommista kirjoittajana esim. Brookfield 2005.

Aikuiskasvatustieteilijä, sosiaalityöntekijä Marjo Vuorikoski (1952—) on tutkinut bell hooksin tuotantoa ja hän kirjoittaa, että ”[b]ell hooksin kasvatustieteen kuvauksessa on suorastaan välttämätöntä kertoa hänen elämänsästä, sillä se kietoutuu erottamattomasti hänen kirjalliseen tuotantonsa” (Vuorikoski ja Rekola 2007, 11). Bell hooks, oikealta nimeltään Gloria Jean Watkins (1952—) kirjoittaa hyvin vapaasti eri tyyliä sekoittaen ja hänen omaelämäkerrallisessa kirjoittamisessaan näkyy hänen läheinen suhteensa afrikkalaisamerikkalaisiin naisvaikuttajiin ja kerrontaperinteeseen. Bell hooksin ”teokset nivoutuvat 1990-luvulta lähtien myös kulttuurintutkimuksen omaelämäkerralliseen käänteeseen, jossa elämäntarinat ja tutkijan oma elämänsä ovat nousseet teoretisoinnin kohteiksi”, kirjottavat Vuorikoski ja Rekola. Ihminen on siis kokonaisuutena läsnä kaikessa, mitä hän tekee. (Vuorikoski ja Rekola 2007, 11—13.)

Omaelämäkerrallisuus ja omakohtaisuus nivottuna yhteiskunta- ja kulttuuri-teorioihin liittyy bell hooksin omaksumaan feministiseen näkemykseen, jonka mukaan henkilökohtainen ei ole ainoastaan poliittista vaan myös teoreettista. (Vuorikoski ja Rekola 2007, 11.)

Vapautuksen elementin omaava ilmaisutapa on osa kriittisen pedagogiikan perinnettä. Suoranta ja Moisio (2009, 16—18) pohtivat artikkelissaan kriittisen pedagogiikan vaikuttavuutta ja sitä, mikä merkitys on kirjallisella ilmaisulla. Tieteellisten tulosten osoittamisen lisäksi olisi tavoiteltavaa osata ilmaista nämä pohdinnat mielenkiintoisella tavalla. Tiedekerronnan voi tehdä monella erilaisella tyyllillä (tiedeproosa) ja myös tieteelliseen kerrontaan on löydettävissä oma tunnistettava ääni. Suorannan ja Moision mukaan ”tekstin tuntu” on olennaista: hyvässä tekstissä on imua ja se ”jatkuu viimeisen sivun jälkeen” jättäen tilaa lukijan omille pohdintoille. Niin ikään Brookfield pyrkii tarttumaan kriittisen teorian keskeisiin teemoihin mahdollisimman ymmärrettävällä tavalla. Brookfield – muiden edellä mainittujen tavoin – on viehätynyt mahdollisuudesta tehdä tiedettä kansankielisesti. Vain siten teoria voi olla vapauttavaa ja tekoihin inspiroivaa. Brookfield huomauttaa kuitenkin lähestymistavan vaaroista: samalla voidaan menettää jotain olennaista teorian alkuperäisestä kompleksisuudesta. Toisaalta teoriaa on mahdollista myös selittää puhki. (Brookfield 2005, xi.)

Käytän yhtenä tutkielmani tärkeänä lähteenä Brookfieldin (2005) teosta *The Power of Critical Theory for Adult Learning and Teaching*. Teos on paitsi tutkielmani aiheen kannalta erityisen relevantti, se on myös innoittanut minua opinnoissani. Suoranta ja Olli-Pekka Moisio, kirjoittavat artikkelissaan ”Stephen Brookfield : kasvatustieteellinen ja kriittisen teo-

rian voima” (2012, 389) Brookfieldistä seuraavasti:

Brookfieldin erityinen ansio on siinä, että hän on lukenut klassikoita mielessään (aikuis)kasvatuksen maailma; hän on toisin sanoen kääntänyt klassikoiden kriittiset yleisteoriat ja näkemyksellisyyden kasvatuksen teorian kielelle unohtamatta teorioiden käytännöllisiä seurauksia ja opetuksia.

Brookfield on koonnut myös Frommin keskeisiä kasvatusajatuksia yhteen ja kiteyttänyt niiden keskeisintä antia. Brookfield on muotoillut muun muassa Frommin ajatuksista nykypäivän aikuiskasvatukseen sopivia kriittisen pedagogiikan oppimistehtäviä, joihin paneudun luvuissa 3.4. ja 3.5. Vuorikoskikin huomioi artikkelissaan (2014, 192) sen, että Brookfield on avannut kriittisen teorian yhteyksiä kriittiseen reflektioon ja oppimiseen aikuiskasvatuksessa: Hän on kriittisen pedagogiikan piirissä yksi heistä, jotka ovat tuoneet teoriaa käytäntöön. Toinen on bell hooks, jonka ajattelun on katsottu selvimmin sijoittuvan kriittisen pedagogiikan alueelle (Vuorikoski 2014, 189; ks. myös Brookfield 2005). Bell hooksin pedagogiikassa tulee erityisesti esille freireläinen kasvatusajattelu:

Molemmat kritisoiivat voimallisesti tallentavan kasvatuksen mallia ja tarjoavat tilalle ongelmalähtöistä lähestymistapaa, tasa-arvoista suhdetta opettajan ja opiskelijoiden kesken sekä tiedostavaa asennoitumista maailmaan, ihmisen välisiin suhteisiin ja omaan elämäntilanteeseen. (Vuorikoski 2014, 189—190, ks. Freire 2005, 75—137.)

Vuorikoski (2014, 190) kirjoittaa, että bell hooksin dialogisen opetustavan voi paikantaa myös sellaisiin teoreettisiin suuntauksiin, jotka omista lähtökohdistaan hyväksyvät dialogisuuden keskeiseksi tavoitteeksi sosiaalisten ja poliittisten erimielisyyksien ratkaisemiseksi. Kasvatuksessa dialogi voi parhaimmillaan edistää oppimista, ihmisten autonomiaa ja osallistujien keskinäisiä suhteita, Vuorikoski jatkaa. Bell hooks yhdistelee *vapauttavalla kasvatuksellaan* kriittistä pedagogiikkaa ja poststrukturalistista feminististä pedagogiikkaa, jossa jälkimmäisessä tarkastellaan yksilöiden identiteettien rakentumista yhteiskunnallisissa rakenteissa ja käytännöissä eli siis sitä, kuinka erilaisia eroja ja luokitusjärjestelmiä tuotetaan (Vuorikoski ja Rekola 2007, 46; Vuorikoski 2014, 191). Bell hooks kritisoi sekä feminististä pedagogiikkaa että kriittistä pedagogiikkaa; jälkimmäistä konkreettisuuden puutteesta sekä siitä, ettei siinä oteta huomioon ihmisen ajattelun ja toiminnan kokonaisuutta, kirjoittaa Vuorikoski (2014, 191—192).

Valitsin bell hooksin kriittisen pedagogiikan edustajista tähän tutkielmaan lähes pakolla, sillä hänen ja Frommin ajattelussa on mielestäni sellaisia ohittamattomia, yhdistäviä tekijöitä, joita pystyn erityisen hyvin hyödyntämään tutkielmani päättävässä luvussa. Näitä ovat ihmisen ajattelu mielen ja ruumiin erottamattomana kokonaisuutena ja yksilön

kokemuksen merkityksen korostaminen. Opetustyössä molemmat painottavat valtautumisen merkitystä: merkittävää on oman toimijuuden tiedostaminen (ks. esim. Vuorikoski ja Rekola 2007, 19). Silti, Frommin lailla, bell hooks ei usko henkilökohtaisen valtautumisen riittävän, vaan painottaa sitä, että tarvitaan myös vakavia pyrkimyksiä alistavien rakenteiden muuttamiseen (Vuorikoski ja Rekola 2007, 19). Teoksessaan *Rakkaus muuttaa kaiken* (2016) bell hooks kirjoittaa, että hän etsi vuosia mielekästä määritelmää sanalle ”rakkaus” ja huojentui syvästi, kun löysi sellaisen M. Scott Peckiltä – joka taas oli päätenyt määritelmään Frommin jalanjäljissä (bell hooks 2016, 22). Bell hooks (2016, 66–67) Frommistä vaikutteita saaneena ylistää Frommin teosta *Rakkauden vaikea taito* (1988) ja pitää sen sanomaa edelleen ajankohtaisena. Bell hooksille ja Frommille on erityisen tärkeää pyrkiä kasvatustyössä kokonaisvaltaiseen hyvinvointiin, henkiseen kasvuun, yhteisöllisyyteen ja rakkauteen⁶⁰.

Lähteinä bell hooksista käytän lähinnä Vuorikosken kirjoittamia artikkeleita ja tämä on ihan tietoinen valinta. Vuorikoski on ikään kuin oikolukenu bell hooksin tekstit niin, että ne ovat sovitettavissa suomalaisen koulutuksen tarkastelemiseen.

Keskeisiä teemoja hänen [bell hooks] teoretisoinnissaan ovat erot ja erilaisuus. Amerikkalaisessa monikulttuurisessa luokkayhteiskunnassa rodulliset, uskonnolliset ja sosiaaliluokan erot ovat selvemmin esillä kuin Suomessa. Mutta samantyyppiset erot ja epätasa-arvo vallitsevat täälläkin, vaikka tasa-arvon myyttien avulla ne on häivytetty näkyvistä. (Vuorikoski 2007, 41.)⁶¹

Bell hooksin mukaan ihminen ei ole maailmasta irrallinen, eikä pysty myöskään suhtautumaan maailmaan objektiivisesti vaan aina subjektiivisesta näkökulmastaan käsin. Näin ollen tulisi aina paljastaa oma lähtöasetelmansa asian käsittelyyn, oli kyse sitten opettamisesta tai tieteen tekemisestä. Bell hooksin kokemuksellisuuteen kietoutunut tapa tehdä tiedettä inspiroi minua tätä tutkielmaa tehdessäni. Luettuani Vuorikosken (2007) artikkelin ”Dialogini bell hooksin kanssa: toisintekemisen tila akatemiassa” tunsin olevani yhteydessä tähän tiedenaisten jatkumoon, jossa intohimo ja halu tehdä tiedettä rajoja rikkovan rehellisesti vie eteenpäin. Päätin ottaa kokemuksellisuuden ja intohimon tutkielmani loimilangoiksi, sillä tämän tutkielman aihe on minulle tärkeä ja myös jokseenkin omakohmainen. Näin ollen kaunokielellisten ja välillä vahvojenkin ilmausten käyttö on harkittu tyylikeino ja ne myös ilmentävät omaa suhdettani aiheeseen.

⁶⁰ Ks. mm. Vuorikoski 2014, 189–192; Vuorikoski 2007, 49; Vuorikoski ja Rekola 2007, 13; bell hooks 2016, 22; Fromm 1988.

⁶¹ Hakasulut lisätty.

Kokemukseni on, että kirjoittaminen helpottui merkittävästi, kun lopetin tietoisesti tieteellisen tekstin kirjoittamisen ja annoin sen sijaan tekstin virrata vapaammassa muodossa. Näin myös annoin tekstin tulla lähemmäs omaa kokemusmaailmaani – annoin aiheen tulla iholle. Bell hooksin valitseminen lähteeksi oli näin ollen myös metodinen valinta. Halusin tehdä hänelle kunniaa lähestymällä aihetta rohkeasti, vaikkakin säilyttäen silti tieteellisen tekstin struktuurin. Bell hookshan on itse ylittänyt rajoja kirjallisessa tuotannossaan myös siten, ettei hän käytä teksteissään lähdeviitteitä. Menettelynsä hän perustelee sillä, että hän haluaa kirjoittaa akateemista yhteisöä laajemmalle yleisölle, kuten Fromm. Bell hooks haluaa niin ikään vahvistaa ilmaisemisen vapautta, luoda tiloja kriittiselle ajattelulle ja kokeilla erilaisia kirjoittamisen tyylilajeja. (Vuorikoski ja Rekola 2007, 15.)

Yhdeksi ratkaisuistani oli siis ottaa päälähteiksi vahvaäänisiä, idealistisia kasvatustieteilijöitä. Yhteistä näille tietentekijöille on kokonaisvaltaisuus eli halu luoda jotain teoriaa laajempaa: he ovat halunneet rikkoa muodon, jotta saavuttaisivat sisältöä. Vaatimattomasti jokaisella heistä on ollut halu luoda parempi maailma ja ottaa vahvasti kantaa ajankohtaisiin yhteiskunnallisiin epäkohtiin. Punaisena lankana ja päämääränä heillä kaikilla on toivo. He tekivät (ja tekevät edelleen) tiedettä rehellisesti omasta positiostaan käsin ja politisoivat vallitsevan tilanteen. He näkivät oppimisprosessin potentiaalisuuden ja ihmisluonnon voiman myös hyvään. Siispä minäkin päätin tehdä niin ja sisällytin mukaan kritiikkiä Suomen koulutus- ja työelämäpoliittisia ratkaisuja kohtaan, vaikka niin harvemmin akateemisen filosofian kirjoituksissa, tai tutkielmissa, tehdään.

Moisio ja Suoranta (2009, 11—12) tuovat esille, että kriittisestä pedagogiikasta kiinnostuneiden filosofien periaatepohdintojen rinnalle tarvitaan myös empiiriseen aineistoon pohjautuvia tutkimuksia ja analyyskejä ”äänettömien (subaltern), sorrettujen ja marginalisoitujen elämää koskevista kysymyksistä”. Olen ottanut tutkielmani aiheen käsittelyn tueksi muun muassa tilastoja syrjäytymisestä ja myös tutkimuksia, jotka käsittelevät suomalaisten nuorten käsityksiä syrjäytymisestä ja asenteita liittyen aktiiviseen kansalaisuuteen. Luvussa kolme tarkastelen syrjäytymisilmiötä niin kvantitatiivisen kuin kvalitatiivisenkin nykytutkimuksen avulla ja liitän mukaan Frommin teoriaa vieraantumisesta. Tarkoitukseni oli tehdä tutkielma, joka yhdistää ehkä yllättävääkin teoriaa nykypäivään.

Olen pyrkinyt ottamaan selkeän näkökulman tarkastelemaani syrjäytymisilmiöön, mutta se on tuottanut matkan varrella haasteita. Tutkimuskysymykseni on vaatinut perehtymisen

Frommin tuotantoon ja vieraantumisen käsitteeseen, paneutumisen nykyajan kriittisen pedagogiikan tutkimukseen, syrjäytymiseen liittyvän empiirisen datan läpikäyntiä ja ajankoh-
taisen syrjäytymiskeskustelun seuranta. Tämän kaiken nivominen yhteen vaatii paljon
käsittelytilaa ja tästä syytä tutkielmastani tuli pitkä – paljon mielenkiintoisia näkökulmia
jäi myös ulkopuolelle. (Loppujen lopuksi en esimerkiksi kokenut tarpeelliseksi käsitellä
koulumaailman muuttumista tai koulutuspolitiikkaa tarkemmin – ilokseni huomasin, että
näistä näkökulmista on tehty jonkin verran suomalaista tutkimusta viime vuosinakin.)
Frommille vieraantumisen voittaminen vaatii laajoja toimia niin yhteiskunnan kuin yksilö-
tasollakin. Innostuin tästä projektista, jossa pyrin löytämään ne yhtenevät ratkaisut, joilla
sekä vieraantumisen että syrjäytymisen voitetaan. Tutkielmani päättävä väittäjä on se, että
*kasvatuksessa – erityisesti kansalaiskasvatuksessa – on olennaista painottaa paitsi ideolo-
gia- ja kapitalismikritiikin merkitystä myös aitoa läsnäoloa ja yhteisöllisyyttä, jotta rat-
kaistaan ”syrjäytymisongelmaan” linkittyvä syrjäytyneiden kokemuksellinen ahdinko. Ar-
gumentoin, että ”syrjäytymisongelma” johtuu osittain siitä, että tässä ei onnistuta.* Toinen
puoli ongelman ratkaisua on yhteiskunnan vieraantuneiden rakenteiden muuttaminen.

Syrjäytymistutkimusta on paljon ja sitä tulee jatkuvasti lisää. Tiedä sitten, tuonko kentälle
lisää tietoa, mutta tuon ainakin lisää ääntä. Alun perin halusin tämän tutkielman olevan
kriittinen puheenvuoro henkilöltä, joka on identiteetiltään jotain toimien kohteena olevan
nuoren ja opettajan väliltä. Loppujen lopuksi tutkielmasta tuli lähemmäs kymmenen
vuoden seurantatutkimus syrjäytymisestä ja katsaus vieraantuneeseen yhteiskuntaan.
*Haluan, Frommin avulla osoittaa ”syrjäytymisongelman” paitsi rakenteellisena myös
kokemuksellisena ongelmana.* Keskeistä on mielestäni kysyä: Millaisesta yhteiskunnasta
nuori ei halua olla syrjäytynyt?

2 VIERAANTUMISEN HISTORIAA – FROMM JA VIERAANTUMINEN KOKEMUKSEN RIKKOJANA

Tutkielmani avainkäsitteen, vieraantumisen, ymmärtämisen kannalta on olennaista, että ymmärtää jotain *kokemuksesta*. Teen aluksi pienen katsauksen siihen, mitä Fromm ja jotkut filosofit ovat ajatelleet kokemuksesta ja kokemuksen merkityksestä. Johdatan näin teemalla Frommin ajatteluun.

Kokemuksen ehkä näkyvimpinä puolustajina viime vuosikymmeninä ovat olleet mustat naisfeministit kuten bell hooks⁶². Bell hooks (2007, 17) korostaa kirjoituksissaan inhimillisen toiminnan ja ajattelun kokonaisuutta ja haluaisi purkaa vakiintuneita vastakkainasetteluja kuten jaon mieleen ja ruumiiseen. Tällaisten kahtiajakojen sijaan tulisi keskittyä kokonaisvaltaiseen henkiseen kasvuun, jossa yhdistyvät analyyttinen ja kokemuksellinen tieto (bell hooks 2007, 144). Bell hooks (2007, 146) käyttää jopa ilmausta *kokemuksen intohimmo*. Tällä termillään hän viittaa siihen tietoon, joka ihmisellä on ruumiissaan – kokemuksellinen tieto (kärsimys), jota ei pysty sanoin ilmaisemaan. Ajattelu ja kokemus yhdistyvät siis myös vahvasti tunteisiin ja arvoihin. Bell hooks kannustaa

kaikkia kriittisiä ajattelijoina niin paljon kuin mahdollista hakeutumaan useisiin eri paikkoihin, kokeilemaan erilaisia näkökulmia, sallimaan tiedon kerääminen mahdollisimman laajasti ja eri lähteistä. (bell hooks 2007, 146.)

Martin Jayn (1944—) mukaan hermeneutiikkaa tutkinut filosofi Hans-Georg Gadamer (1900—2002) on oikeutetusti kutsunut kokemusta (*experience*) yhdeksi eriskummallisimmista asioista, joita meillä on⁶³. Jay käsittelee teoksessaan *Songs of Experience* (2005, 3) kokemuksen määrittelyn vaikeutta. Hän itse päätyy pitämään kokemusta monimerkityksellisenä, jopa paradoksaalisena käsitteenä ja jättää sen tulkinnan avoimeksi. Sen sijaan, että yrittäisi löytää käsitteelle sen tarkan merkityksen tai normatiivisen teloksen, hän ajattelee käsitteellä olevan monta rinnakkaista (ja usein ristiriitaista) polkua, joita voi tutkiskella rinnakkain. Kokemuksen dynaamisen jännitteen luo se, että sillä on sekä julkinen, kielellistetty että yksityinen sfääri.⁶⁴

⁶² Bell hooks 2007, 186; ks. marginaaliryhmistä ja kokemuksesta esim. Jay 2005.

⁶³ "[O]ne of the most obscure that we have." (Jay 2005, 2.) Alkuperäinen lähde: Hans-Georg Gadamer: *Truth and Method*, New York 1975, 310.

⁶⁴ ""Experience," we might say, is at the nodal point of the intersection between public language and private subjectivity, between expressible commonalities and the ineffability of the individual interior." (Jay 2005, 6—7.)

Fromm (1969, 25—26) kirjoittaa, että sanat eivät useinkaan riitä kuvaamaan mitään inhimillistä kokemista: Pikemminkin sanat usein ”johtavat aivan päinvastaiseen tulokseen, vääristävät, rikkovat ja tappavat sen. Puhuessamme rakkaudesta tai vihasta tai toivosta menetämme kokemuksen siihen, mistä piti puhua.” Frommin (1969, 25—26), kuten monen muunkin teoreetikon mukaan, muut taiteen muodot, kuten runous ja musiikki, ovat paljon parempia välineitä kuvaamaan inhimillistä kokemusta, sillä ne ovat ”täsmällisiä eivätkä turvaudu niihin kuluneisiin ja epämääräisiin sanontoihin joiden katsotaan vastaavan inhimillistä kokemusta”. Mutta jos nämä edellytykset hyväksytään, ei Frommin (1969, 25—26) mukaan ole mahdotonta ”kajota tunteeseen myös sanoin, jotka eivät ole runokieltä”; tämä ei kuitenkaan olisi mahdollista ellei kyseessä oleva kokemus olisi, ainakin jossain määrin, yhteisesti jaettu. Frommin mukaan elämme jaettujen kokemusten maailmassa. Tämä on tärkeää huomioida, mikäli haluaa ymmärtää Frommin ajattelua. Vaikka siis kokemusten muodot vaihtelevat, säilyy niiden kokemuksellinen perusta samana (Moisio ja Rautiainen 2015, 20—21). Frommille kokemusten jakaminen yhteisöllisesti sisältää toivon ulottuvuuden.⁶⁵

Modernina aikana monet filosofit ja kriittiset yhteiskuntatieteilijät erityisesti Frankfurtin kriittisestä koulukunnasta nostivat esiin ajatuksen siitä, että kokemus on kriisissä. Esimerkiksi Benjamin kirjoitti inhimillisen kokemuksen köyhtymisestä. Adorno taas varoitti siitä, että edes silkka mahdollisuus aitoon kokemukseen alkaa olla vaarantunut.⁶⁶ ”Kokemus kokemuksen menetyksestä” oli keskeinen ja vanhimpia kriittisen teorian teemoja (Jay 2005, 313). Tämän tutkielman ytimessä on toinen kriittisen teorian käyttämä termi, vieraantuminen – vieraantuminen kietoutuu kokemukseen kokemuksen menettämisestä.

Tutkielmassani tarkastelen vieraantumista nykypäivänä ottamalla esimerkiksi suomalaisten nuorten syrjäytymisen. Näin alussa koen tarpeelliseksi sanottaa, miten kokemuksen ja kokemuksen menettämisen käsittely on mielekästä tällaisessa yhteiskunta-analyysissä. Tutkielmassani kokemus kokemuksen menettämisestä, vieraantuminen tai syrjäytyminen

⁶⁵ Moisio ja Rautiainen 2015, 20—21; ks. Fromm 1969.

⁶⁶ ”Walter Benjamin often deplored what he called the ”poverty of human experience [...]”. (Walter Benjamin: Experience and poverty (1933). Teoksessa Michael W. Jennings, Howard Eiland and Gary Smith (toim.): Selected writings, vol. 2, 1927—1934. Kääntänyt Rodney Livingstone ym.. Cambridge, Mass., 1999, 732.) ”Adorno warned that ”the very possibility of experience is in jeopardy”. (Theodor W. Adorno: ”In Memory of Eichendorff”. Teoksessa Notes to Literature vols. 2. Kääntänyt Shierry Weber Nicholsen. New York 1991, vol. 1, 55.) Lainaukset teoksesta: Jay 2005, 2.

eivät ole käsittelyssä vain tuntemuksina. Kokemuksissa on frommilaisittain ajateltuna kyse ihmiselämän dynamiikasta: *yksilön kokemukset* ja *yhteiset kokemukset* edustavat kahta aivan erilaista näkökulmaa elämään. Ne ilmentävät sitä ristiriitaa, joka määrittää ihmisen elämää luonnollisten yksilöllisten tarpeiden ja yhteiskunnan odotusten välimaastossa. Frommin mukaan ihminen on erottamattomassa vuorovaikutuksessa vallitsevan kulttuurin ja yhteiskunnan (taloudellisten) rakenteiden kanssa. Ihmisen tulee pyrkiä elämän ristiaallokon ja yhteiskunnan vaikutteiden keskellä säilyttämään kontakti inhimilliseen kokemuspohjaansa – yksilöllisiin kokemuksiinsa.

Tässä tutkielmassa tarkastelen syrjäytymistä, jonka voi ymmärtää määritelmiensä kautta ja kokemusperustaisesti. Nämä puolet epäilemättä täydentävätkö toisiaan, mutta voivatko ne olla keskenään ristiriitaisia? Ymmärtääksemme tarkasteltavaa ilmiötä, meidän tulee myös tarkastella omaa kokemusmaailmaamme: Tarkoituksena olisikin Frommin mielestä pystyä ”osoittamaan kokemisen eri piirteet ja siten rakentaa sellaista viestintää, jossa esimerkiksi kirjoittaja ja lukija tietävät tarkoittavansa samaa asiaa”. Jotta tämä onnistuisi, on lukijan mobilisoitava omat kokemuksensa keskustelun aikaan saamiseksi. (Fromm 1969, 25—26.) Tämän lisäksi meidän tulee pyrkiä tarkastelemaan kriittisesti vallitsevaa ajankuvaamme ideologioineen.

2.1 Fromm kokemuksesta kriisistä ja kulttuurin köyhtymisestä

Frommin mukaan ihmisen kokemuksessa on tapahtunut perustavanlaatuinen muutos: ihminen on tänä päivänä vieraantunut luonnosta, ympäristöstään ja luonnollisista suhteistaan – jopa itsestään. Hän kirjoitti, ettei suurin osa länsimaisista ihmisistä tietoisesti koe elävänsä keskellä kulttuurikriisiä. Silti Frommin tavoin monet kulttuuri- ja yhteiskuntakriitikot olivat yksimielisiä sekä kyseisestä kriisistä että sen luonteesta. (Fromm 2012, 103.)

Tätä kriisiä on kutsuttu nimillä ”malaise”, ”ennui” tai ”mal du siècle”, ja sen on katsottu koskevan elämän kuolettumista, ihmisen automatisoitumista, hänen vieraantumista itsestään, muista ihmisistä ja luonnosta⁶⁷.

Teoksessaan *Toivon vallankumous* Fromm kuvaa sitä, kuinka yhteiskuntien teknistymisen, talousvetoisuus ja byrokratisoituminen on muuttanut ihmisten tapoja kokea ja toimia yhteiskunnassa. Itse asiassa teknologisoitumisen myötä ihminen on menettänyt kykynsä kontrolloida omaa järjestelmäänsä. Fromm kirjoitti 1960-luvulla siitä, kuinka yhteiskunta on tullut tienhaaraan. Hänen mukaansa toinen näistä teistä johtaa täysin mekaaniseen yhteiskuntaan, jonka koneistossa ihminen on avuton ratas. Toinen tie taas vie humanismiin, toivon yhteiskuntaan, jossa tekniikka palvelee ihmisten hyvinvointia. (Fromm 1969, 7.)⁶⁸

Frommin kirjoituksissa toistuu huoli siitä, millaisia muotoja ihmisten väliset suhteet saavat, kun niitä rakennetaan kapitalistisen eetoksen varaan (Pekkola 2012, 182). Frommin (1969, 14) mukaan korostaessaan yksipuolisesti tekniikkaa ja aineellista kulutusta ihminen menetti kosketuksensa itseensä ja elämään. Ihmisen kokemusmaailma ei nykyään ole eheä vaan rikkonainen. Fromm kuvaa yhteiskunnan tilaa ja muutosta ihmisten kokemusmaailmassa kirjoittamalla ihmisten keskuudessa vaeltavasta aaveesta. Vaikka seuraava lainaus on kirjoitettu puoli vuosisataa sitten, kuvaa se osuvasti myös nykyaikaa, pitkälle kehittyntä kapitalistista yhteiskuntaa.

Se on uusi aave: tuotannon ja kulutuksen maksimointiin vihkiytynyt, tietokoneiden ohjaama, viimeiseen asti koneistettu yhteiskunta, jonka sosiaalisessa prosessissa ihminen itse muuttuu koneiston osaksi: hänen ravitsemuksestaan

⁶⁷ Fromm viittaa tässä Søren Kierkegaardin, Marxin ja Friedrich Nietzschen kirjoituksiin sekä Lewis Mumfordin, Paul Tillichin, Erich Kahlerin, David Riesmanin ja muiden aikansa eksistentiaalistifilosofien kirjoituksiin. (Fromm 2012, 103.)

⁶⁸ *Terveessä yhteiskunnassa* Fromm (1971, 363) ilmaisee ajatuksen seuraavasti: ”Ihmisellä on nyt edessään perustava valinta, ei kapitalismin ja kommunismin vaan *robotismin* (niin sen kapitalistisen kuin kommunistisen muodon) ja humanistisen kommunitaarisen sosialismin välillä.”

ja viihtyvyydestään huolehditaan hyvin ja silti hän on passiivinen, eloton, eikä hänellä ole tunnetta nimeksikään. (Fromm 1969, 13.)

Frommin (2012, 103—104) mukaan muutos näkyy myös siinä, että ihmiset pitkälle arvos-
tavat rationaalisuutta. Fromm kritisoi rationalismia ja hän piti sitä osoituksena siitä, että
ihminen haluaa kontrolloida ja hallita luontoa, ihmistä että minuutta. Liian pitkälle vietynä
rationalismi muuttuu uudeksi irrationaalisuudeksi:

[René] Descartesista lähtien ajattelua on pyritty pitämään entistä enemmän
erossa tunteista. Tämän käsityksen mukaan vain ajattelu on rationaalista –
tunteet sen sijaan ovat perusluonteeltaan irrationaalisia. Persoona, minä, on
tyipistetty älyyn. (Fromm 2012, 103—104.)⁶⁹

Fromm kuvailee aikansa – ja hahmottelee tulevaa – teknologista yhteiskuntaa, jota hänen
mukaansa ohjelmoi kaksi periaatetta. ”[E]nsimmäinen periaate on sääntö, että jotakin *pitää*
tehdä, koska se on teknisesti *mahdollista*. Jos kerran on mahdollista rakentaa ydinaseita, on
niitä rakennettava, vaikka ne uhkaavatkin tuhota meidät”.⁷⁰ Frommin mukaan tämä periaa-
te merkitsee kaikkien niiden arvojen kieltämistä, jotka humanistinen perinne on kehittänyt.
Humanistisen perinteen mukaan jotain on tehtävä sen vuoksi, että se on hyväksi ihmiselle,
edistää hänen kasvuaan, iloaan ja järkeään. (Fromm 1969, 49.)

Samalla kun periaatteeksi hyväksytään, että jotakin on tehtävä siksi, että se
on teknisesti mahdollista, syöstään kaikki muut arvot vallastaan, ja teknologi-
sesta kehityksestä tulee etiikan peruste. (Fromm 1969, 49.)

Toinen periaate on *maksimaalisen tehon ja tuotoksen periaate*⁷¹. Frommin mukaan epäin-
himillistyminen tehokkuuden nimissä on käynyt jokapäiväiseksi ilmiöksi. Tehokkuuden
nimissä toteutetut menetelmät vaikuttavat järjestelmässä oleviin ihmisiin tekemällä heistä
ikävystyneitä, masentuneita ja jännittyneitä. Ihmiset menettävät luomisvoimansa ja heistä
tulee myös fyysisesti sairaita. (Fromm 1969, 50–52.) Maksimaalisen tuotoksen nimissä
taas laatu korvataan määrällä (Fromm 1969, 53). Fromm kirjoittaa, että ”[j]os kaikki pon-
nistelu tähtää tekemään *enemmän*, elämisen laatu menettää kaiken merkityksensä, ja toi-
minnot, jotka aiemmin olivat keinoja, muuttuvat tavoitteiksi” (Fromm 1969, 54). Jos ta-
louden tärkeimpänä periaatteena nähdään yhä suuremman tuotannon tavoittelu, on myös
kuluttajan oltava valmis haluamaan eli kuluttamaan yhä enemmän, jatkaa Fromm (1969,
54):

⁶⁹ Hakasulut lisätty.

⁷⁰ Fromm 1969, 50. Kursivointi alkuperäinen.

⁷¹ ”Maksimaalisen tehon vaatimus vie johdonmukaisesti minimaalisen yksilöllisen vaatimukseen.” (Fromm
1969, 49.)

Pyrkiessään nostamaan tuotantoaan teollisuus ei luota kuluttajan tarpeisiin ja toiveisiin vaan mainontaan, joka on ainutkertainen tapa mitätöidä kuluttajan oikeus itse tietää mitä tahtoo. (Fromm 1969, 55.)

Fromm (1969, 56) kirjoittaa, että edellä kuvattu yhteiskuntarakente muuttaa ihmisen ”*homo consumensiksi*, täydelliseksi kuluttajaksi, jonka ainoa tavoite on *saada* enemmän ja käyttää enemmän”. ”Yhteiskunta tuottaa joukon hyödyttömiä esineitä ja yhtä paljon hyödyttömiä ihmisiä”, lataa Fromm. Ihminen on vain ratas tuotannon pyörissä ja muuttuu siten itsekin esineeksi – Frommin mukaan näin hän itse asiassa lakkaa olemasta ihminen. Ihminen kuluttaa aikansa tekemällä asioita, jotka eivät häntä kiinnosta, tuottamalla tavaroita, jotka eivät häntä kiinnosta. Milloin ihminen ei tuota, hän kuluttaa. Frommin mukaan tämänkaltaisen yhteiskunnan ihmisen eräs olennaisimmista ja patologisista piirteistä on *passiivisuus*. (Fromm 1969, 56.)

Hän ottaa vastaan, hän tahtoo tulla tyydytetyksi, mutta hän ei liiku, ei tee aloitetta, hän ei sulata ravintoansa. Hän ei uusi perintöosaansa hedelmälliseen suuntaan vaan antaa sen kasautua, tai hän kuluttaa sitä. Hän kärsii pahanlaatuisesta toimintavajavuudesta, eikä tämä kovinkaan paljon eroa siitä, minkä äärimuodoissaan näemme masentuneissa ihmisissä. (Fromm 1969, 56.)

Ihmisen passiivisuus on kuitenkin vain yksi oire täydellistä tautioireistoa, jota Fromm (1969, 56—57) nimittää *vieraantumisen syndroomaksi*. Tapa, jolla Fromm käyttää käsitettä vieraantuminen, kuten myös Frommin kapitalismikriittisen analyysin ydin vallitsevasta yhteiskunnasta, ovat perua Marxilta⁷².

⁷² ”The chief outlines of Fromm’s critique of contemporary society and, by implication, of adult education, are drawn directly from Marxist thought, particularly Marx’s outline of the way in which work in capitalist society has become objectified: that is, experienced by workers as separated from their creativity and identity.” (Brookfield 2005, 154.)

2.2 Marx ja omista luomuksistaan vieraantunut ihminen

Fromm kirjoittaa teoksessaan *Terve yhteiskunta* käsitteen vieraantuminen taustoista. Ennen vieraantumisen 1900-luvulla yleistyneempää käyttötarkoitusta, sitä on aikanaan käytetty kuvaamaan mielisairaita henkilöitä⁷³ eli täydellisesti vieraantuneita ihmisiä. Tätä ennen sanan juuret ovat johdettavissa Vanhaan Testamenttiin, jossa sillä kuvattiin epäjumalanpalvontaa. Frommin mukaan vieraantumisen ymmärtäminen on helpompaa, jos ensin tarkastelee epäjumalanpalvonnan merkitystä. (Fromm 1971, 130—131.)

Frommin kirjoittaa, että Vanhan Testamentin profeetat tuomitsivat pakanoiden uskonnot monijumalaisuuden vieraannuttavan luonteen vuoksi. Yksijumalaisuuden ja monijumalaisuuden olennainen ero on Frommin mukaan seuraava: Yksijumalaisuuden alkuperäisenä periaatteena on se, että jumala on määrittelemätön, äärettömien ominaisuuksien haltija ja ei-esine. Monta jumalaa omaava taas käyttää luomiskykyään epäjumalan rakentamiseen ja ”palvoo sitä jumalanaan, vaikka se ei ole muuta kuin hänen työnsä tulosta”. (Fromm 1971, 130—131.)

Hänen elävät voimansa ovat virranneet ”esineeseen”, eikä tätä epäjumalaksi muuttunutta esinettä koeta omien luovasti tuottavien voimien aikaansaannokseksi, vaan joksikin erilliseksi, yläpuolella ja vastassa olevaksi, jota palvotaan ja jonka valtaan alistutaan. (Fromm 1971, 130.)

Epäjumalia palvova ihminen kumartaa jotakin osaominaisuutta ja alistuu sen valtaan, kirjoittaa Fromm. Hän mainitsee, että yksijumalaiset uskonnotkin ovat suuressa määrin taantuneet epäjumalien palvonnaksi niin, että ihminen ulkoistaa rakkautensa ja järkensä Jumalaan ja tämän jälkeen rukoilee, että Jumala antaisi edes hiukan takaisin näitä hänelle tuntemattomiksi muodostuneita ominaisuuksiaan. (Fromm 1971, 129—131.)

Frommin (1971, 129—131) mukaan jokainen alistuva palvonnan teko on vieraantunut teko riippumatta siis siitä, minkä valtaan alistuu, oli kyseessä sitten rakkauden kohteena oleva ihminen tai vaikka valtio. 1800-luvulla filosofi Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770—1831) ja Marx alkoivat käyttää sanaa vieraantuminen merkitsemään tällaisen kaltaista omasta itsestä etäännyksen tilaa. Tällaisessa tilassa yksilö kykenee käytännön asioissa toimimaan järjellisesti, mutta se on kuitenkin Frommin sanoin ”vaikeimpia sosiaalisesti kaavautuneita vajavuustiloja”. Marxin teorioissa vieraantuminen on tila, jossa ihmisen omat teot ja nimenomaan hänen tekemänsä työ muuttuvat hänelle niin vieraisiksi, että ihmi-

⁷³ Ranskaksi: aliéné, espanjaksi: alienado.

nen mieltää ne hänen yläpuolisiksi, vieraiksi ja hallitsemattomiksi voimiksi. (Fromm 1971, 129—130.)

Filosofi Peter Singer (1946—) kirjoittaa, että Marxin historian kulkua kuvaava teoria on yhtäläillä visio ihmisestä vieraantumisen tilassa. Tämä Marxin materialistinen historiakäsitys on maailmanhistoriaa koskeva teoria, jossa keskeisessä roolissa on ihmisten käytännön toiminta pikemmin kuin ajattelu. Marx siis ajatteli henkisen toiminnan edellyttävän materiaalista toimintaa. Hengen ja materiaalin ennen Marxia asetti vastakkain Hegel, mutta kun Hegelille henki ohjasi materiaa, Marx käänsi asetelman päinvastaiseksi: Marxille inhimillisen toiminnan materiaallinen perusta synnyttää esimerkiksi kulttuurin, tieteen ja ideologian. (Singer 2013, 72; Suoranta 2005, 31.) Marx ja Engels muotoilivat käsityksensä maailmanhistoriasta *Saksalaisessa ideologiassa* (1846) seuraavasti:

Toisin kuin taivaasta maan pinnalle laskeutuva saksalainen filosofia, me nousemme maasta taivaaseen. Tämä tarkoittaa, että emme lähde siitä, mitä ihmiset sanovat, kuvittelevat tai kokevat, tai ihmisistä kerrottuina, ajateltuina ja koettuina, päätyäksemme ruumiilliseen ihmiseen. Me lähdemme liikkeelle todellisista aktiivisista ihmisistä ja osoitamme heidän todellisen elämänprosessinsa pohjalta elämänprosessin ideologiset refleksit ja kaiut. [...] Moraali, uskonto, metafysiikka ja kaikki muu ideologia ja sitä vastaavat tietoisuuden muodot eivät enää näytä itseriittoisilta. Niillä ei ole historiaa eikä kehitystä. Sen sijaan materiaalista tuotantoon ja materiaalisia suhteitaan kehittävät ihmiset muuttavat ajattelua ja ajattelun tuloksia todellisen olemassaolonsa kautta. Tietoisuus ei määritä elämää, vaan elämä määrittää tietoisuutta.⁷⁴

Marxin mukaan ihmiset eivät siis voi olla vapaita, kun heitä alistavat voimat, jotka määrittävät heidän ajatuksensa, uskomuksensa ja koko ihmisenä olemisen tapansa. Ihmiset ovat sellaisten voimien armoilla, joita he eivät ymmärrä tai koe voivansa hallita. (Singer 2013, 75.) Tulee kuitenkin ymmärtää, etteivät nämä voimat ole yliluonnollisia tyranneja ja aina ja ikuisesti ihmisten hallinnan tavoittamattomissa, vaan ne ovat ihmisten omia voimia – Marxille nimenomaan tuotannollisia voimia.

Tuotannolliset voimat näyttäytyvät ihmisille vieraina ja vihamielisinä voimina, sen sijaan, että olisivat heidän palveluksessaan. Tämän vieraantumisen tilan kuvaus on yhtä kuin materialistinen historiakäsitys. (Singer 2013, 75.)

Marxin mukaan työn ja tuotantojärjestelmän muuttumisen sekä yksiomistuksen myötä ihmisen suhde työhön on keskeisesti muuttunut. Marxin oppien keskeisimpiä huomioita oli se, että ”[t]yöläisten työllistäjät, eli kapitalistit, luovat varallisuutensa työläisten avulla”.

⁷⁴ Marx ja Engels: *German Ideology*, 164 (Saksalainen ideologia). (Lainaus viittaa Marxin kirjojen englanninkieliseen laitokseen. Suomentajan huomio.) Lainaus otettu: Singer 2013, 73.

Työllistäjistä taas tulee varakkaita, koska he pitävät itsellään tietyn määrän työläisten tuotamasta arvosta. (Singer 2013, 56.) Kapitalistisessa taloudessa tavaran arvon kasvu on tärkeässä roolissa, sillä se on keino saada pääomaa (Suoranta 2005, 29). Näillä tavoitteilla on kuitenkin hintansa, kuten Marx kuvailee seuraavassa:

Tavaroiden maailman *arvon lisääntyessä* ihmisten maailman *arvo vähenee* suoraan verrannollisesti. Työ ei tuota ainoastaan tavaroita; se tuottaa itsensä ja työläisen *tavarana* [...]. (Marx 1844, 65.)

Olli-Pekka Moisio (2011, 28) kirjoittaa, että Marxin vieraantumisen käsitteen tarkastelun ytimessä on ajatus, jonka mukaan tavaroiden määrän kasvu ilmenee inhimillisen elämän köyhtymisenä. Työläisestä siis tulee sitä halvempi tavara, mitä enemmän hän luo tavaroita. Tämä tavara, esine, jonka työ tuottaa, on Marxin mukaan vastakkainen itse työn kanssa ja ilmenee vieraana olemuksena. Näin olen työläinen suhtautuu työnsä tuotteisiin kuin *vieraaseen esineeseen*, jotka pitävät häntä vallassaan. Marxin mukaan ”tämä suhde on samalla suhde aistimelliseen ulkomaailmaan, luonnonesineisiin maailmana, joka on häntä vastassa vieraana, vihamielisenä”. (Marx 1844, 65—66; 70.)

Vieraantuminen ei kuitenkaan näyttäydy ainoastaan tässä tuotannon tuloksessa eli suhteessa esineeseen, vaan myös itse tuotantotapahtumassa, tuottavan toiminnan sisällä: Työ muuttuu ihmiselle ulkopuoliseksi, niin ettei hän saa sitä tehdessään tyydytystä. Marx piti työtä keskeisenä asiana ihmisen elämässä. Työ on kuitenkin muuttunut välineeksi, jolla saavutetaan työn ulkopuolella olevia tarpeita. Työläinen siis tuntee itsensä itsekseen ja onnelliseksi vain vapaa-ajallaan, työtä tehdessään hän taas on itsensä ulkopuolella. (Marx 1844, 69—70.) Marxin mukaan siitä, että työntekijä kokee oman toimintansa vieraana, hänelle kuulumattomana toimintana, aiheutuu hänelle kärsimystä. Päivittäin oman energian käyttäminen toimintaan, joka *ei kuulu itselle*, aiheuttaa ihmiselle voimattomuutta ja osattomuutta omaan elämään. Oma toiminta ikään kuin kääntyy ihmistä vastaan ja siitä tulee hänelle kuulumatonta toimintaa. Tämä on *itsevierautumista*. (Marx 1844, 70—71.)

Pariisin käsikirjoituksissaan Marx jakaa vieraantuneen työn aiheuttaman vieraantumisen prosessin neljään osaan. Edellisissä kappaleissa kuvailin prosessin, jossa ihminen vieraantuu luonnosta, ja sen jälkeen, kuinka itsevierautuminen tapahtuu. Samalla tavalla kuin toiminnasta tulee väline, myös ihmisen lajielämä muuttuu hänen fyysisen yksilöllisen olemassaolonsa välineeksi (Marx 1844, 74). Samalla välineeksi muuttuvat hänen ruumiinsa sekä tietoisuutensa (koska hän on saanut ne lajiltaan) – näin ollen ihmisen inhimillinen

olemus muuttuu hänelle vieraaksi. Viimeisimpänä, mutta välittömänä seurauksena ihminen vieraantuu muusta lajistaan, eli toisista ihmisistä. (Marx 1844, 74.) Marx kirjoittaa, että käytännössä vieraantuneen työn vaikutukset nähdään siinä, kuinka ihmiset suhtautuvat toisiinsa (Marx 1844, 76—77). Itsevieraantuminen ilmenee ihmisten välisenä vieraantumisenä, kirjoittaa Moision (2011, 29). Hän avaa Marxin neljän vieraantumisen näkökulman suhteita toisiinsa:

Ensimmäinen (työn tuotteiden luovuttaminen) ja neljäs (ihmisen vieraantuminen toisista ihmisistä) olivat hänen [Marx] mukaansa seurauksia ja ilmaisuja toisesta (tuotannon vieraantumisesta) ja kolmannesta (ihmisen olemuksen vieraantuminen), joiden kautta keskeinen ydin, siis ihmisen itsevieraantuminen, on suoraan näkyvissä. Näkökulmien määrä ei kuitenkaan ole olennaista, vaan se, että vieraantuminen tarkoittaa ihmisen itsevieraantumista, joka saa loppujen lopuksi erilaisia muotoja. (Moision 2011, 30.)

Marx oli kiinnostunut vieraantumisen ilmiöstä koko uransa ajan, mutta piti myöhäistuotannossaan vieraantumisen käsitettä liian spekulatiivisena. Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut sitä, että Marx olisi hylännyt yhteiskuntafilosofisen orientaationsa, hän vain korvasi vieraantumisen käsitteellä *esineellistyminen*. Marx perusteli ratkaisuaan sillä, että vieraantumisen avulla oli mahdollista päästä käsiksi inhimillisten kykyjen tasoon, muttei rakenteisiin, jotka hän myöhemmin näki olennaisena kapitalismin kritiikille.⁷⁵

Vieraantumisesta sekä Marxin ja Frommin ajattelun yhtäläisyyksistä kirjoittanut Brookfield (2005, 156–157) summaa Frommin tulkintoja Marxin keskeisistä ajatuksista. Brookfieldin mukaan Fromm painottaa kirjassaan *Marx's Concept of Man* (1961), ettei marxismi ole niinkään poliittinen oppi kuin ”henkistä eksistentiaalisuutta kansanomaisella kielellä”⁷⁶. Frommin mukaan Marxin kapitalismikritiikille keskeistä ei ollut niinkään epäoikeudenmukainen tulojen jakautuminen kuin työn vieraannuttava luonne – työstä on tullut vieraannuttavaa ja merkityksetöntä⁷⁷. Frommille Marxin tavoite oli ihmisen kokonaisvaltainen emansipaatio, hänen vapauttamisensa taloudellisen determinismin kahleista, hänen eheyttämisenä kokonaisvaltaisessa ihmisyydessään ja ihmisen auttaminen löytä-

⁷⁵ ”Vieraantumisen käsitteen paikan otti esineellistymisen (Verdinglichung) käsite, joka edelleen pyrkii kuvaamaan sitä tosiasiaa, että sama pääoman kasautumisen prosessi, joka tuottaa taloudellisia kriisejä, tuottaa myös vääristymää yhteiskunnallisessa kehityksessä, koska se estää tyydyttävän elämän elämisen mahdollisuuden.” (Moision 2011, 30.)

⁷⁶ ”Fromm argued that Marxism was less a political creed, more ”a spiritual existentialism in secular language” (Fromm: Marx’s Concept of Man (New York: Frederick Ungar, 1961, 5).” (Brookfield 2005, 156.)

⁷⁷ ”So for Fromm, ”Marx’s central criticism of capitalism is not the injustice in the distribution of wealth; it is the perversion of labor into forced, alienated, meaningless labor” (Fromm: Marx’s Concept of Man (New York: Frederick Ungar, 1961, 42).” (Brookfield 2005, 156—157.)

mään yhteys ja harmonia kanssaihmisten ja luonnon kanssa⁷⁸. Fromm hahmottelikin siirtymää yhteiskuntaan, joka kunnioittaisi jokaisen yksilöllisyyttä ja ihmisyyttä humanistisen sosialismin⁷⁹ peruseriaatteiden mukaisesti (Pekkola 2012, 181).

⁷⁸ ”To Fromm, ”Marx’s aim was that of the spiritual emancipation of man, of his liberation from the chains of economic determinism, of restituting him in his human wholeness, of enabling him to find unity and harmony with his fellow man and with nature”[...]. (Brookfield 2005, 156.) Brookfield on ottanut lainauksen teoksesta: Fromm: Marx’s Concept of Man. New York: Frederick Ungar, 1961, 3.

⁷⁹ Fromm (1977, 184—186) tekee jyrkän erottelun kommunitaarisen sosialismin ja valtion sosialismin välille, joka Frommin mukaan oli totalitaarista ja väärästi sosialismin todelliset tarkoitukset. Ks. myös Brookfield 2005, 159.

2.3 Fromm: Vieraantumisen tunkeutuu kaikille elämäalueille

Vieraantuminen ei ole yksinomaan lähihistorian ilmiö, kirjoittaa Fromm. Tämä käy ilmi jo luvussa 2.2 esittelystä yhteydestä vieraantumisen ja epäjumalanpalvonnan välillä. Vieraantumisen historian hahmottaminen koko laajuudessaan vaatisi Frommin mukaan laajan selonteon ja hänen mukaansa ”vieraantuminen näyttää vaihtelevan kulttuurista kulttuuriin, sekä sen osalta mitkä erityiset elämänpiirit ovat vieraantuneita että sen osalta, miten läpikotaista ja täydellistä vieraantuminen on”. (Fromm 1971, 133.)

Vieraantuminen ulottuu nyky-yhteiskunnassamme lähes kaikkialle; ihminen suhtautuu vieraantuneesti työhönsä, tavaroihin joita hän kuluttaa, valtion, läheisiinsä ja omaan itseensä. Ihminen on koonnut ihmisen tekemistä esineistä maailman jollaista ei ole ollut koskaan ennen. Hän on rakentanut monimutkaisen sosiaalisen koneiston valvomaan ja hoitamaan rakentamaansa teknistä koneistoa. Tämä hänen luomuksensa kokonaisuudessaan on kuitenkin häntä itseään suurempi. Hän ei tunne itseään käsiensä rakentaman Golemin, hengen saaneen saviolennon, hallitsijaksi ja luojaksi vaan sen palvelijaksi. Mitä vahvempia ja hirvittävämpiä voimia hän päästää irlalleen, sitä voimattommaksi hän tuntee itsensä ihmisenä. (Fromm 1971, 133.)

Vieraantuminen on muuttunut räikeämmäksi kapitalistisen yhteiskunnan vankistuessa. Fromm väittikin, että Marx aliarvioi sen, kuinka intensiivistä ja perverssiä vieraantumista tulee, kirjoittaa Brookfield.⁸⁰ Tätä vieraantumisen intensiteettiä ilmentävät muun muassa muutokset ihmisen psyykessä ja esimerkiksi kielenkäytössä. Tähän Frommin väitteeseen paneudun luvussa 2.3.2.

Vieraantumisella on siis Frommille Marxia laajempi ja syvempi merkitys. Fromm (1969, 8) käyttää ihmisestä ilmaisua ”systeemi nimeltä Ihminen”, koska hänen mielestään ihmisen persoonallisuuden rakennetta, ominaisuuksia ja mahdollisuuksia ei tulisi käsitellä irrotettuna vallitsevasta yhteiskuntarakenteesta ja ympäristöstä. Vaikka Fromm seuraa tällä ajatuksellaan Marxin jalanjäljissä, tuo hän oman lisänsä yhdistämällä Marxin ajatuksiin muun muassa Freudin psykoanalyttisellä teoriata. Fromm lähestyy ihmistä ja yhteiskuntaa sosio-psykologisesta näkökulmasta – Frommille sosioekonominen rakenne vaikuttaa ihmisen koko persoonaan. (Funk 1999, 56–57.) Seuraavassa luvussa 2.3.1 käyn tarkemmin läpi, kuinka Fromm muotoilee tämän ihmisen ja yhteiskunnan välisen suhteen käyttäen käsitettä yhteiskuntaluonne. Yhteiskuntaluonne on käsitteenä abstrakti ja siitä voi olla vaikeaa saada

⁸⁰ “[...] Fromm’s analysis of alienation deepened and broadened Marx’s initial exposition of the idea. Fromm contended that Marx underestimated the intensity and perversiveness of alienation [...]” (Brookfield 2005, 157.)

otetta. Frommin vieraantumisen ymmärtämisen kannalta sen käsittely on kuitenkin tarpeellista. Yhteiskuntaluonne moniulotteisena ja dynaamisena käsitteenä kuvaa mielestäni sellaisenaan hyvin Frommin ajattelua, jossa siis yhdistyvät mielenkiintoisesti eri tieteenalat ja ajatteluperinteet.

Luvussa 2.3.2 kuvaan laajemmin sitä, kuinka yhteiskunta Frommin mukaan vaikuttaa ihmiseen ja millaisia reagoititapoja ihmisillä on tähän vuorovaikutussuhteeseen. Fromm on uransa aikana käyttänyt päällekkäistä termistöä kuvaamaan ihmisen elämisentapoja; käyn läpi näitä käsitteitä ja niiden yhteyksiä toisiinsa. Luvussa 2.3.3 taas esittelen Frommin tarveteorian, joka valottaa sitä, kuinka riippuvaista vieraantuminen on ihmisen tekemistä valinnoista ja kuinka vieraantumisen prosessi on kietoutunut ihmisen perimmäisten tarpeiden tyydyttämiseen. Luvussa 2.3.4 summaan sen, minkälainen prosessi vieraantuminen kaiken kaikkiaan Frommin mukaan on. Käsitteenä vieraantuminen on monien mutkien kautta varsin yksinkertainen kuvaus siitä, minkälainen dialoginen suhde ihmisen ja yhteiskunnan välillä vallitsee. Luvun lopussa kokoan Frommin ajatuksia vieraantumisen voittamisesta.

2.3.1 Yhteiskuntaluonteesta

Fromm määritteli freudilaisen yksilön ja yhteiskunnan keskinäisriippuvuuden täysin uudelleen termillään *yhteiskuntaluonne* (social character) (Funk 1999, 56—57). Funk painottaa Frommin lähestymistavan erityisyyttä: Yleensä ajattelemme, että ymmärtääksemme yksilöä meidän tulee tarkastella niitä ainutkertaisia olosuhteita, jotka ovat ominaisia hänen elämässään. Fromm kuitenkin näkee ihmisen ensisijaisesti yhteiskunnallisena olentona. Frommin ajatuksen ydin siis on, että tarkasteltaessa ketä tahansa henkilöä havaitsemme etupäässä sellaisia psyykkisiä pyrkimyksiä ja impulsseja – tiedostamattomia ja tiedostettuja – jotka ovat yhteisiä samoissa sosioekonomisissa olosuhteissa elävien henkilöiden kanssa (Funk 1999, 56—57).

Frommin mielestä yksilöä ymmärtääksemme on keskeistä tarkastella hänen yhteiskuntaluonnettaan⁸¹. Yksilöllä ei siis ole ainoastaan yhtä *yksilöllistä psyykettä*, joka vallitsee, kun

⁸¹ Fromm käytti aiemmissa teksteissään muotoilua *yhteiskunnallisesti tyypillinen luonne*. (Funk 1999, 56.)

henkilö toimii yksilönä vastakohtana täydellisesti erilaiselle *massapsyykelle* (johon kuuluvat myös yhteisöllisyyden ja solidaarisuuden tunteet):

Pikemminkin yksilö tulee nähdä *a priori* sosiaalistettuna ja psyyke tulee näin ollen ymmärtää ”kehittyneen ja määrättyneen sen suhteen kautta, joka yksilöllä on yhteiskuntaan”.⁸²

Yhteiskuntaluonne voidaan ajatella samoissa sosioekonomisissa olosuhteissa elävien ihmisten yhteisiksi kokemuksiksi ja käyttäytymismalleiksi. Funkin (1999, 52) mukaan Frommin tarkoituksena on johtaa sosiaalistetun yksilön ajatus takaisin Freudiin, jolle yksilön sielunelämä on aina kietoutunut ympäröivän maailman ja toisten ihmisten vaikutukseen. Freudin sanoin, ”yksilöpsykologia, tässä sanan laajennetussa, mutta täydellisesti oikeutetussa mielessä, on samanaikaisesti myös sosiaalipsykologiaa”⁸³. Fromm oli sitä mieltä, että on mielekästä puhua sekä *yksilön elämäkokemuksesta* että *yhteisestä elämäkokemuksesta*. Yhteinen elämäkokemus viittaa pääosin taloudellisiin, sosiaalisiin ja poliittisiin olosuhteisiin, jotka määräävät ryhmän elämäntavan – yhteinen kokemus on näin ensisijaisesti yksilön kokemukseen nähden⁸⁴.

Se, että sosiologian puolelta tullut Fromm muotoili psykoanalyttisen lähestymistavan sosiaalipsykologiaksi, on kohdannut vastustusta sekä psykoanalyttikkojen että sosiologien taholta (Funk 1999, 51). Funk selittää vastustuksen seuraavasti: Psykoanalyttikot pitävät ajatusta yhteiskunnan psyykkisestä rakenteesta vaikeasti hyväksyttävänä, sosiologit taas eivät ole näkökulmasta kiinnostuneita. Yhteiskunnan sisäisen rakenteen sijaan sosiologit suuntaavat kiinnostuksensa ulkoisiin, ”instituutioita sitoviin voimiin”, mitä taas psykoanalyttikot eivät ajatuksena hyväksy. Se, että vain harvalla asiantuntijalla on ymmärrys sekä sosiologiasta että psykologiasta, on tehnyt Frommin ymmärtämisen hankalaksi, Funk (1999, 51) pohtii. Funkin (1999, 51) mielestä Frommin psykoanalyttis-sosiologinen lähestymistapa on kuitenkin hedelmällinen, sillä psykoanalyysin keskeisten käsitteiden kuten tiedostamattoman (ja torjunnan) soveltaminen yhteiskunnalliseen analyysiin herättää hyvin kiinnostavia kysymyksiä: Jos otamme vakavissamme sosiologian perusväittämän yhteis-

⁸² Fromm (1929): ”Psychoanalyse und Soziologie.” Alkujaan julkaisussa *Zeitschrift für Psychoanalytische Pädagogik*. Wien: International Psychoanalytischer Verlag. Vol. 3 (1928/29), 268—270); GA 1, 3—5. Julkaistu englanninkielellä teoksessa S. E. Bronner ja Keller, D. (toim.): *Critical Theory and Society. A Reader*. New York and London: Routledge 1989, 37—39. Lainaus otettu teoksesta: Funk 1999, 52. Suomentanut Olli-Pekka Moisio.

⁸³ Sigmund Freud: ”Massenpsychologie und Ich-Analyse”. Teoksessa *Gesammelte Werke XIII*, London: Imago Publishing co., 1921, 72. Lainaus otettu teoksesta: Funk 1999, 52. Suomentanut Olli-Pekka Moisio.

⁸⁴ Yksilön elämäkokemusta tarkastellessa on kuitenkin Frommin mukaan otettava huomioon sisärjäjestys ja se, mikäli yksilö on ainoa lapsi. Niin ikään sairauksilla ja yksilöllisillä ”riskialttiilla” tapahtumilla on tärkeä vaikutus. (Funk 1999, 52.)

kuntaan itseensä juurtuneista voimista ja muodoista, niin onko yhteiskunnalla tiedostamaton sama kuin yksilöllä? Jos yhteiskunnalla on tiedostamaton, millaisten muotojen kautta se kehittyy ja voidaanko sitä tutkia samaan tapaan kuin yksilön tiedostamatonta? Frommin mukaan voimme käyttää psykoanalyysiä myös *yhteiskunnan psyykkisen rakenteen* ja *yhteiskunnan tiedostamattoman* tarkasteluun.

Frommin mukaan yhteiskunnan psyykkinen rakenne määrittää yksilön psyykkistä rakennetta ja tämän vuoksi yhteiskuntaluonteen tarkastelu on Frommille ensisijaista (Funk 1999, 62). Frommin teorian toimintalogiikalla sairas yhteiskuntaluonne sairastuttaa myös yksilön. Vieraantumistakin tarkasteltaessa on siis ensin käännettävä katse vallitsevan yhteiskunnan toimintaperustaan ja rakenteisiin. Käsitteen yhteiskuntaluonteen anti onkin kiteytettynä seuraava: Yhteiskunnat ylläpitävät väärää tietoisuutta ja tietynlaista yhteiskuntaluonnetta (ja sitä kautta yksilöiden luonnetta), jotta ihmiset *”haluaisivat tehdä juuri niitä asioita, joita heidän on pakko tehdä”*. (Fromm 2012, 133.)

[...][M]ikäli ”yhteiskuntaluonne” menettäisi johdonmukaisuutensa ja vakuutavuutensa, monet ihmiset lakkaisivat toimimasta niin kuin heidän pitäisi toimia, jolloin yhteiskunnan vallitsevat muodot joutuisivat koetukselle. (Fromm 2012, 133.)

Seuraavassa luvussa keskityn niihin tapoihin, joilla ihmiset reagoivat ja suhtautuvat yhteiskuntaan ja sen prosesseihin, kuten vieraantumiseen. Fromm kutsui näitä suhtautumistapoja yhteiskuntaluonteen luonneorientaatioiksi ja oli uransa aikana näistä orientaatioista erityisen kiinnostunut (Funk 1999, 61). Se, että Fromm omalla tavallaan yhdistelee eri teoriaperinteitä ja ajattelusuuntia, tekee vieraantumisen mielenkiintoisen ja monitasoisen ilmiön. Seuraavassa luvussa 2.3.2 paneudun tarkemmin siihen, kuinka Fromm käsittää vieraantumisen yhtäältä yhteiskunnallisena kehityskulkuna, toisaalta kokemuksellisenä, yksilöitä ja yhteisöjä syvästi koskettavana prosessina, olemisen tapana.

2.3.2 Vieraantumisen laajuudesta: Ihmis- vai esinekeskeinen yhteisö?

Kuten olen luvussa 2.2 kuvaillut, Marxin mukaan yksilö vieraantuu, koska ihmisen luomat tuotannolliset voimat alkavat näyttäytyä vieraina ja vihamielisinä, ulkopuolisina voimina. Ihminen ei ymmärrä näitä voimia, jotka eivät tunnu palvelevan hänen etujaan. Vieraantuminen on, Marxin vanavedessä, myös Frommille historiallinen, väistämätön prosessi. Funk kirjoittaa, että Fromm käyttää käsitettä vieraantuminen myös hieman toisessa merkityksessä ja nämä kaksi eri tapaa ymmärtää vieraantuminen on syytä erottaa toisistaan – vaikka ne toki liittyvät toisiinsa⁸⁵.

Toinen tapa ymmärtää vieraantuminen liittyy siihen, että Fromm mieltää ihmisen yhteiskunnan osana eli kunkin yhteiskunnan yhteiskuntaluonteen ilmentäjänä, tai ”yhteisten kokemusten” kautta. Frommin mukaan yhteiskuntaluonne määräytyy sosioekonomisten rakenteiden mukaan. *Yhteiskuntaluonteen luonneorientaatio* taas muotoutuu sen mukaan, miten ihminen reagoi ja sopeutuu yhteiskuntaan ja siinä elävien yhteisölliseen käyttäytymismalliin. *Mikäli ihminen reagoi ei-produktiivisella tavalla historialliseen vieraantumisen prosessiin, ihminen kokee vieraantumisen eksistentiaalisella tasolla.* Tämä eksistentiaalinen vieraantuminen puolestaan ilmenee ihmisen käytöksessä esimerkiksi passiivisuutena. (Esim. Funk 1999, 59—60; Funk 1982, 79—81.) Ihmisen eksistentiaaliseen ristiriitaisuuteen paneudun tarkemmin seuraavassa luvussa, kun esittelen Frommin tarveteoraa.

Funkin mukaan Fromm oli erityisen kiinnostunut luonneorientaatiosta, jota kukin ihminen edustaa. Fromm kehitti uransa aikana useita käsitteitä näitä orientaatioita kuvaamaan kuten *produktiivisuus* ja *ei-produktiivisuus*, *spontaani aktiivisuus* ja *passiivisuus* sekä *oleva* ja *omistava elämänmuoto*. (Funk 1999, 61.) Näistä käsitteistä passiivisuutta, omistavuutta ja ei-produktiivisuutta voi pitää synonyymeinä eksistentiaaliselle vieraantumiselle. Käytän välillä tässä tutkielmassa itsekin näitä termejä rinnakkain. Luonneorientaatiot ovat yhteisiä kokemuksia ja tästä johtuen vieraantuneessa yhteiskunnassa havaitsemme yleensä lähinnä vieraantumista ilmentäviä reagoititapoja ja käyttäytymismalleja: ei-produktiivisuutta.

⁸⁵ ”This use of the term ”alienation” is supplemented by another that, although related to the first, must be distinguished from it, even if Fromm himself did not always do so. Where man does not react productively to his alienated situation, Fromm also speaks of alienation.” (Funk 1982, 79.)

Aloitin luvun 2.3 Frommin Marxille osoittamalla kritiikillä. Frommin mukaan Marx aliarvioi sen, kuinka laaja-alaista vieraantumista on mahdollista tulla. Tukena väitteelleen Fromm pitää sitä, että käyttämämme kielen tasolle on tullut vieraantuneisuutta ilmentäviä ilmaisuja. Kielenkäyttö ilmentää sitä, kuinka ihmiset kokevat asioita. Frommin (2012, 130) mukaan ihmiset suosivat yhä enemmän substantiiveja verbien sijaan: he *omistavat asioita* sen sijaan, että *olisivat* ja *toimisivat*. Esimerkiksi hän ottaa sen, kuinka puhumme oppimisesta. Voimme sanoa: ”minulla on tietoa” tai ”minä tiedän”. Näillä kahdella ilmaisulla on ratkaiseva ero: *Omistava* tietäminen on saatavissa olevan tiedon hankkimista ja hallussa pitämistä; *tietäminen* taas on toiminnallisempaa. *Omistaminen on tapa suuntautua maailmaan, joten se näkyy myös elämänalueilla, jotka ovat varsinaisen kuluttamisen ulkopuolella.*⁸⁶ Fromm (1977, 96) ilmaisee asian näin kokoavasti:

Eläessä omistavasti en ole elävässä suhteessa siihen, mitä minulla on. Siitä ja minusta on tullut esineitä, ja minulla on sitä mitä minulla on siksi, että minulla on valta pakottaa se omakseni. Mutta suhteen voi kääntää myös toisinpäin: se minkä minä omistan *omistaa minut*, sillä oma identiteettini (ja henkinen tasapainoni) riippuu siitä, että minulla on sitä mitä minulla on (ja niin paljon kuin suinkin). Omistava elämänmuoto ei perustu subjektin ja objektin väliin elävään, tuottavaan suhteeseen: se tekee sekä objektista että subjektista *esineitä*. Suhde on eloton, ei elävä. (Fromm 1977, 96.)

Vieraantuminen näyttäytyy ihmisen olemassaolon kannalta haitallisena tapana elää – *omistavana elämänmuotona*⁸⁷, *ei-produktiivisuutena*. Omistamisen yksi muoto on kuluttaminen, ja nykyaikaisissa runsautta pursuavissa teollisuusyhteiskunnissa kuluttaminen on ehkä yksi tärkeimmistä omistamisen ilmenemismuodoista, toteaa Fromm (1977, 39–41). Miksi ihminen kuluttaa? Frommin mukaan kuluttaminen lievittää ahdistusta: sitä mikä on kulutettu, ei enää voi ottaa pois. Kuluttamisen toinen puoli on kuitenkin se, että kulutusta on pakko jatkuvasti lisätä, sillä aiempi kulutustaso ei pian enää tyydytä. Fromm kutsuukin kuluttajaa ”ikuisesti pulloaan huutavaksi imeväiseksi”. Frommin mukaan kulutusideologiaan kuuluu olennaisena mielikuva koko maailman nielaisemisestä. Nykyaikainen kuluttaja voikin löytää itsensä seuraavan kaavan kautta: *minä olen = mitä omistan ja mitä kulutan*. (Fromm 1977, 39–41.) Koska elämme – 2010-luvun Suomessakin – länsimaisessa kapitalistisessa yhteiskunnassa, jossa omaisuuden ja voiton hankintaa pidetään tärkeimpänä, näemme Frommin (1977, 42) mukaan harvoin merkkejä toisesta vaihtoehtoisesta tavasta elää: *olevasta elämänmuodosta*. Kulutusideologian kautta ihminen toistaa vieraantuneen yhteiskunnan vieraantuneita toimintamalleja: hän oppii esineellistämään suhteensa ympä-

⁸⁶ Fromm 1977, 54; ks. myös Brookfield 2005, 157.

⁸⁷ Fromm 1977; Fromm 1993.

ristöön, toisiinsa ja lopulta itseensä — hän torjuu todelliset tarpeensa. Oleminen ja omistaminen eivät kuitenkaan ole Frommille (1977, 31) toistensa vastakohtia: kyse on pareminkin siitä erosta, mikä on ihmiskeskeisen ja esinekeskeisen yhteisön välillä.

2.3.3 Eksistentiaalisista tarpeista: Valinnan pakon tuska

Kuten luvuissa 2.3.1 ja 2.3.2 toin ilmi, vieraantuminen on Frommin mukaan (historiallisen vieraantumisen ohella) myös ihmisten yhteinen kokemus. Asian voi ilmaista niinkin, että ihmisen sosiaalinen minä on vieraantunut hänen ihmisyydestään tai niin, että hänen tietoisuutensa on ajautunut erilleen hänen tiedostamattomastaan. Vieraantuminen on näin ymmärrettynä ihmisen vieraantumista hänen todellisista tarpeistaan, minkä seurauksena hänestä tulee muukalainen itselleen. (Fromm 2012, 159.) Frommin mukaan *kokemukset vieraantumisesta liittyvät ihmisen sisäisiin eksistentiaalsiin ristiriitoihin, jotka ovat olennainen osa ihmisyyttä*. Tässä aluvuussa käyn läpi, kuinka ihminen vieraantuu todellisista tarpeistaan ja mitä nämä tarpeet Frommin mukaan tarkalleen ottaen ovat.

Frommin mukaan ihmisellä on kolmenlaisia tarpeita. Käytän tässä Frommin teoksessaan *Terve yhteiskunta* tekemää jaottelua⁸⁸. Viittaatan myös Päivi Moision (1999) huomioihin ja käytän hänen käyttämiään käsitteellisiä tarkennuksia. Tarpeista Fromm mainitsee ensin ihmisen *fysiologiset perustarpeet* (kuten nälkä, jano ja seksuaaliset tarpeet), joiden tyydyttäminen on ihmisen fyysisen toimivuuden edellytys. Fromm kutsuu näitä tarpeita myös itsesäilytyksen tarpeiksi. Koska ihminen on eläin, hänen on pakko tyydyttää nämä tarpeensa, mutta tämä yksin ei riitä. (Fromm 1971, 34.)

[...][K]oska ihminen on myös ihminen, ei näiden vaistoperäisten tarpeiden tyydyttäminen riitä tekemään hänestä onnellista, se ei riitä edes pysyttämään häntä henkisesti terveenä. Erityisesti ihmiselle ominaisen dynamiikan Arkhimedeiden piste on juuri tässä ihmisen aseman ainutlaatuisuudessa; ihmisen psyyken ymmärtämisen täytyy pohjautua siihen oivallukseen, että ihmisen

⁸⁸ Frommin tarpeiden viisijako on yleisimmin, ja Funkin ja Päivi Moision mielestä selkein, esitetty frommilainen luokittelu eksistentiaalisista tarpeista, ja tämä *Terveessä yhteiskunnassa* oleva esitys on ”laaja ja yksityiskohtaisin Frommin tekemistä eksistentiaalisia tarpeita kuvaavista kirjoituksista. (Ks. myös Funk 1982, 61.)” Moisio myös huomauttaa, että tässä kirjoituksessa esiintyvät tarpeet ovat sellaisia, jotka tulevat esille myös muissa Frommin kirjoituksissa. Fromm kuitenkin nimesi tarpeita hieman eri tavoin eri teoksissaan, näin ollen ei voida täysin varmistua siitä, mitkä tarkalleen ottaen ovat ihmisyyden kannalta keskeiset tarpeet. (Esimerkiksi Daniel Burston (1991, 88—91) on pyrkinyt tiivistämään Frommin kuvaamia tarpeita uudelleen luokittelemalla tarpeet kolmeen ryhmään (kosmologisen koherenssin, ontologisen perustan ja transsendenssin tarpeet). (Moisio 1999, 50—51.)

tarpeet juontuvat hänen olemassaolonsa erityisehdoista. (Fromm 1971, 34—35.)⁸⁹

Olemassaolon erityisehdoilla Fromm tarkoittaa niitä ehtoja, jotka tekevät ihmisestä ihmisen. Fromm kutsuu ihmistä luonnonoikuksi, sillä ihmiselle on kehittynyt tietoisuus. Tietoisuus itsestään, järki sekä mielikuvitus rikkovat hänen mukaansa eläimenä elämiselle luonteenomaisen ”sopusoinnun”. Ihminen on luonnon osa, mutta silti kohoaa muun luonnon yläpuolelle (*apart and still a part*). (Fromm 1971, 32.) Ihmiselämä on perusluonteeltaan ristiriitainen (Fromm 1971, 36). Ihmisen elämää säätelee väistämätön vaihtoehtoisuus: taantua tai mennä eteenpäin. Taantuminen aiheuttaa tuskaa ja sairautta, kun taas eteenpäin meneminen aiheuttaa pelkoa ja epäilyksiä. Frommin mukaan ihminen ei voi paeta ristiriitaista olemustaan, sillä ihmisen voimakkaimpien intohimojen ja tarpeiden juuret ovat juuri tässä olemassaolon omalaatuisuudessa, tämän inhimillisen ongelman ratkaisemisessa. Ihminen ei voi elää paikallaan pysyen, vaan hänen eksistentiaaliset ristiriitaisuutensa pakottavat hänet etsimään tasapainoa: ihmisellä siis on *eksistentiaalisia tarpeita*. (Fromm 1971, 37.)

Frommin mukaan ihmisen kaikki intohimot ja pyrkimykset ovat yrityksiä etsiä vastaus hänen olemassaolonsa ongelmaan. Hän erittelee viisi erilaista ihmisen olemisesta kumpuaavaa tarvetta tai intohimoa, joiden tyydyttämiseen on erilaisia keinoja. Ensimmäinen näistä eksistentiaalisista tarpeista on *suhteutuneisuuden/yhtenäisyyden tarve* (need for relatedness): Ihmisellä on tarve löytää uudenlaisia yhteyksiä kanssaihminen kanssa (vanhojen, vaistojen säätelemien yhteyksien tilalle). (Fromm 1971, 39.) Tämä tarve on pakottava ja ihmisen terveys riippuu sen tyydyttämisestä. Frommin mukaan halun olla yhteydessä toisiin voi ymmärtää täysin vain silloin, kun tutkii epäonnistuneita suhdepyrkimyksiä. Tästä esimerkiksi hän ottaa narsismin (Fromm 1971, 44). Yhteyden muiden kanssa voi päästä eri tavoin ja jotkut päätyvätkin alistumaan jonkin henkilön, ryhmän tai jumalan alaisuuteen, toiset taas haluavat valtaan. Frommin mukaan alistumiselle ja vallitsemiselle yhteistä on suhteen symbioottinen luonne: Molemmat tällaisessa suhteessa elävät ihmiset ovat menettäneet eheydensä ja vapautensa. Alistumishaluisen (masokistisen) ja vallitsemishaluisen (sadistisen) intohimon täyttyminen ei todellisuudessa suo koskaan täyttymistä, summaa Fromm. (Fromm 1971, 40.) Yhteyden muihin ihmisiin ja tämän tarpeen tyydytyksen voi saavuttaa ainoastaan rakkauden avulla:

⁸⁹ Alkuperäinen kursivointi poistettu.

Rakkaus on yhteyttä jonkun tai jonkin oman itsen ulkopuolella olevan kanssa, niin että itseyden erillisyyden ja eheys samalla säilyvät. (Fromm 1971, 41.)

Toinen ihmisten perustarpeista on *itsen ylittämisen tarve* (need for transcendence), joka on läheisessä suhteessa edellisen tarpeen kanssa. Frommin mukaan ”[i]hminen on tähän maailmaan heitetty hänen sitä tietämättään ja tahtomattaan tai kysymättä hänen suostumustaan”. Samoin ihminen myös poistetaan maailmasta. Tästä johtuen ihmisellä on tarve ylittää passiivisen luonnon olennon osa ja luoda itse. Ollessaan luova ihminen nostaa itsensä oman olemassaolonsa sattumanvaraisuuden ja passiivisuuden yläpuolelle. Frommin mukaan luovuus edellyttää toiminnallisuutta ja huolenpitoa sekä luodun rakastamista. Mikäli ihminen ei kykene rakastamaan, eikä siten luomaan, voi itsensä ylittää tuhoamalla. Itse asiassa ihmisen tarve itsensä ylittämiseen panee ihmisen valitsemaan joko luomisen tai tuhoamisen, rakastamisen tai vihaamisen. (Fromm 1971, 46—47.)

Juurtuneisuuden tarve (need for rootedness) viittaa ihmisen tarpeeseen tuntea olevansa maailmassa kotonaan. Jokainen, aikuinenkin, tarvitsee apua, lämpöä ja suojaa ja hän myös kaipaa takaisin siihen juurtuneisuuteen ja turvallisuuteen, joka hänellä oli vauvana. Ihmisen on kuitenkin tarkoitus repiä nämä alkuperäiset juuret, jotka liittävät hänet luontoon ja löytää uudet *inhimilliset* juuret. Mikäli ihminen epäonnistuu tässä, hän sairastuu psyykkisesti. (Fromm 1971, 48—49.) Laajimmillaan Fromm kuvaa onnistunutta juurtuneisuutta yleismaailmalliseksi veljeyden kokemukseksi, joka ylittäisi nationalismin ja valtionpallon. Hän hahmottelee maailmaa, jossa ihminen valjastamalla järkensä ja rakkautensa rakentaisi yhteenkuuluvuuteen ja oikeudenmukaisuuteen perustuvan maailman; tällaisessa *ihmisen kodissa* olisi ihmisen mahdollista löytää uusi inhimillinen tapa juurtua. (Fromm 1971, 49.)

Identiteetin tarve (sense of individuality) on suhteutuneisuuden, juurtuneisuuden ja itsensä ylittämisen tarpeiden ohella niin elintärkeä ja pakottava tarve, ettei ihminen Frommin mukaan pysyisi järjissään, ellei löytäisi jotain keinoa tarpeen tyydyttämiseksi. Ihmisellä on tarve muodostaa käsitys itsestään, tarve sanoa ja tuntea: ”minä olen minä”. Koska ihmiselämä on ristiriitainen ja sen eläminen edellyttää ihmiseltä ratkaisuja, on hänen voitava tiedostaa itsensä (ja myös läheisensä) erilliseksi persoonaksi ja kokea itsensä omien tekojensa tekijäksi. (Fromm 1971, 69—70.) Yksilölliselle identiteetintunteelle on etsitty ja löydetty monia korvikkeita esimerkiksi kansallisuudesta, uskonnosta, luokasta tai ammatista. Nyky-yhteiskunnassa näitä erilaisia samaistumisia käytetään tavallisesti useampia yhtä

aikaa. Fromm painottaa, että identiteetin tunteen ongelma on todellinen, myös yhteiskunnallinen ongelma, eikä se siis koske vain ihmisen mieltä ja ajatuksia. Tarve identiteetin löytämiselle on hyvin vahva, ja ihminen saattaa tehdä lähes mitä vain tämän tunteen saavuttamiseksi. Tästä kertoo esimerkiksi intohimoinen aseman tavoittelu, yhdenmukaisuuteen pyrkiminen ja halu kuulua laumaan. (Fromm 1971, 71—72.)

Näemmehän kaikkialla, miten ihmiset antavat alttiiksi henkensä, luopuvat rakastetuistaan ja vapaudestaan ja luopuvat omista ajatuksistaan voidakseen kuulua laumaan, voidakseen mukautua ja näin hankkia itselleen identiteetin tunteen, vaikkapa illusorisenkin. (Fromm 1971, 72.)

Viimeisimpänä tarpeena Fromm luettelee *asennoitumis- ja palvontakehyksen tarpeen* (need for frame of orientation or object of devotion). Koska ihmisellä on järki ja mielikuvitus, on hänellä myös tarve muodostaa jonkinlainen älyllinen asennoituminen ulkomaailmaa kohtaan. Mitä pidemmälle ihmisen järki kehittyy, sitä asianmukaisemmaksi kehittyy hänen asennoitumisjärjestelmänsäkin, se toisin sanoen lähestyy yhä enemmän todellisuutta. (Fromm 1971, 72.) Olennaista kuitenkin on huomioida, että täysin valheellinenkin asennoitumiskehys voi tyydyttää ihmistä. Tämä tarve on nimittäin Frommin (1971, 73—74) mukaan kaksikerroksinen: Sen ensimmäinen ja perustavanlaatuisempi osa on tarve saada jokin subjektiivisesti tyydyttävä asennoitumiskehys, olipa se totta tai harhaa. Vasta tarpeen toinen puoli on olla kosketuksissa todellisuuteen järjen avulla ja yrittää ymmärtää maailmaa objektiivisesti. Frommin mukaan ”järjen kehittämisen tarve ei kuitenkaan ole niin pakottava kuin asennoitumiskehyksen tarve, sillä edellisessä tapauksessa on panoksena onni ja tyyneys mutta ei henkisen terveyden säilyminen”. (Fromm 1971, 74.) Asennoitumiskehyksen tarpeeseen palaan luvussa 3.4.

Frommin tarveteorian voisi summata toteamalla, että ihmisen elämässä keskeistä on valinta. Ihmisen tulee tehdä ratkaisuja ja valita tiensä, jota kulkea. Ihminen ei voi jäädä paikalleen, vaan hänellä on luontainen tarve kehittyä. Asennoitumis- ja palvontakehyksen tarpeen mukaan ihmisellä on luontainen tarve muodostaa suhde maailmaan ja ottaa jokin kanta. Hän ei voi päättää jäädä relativistiksi, etäännyttää itseään ja suhtautua maailmaan objektiivisesti. Frommin mukaan olemmekin kaikki idealisteja. Idealismilla hän tarkoittaa sitä, että ihminen pyrkii täyttämään eksistentiaaliset tarpeensa – ihminen pyrkii löytämään ratkaisuja ja löytämään jonkinlaisen sisäisen tyydytyksen. Frommin mukaan erona on vain se, että idealistisuuden jokin laji on ratkaisuna hyvä ja tyydyttävä ja toinen taas huono ja tuhoava. (Fromm 1971, 39.) Palaan näihin eri ratkaisuihin seuraavassa luvussa 2.3.4.

2.3.4 Vieraantumisen logiikka: Ihmisen tarpeet vs. yhteiskunnan tarpeet

Frommin mukaan kaikki ihmisen eksistentiaaliset tarpeet sisältävät valinnan pakon ja ihminen päätyy valitsemaan kehityksensä kannalta joko myönteisen tai vähemmän myönteisen ratkaisun. Ihmisen hyvinvointi on riippuvainen eksistentiaalisten tarpeiden onnistuneesta tyydyttämisestä (Moisio 1999, 53). Kuten luvun 2.3.3 alussa toin esiin, Frommin mukaan ihmisen kaikki pyrkimykset ja intohimot ovat yrityksiä etsiä vastaus samaan ongelmaan – hänen olemassaolonsa ongelmaan, elämän ristiriitaisuuteen. Yksittäisten eksistentiaalisten tarpeiden erittely on oikeastaan vain saman ongelman eri puolien tarkempaa erittelyä. (Moisio 1999, 52—53; Funk 1982, 65.)

Kuten luvussa 2.3.2 kävi ilmi, Fromm käytti uransa aikana eri termejä kuvaamaan ihmisen valintaa kahden erilaisen elämäntavan välillä: produktiivisuus ja sen vastinpari ei-produktiivisuus ovat synonyymejä *olevalle olemiselle* ja *omistavalle olemiselle*. Produktiivisuus eli oleva oleminen on ihmisen aktiivista ja luovaa suhdetta toiseen ihmiseen, omaan itseensä ja luontoon. Frommin mukaan olevassa olemisessä eli produktiivisessa, tuottavassa rakkaudessa on aina mukana tiettyjä piirteitä: huolenpitoa, vastuuntuntoa, kunnioitusta ja tietoa. (Fromm 1971, 41.) Termillä siis pystyy hämärtämään Frommin tarpeiden viisijaon rajoja ja termistä itsestään löytyy vastaus ihmisen olemassaolon ongelmaan (Moisio 1999, 52; Funk 1982, 65). Produktiiviseen, tuottavaan rakkauteen palaan luvussa 3.5.

Yksinkertaistaisinkin Frommin tarveteorian seuraavasti: Ihmisen elämä perustuu sille ristiriitaisuudelle, mitä luonnontilasta irtaantuminen ja samalla tietoisuuteen kasvaminen aiheuttaa. Ihmisen elämän suurin tarve on löytää tyydyttävät ratkaisut tämän eksistentiaalisen ristiriitaisuuden aiheuttamiin ongelmiin ja tämä edellyttää valintojen tekemistä. Nämä valinnat paitsi kuvastavat hänen asennettaan ympäröivää maailmaa kohtaan, myös määrittävät sitä, kuinka terve ja onnellinen hän on. Produktiivisella asenteella maailmaan suuntautunut eli olevan elämäntavan omaksunut ihminen löytää hyvät ratkaisut kokemuksiensa olemassaolon ongelmiin eli hän tyydyttää eksistentiaaliset tarpeensa onnistuneesti.

Viime kädessä kyse on kuitenkin siitä yhteiskunnasta ja yhteisöstä, jossa ihminen elää. Fromm (1969, 8) käyttää ihmisestä ilmaisua ”systeemi nimeltä Ihminen”, koska hänen mielestään ihmisen persoonallisuuden rakennetta, ominaisuuksia ja mahdollisuuksia ei tulisi käsitellä irrotettuna vallitsevasta yhteiskuntarakenteesta ja ympäristöstä. Toisin sano-

en ihminen ja maailma ovat erottamattomasti yhtä. Ihminen toistaa yhteiskuntansa toiminta- ja ajatusmalleja ja pyrkii täyttämään hänelle asetetut odotukset – eli hän ilmentää yhteiskuntaluonnetta. Vallitseva yhteiskuntajärjestelmä vaikuttaa näin yhteiskuntaluonteen kautta ihmisen kokemusmaailmaan ja siihen, kuinka hyvin ihminen pystyy tyydyttämään perustavimmat eksistentiaaliset tarpeensa – toisin sanoen, kuinka hyvin hän voi ja kuinka hyvää elämää hän elää.

Frommin (2012, 159) mukaan vieraantuneessa yhteiskunnassa vieraantunut ihminen kokee maailman *väärän tietoisuutensa* kautta. Yhteiskunnat siis ylläpitävät tietynlaista yhteiskuntaluonnetta, jotta ihmiset haluaisivat muovata elämänsä sellaiseksi, että se hyödyttää yhteiskuntaa. Yhteiskuntaluonteen toimintalogiikan voikin muotoilla myös niin, että yhteiskunta luo ihmisille valheellisia, *epäinhimillisiä tarpeita*⁹⁰ (Brookfield 2005, 158—159). Vieraantunut ihminen omaksuu nämä tarpeet ja korvaa niillä todelliset tarpeensa, hän pukee maailman hänelle tarjotuilla mielikuvilla. Ei-produktiivisen, omistavan eli vieraannuttavan elämätävän valitseminen onkin perin inhimillistä, jopa systemaattista, sillä vieraantuneen yhteiskunnan rakenteet kannustavat tai jopa pakottavat siihen eritavoin. Näin ollen ihmisen henkisen ja elämäntapamuutoksen kanssa on yhtä aikaa tapahduttava myös sosiaalisia, taloudellisia ja kulttuurisia muutoksia (Fromm 1977, 362—363; Fromm 1969, 171). Frommin (1971, 362) mukaan ihmisen lisäksi myös yhteiskunnan rakenteilla tulee olla päämääränä produktiivisuus eli luovan tuottava, aktiivinen suhde ihmiseen ja luontoon.

Tosiasioiden valintaa määräävät ja tietokoneiden ohjelmointiin vaikuttavat arvot on hankittava ihmisluonnon tuntemuksen, sen erilaisten mahdollisten ilmennysten, sen kehityksen optimaalisten muotojen ja tätä kehitystä edistävien todellisten tarpeiden perusteella. Tämä tarkoittaa sitä, että ihminen, ei tekniikka, muodostaa arvojen keskeisen alkulähteen, optimaalinen inhimillinen kehitys, ei maksimaalinen tuotanto, kaiken suunnittelun kriteerin. (Fromm 1969, 123.)

Fromm siis ajatteli ihmisen systeemiksi, joka on erottamattomasti yhteydessä yhteiskuntaan. Tämän ohella Fromm mielsi myös yhteiskunnan systeemiksi, jossa kaikki osat ovat liittyneet toisiinsa. Yhteiskunta systeeminä on kokonaisuus, ikään kuin elävä organismi, joka ei voi toimia, mikäli sen osat eivät toimi. Systeemin vahvan sisäisen koherenssin vuoksi, on niitä myös vaikea muuttaa.⁹¹ Muun muassa talouselämän, politiikan ja kulttuurin alueilla tapahtuvien muutosten täytyykin tapahtua yhtä aikaa, sillä Frommin mukaan

⁹⁰ Vapaa käännös englanninkielisestä käsitteestä: *false needs*. Vastineena vapaa suomennos käsitteestä: *true needs* = ihmisen todelliset tarpeet. (Brookfield 2005, 157—159.)

⁹¹ Moisisio 1999, 86. Alkuperäinen lähde: Fromm, Erich 1998: *The Disintegration of Societies*. Teoksessa *On Being Human*. New York: Continuum 41—49.

”[y]hdelle elämänalueelle rajoittuvat muutokset tuhoavat kaikki muuttumismahdollisuudet”. Muutoksia ei siis pidä synnyttää väkisin. (Fromm 1971, 362—363.) Silti muutokseen on pakko ryhtyä, jos haluamme vaikuttaa ihmisen hyvinvointiin ja muuttaa vieraantumisen kehityskulun. Fromm lukee systeemin nimeltä Ihmisen elementiksi, joka on olemassa kaikissa sosiaalisissa järjestelmissä ja jolla on rajoitettu määrä ”potentiaalisia rakenteita”. Tällä hän tarkoittaa sitä, että ihminen osana yhteiskuntaa heijastaa yhteiskunnan tilaa eli mitä sairaammaksi yhteiskunta muuttuu, sitä sairaammaksi muuttuu ihminen – ja tällä sairastumisella on rajansa. (Fromm 1969, 120.)

Tätä on syytä tähdentää, sillä useimmat [...] käsittelevät inhimillistä tekijää ikään kuin se voisi mukautua millaisiin olosuhteisiin hyvänsä häiriötä aiheuttamatta. (Fromm 1969, 120.)

Teknologisen yhteiskunnan ihmisessä aiheuttamat piirteet näemme Frommin mukaan jo. Ne ovat: passiivisuus, ikävystyneisyys, kyvyttömyys tuntea, älyllisyyden painottaminen⁹², patologiset oireet kuten ahdistuneisuus, masennus, persoonattomuus ja piittaamattomuus elämästä sekä väkivaltaisuus. Fromm listaa tulevallemme kolme vaihtoehtoa: Ensinnä voimme jatkaa omaksuttuun suuntaan, joka johtaisi vaikeaan inhimilliseen patologiaan tai termoydinsotaan. Toinen vaihtoehto on yrittää muuttaa suuntaa väkivaltaisessa vallankumouksessa tai voimakeinoin, josta voi seurata järjestelmän luhistuminen tai raaka diktatuuri. Kolmas mahdollisuus on ”järjestelmän inhimillistäminen siten, että se palvelee ihmisen hyvinvointia ja kehitystä, toisin sanoen hänen elämänprosessiaan”. (Fromm 1969, 120.)

[...] [N]ykyajan ihminen on [...] avuton itse luomiensa taloudellisten ja poliittisten voimien edessä. Hän palvoo kättensä töitä, kumartaa uusia epäjumalia vanhojen kuitenkin sen Jumalan nimeen, joka on käskenyt hänen tuhota kaikki epäjumalat. Ihminen voi suojautua oman hulluutensa seurauksilta ainoastaan luomalla terveen yhteiskunnan, joka on sopusoinnussa hänen ihmisenä olemisensa erityisehdoista nousevien tarpeiden kanssa. (Fromm 1971, 362—363.)

Fromm uskoi aina muutoksen mahdollisuuteen. Vieraantuneessa yhteiskunnassa produktiivisen, olevan elämäntavan etsiminen vaatii rohkeutta ja mielenlujuutta, sillä vieraantuneelle ihmiselle tyypillistä on sopeutuminen, alistuminen ja muiden miellyttäminen⁹³ (tästä enemmän luvuissa 3.2 ja 3.3). Ihminen sitoutuukin vieraannuttavaan prosessiin, koska se on tuttua ja turvallista. Frommin mukaan ihminen ”pakenee vapautta”, koska se on pelotavaa ja tuntematonta, tämän vuoksi hän haluaa vapautensakin kustannuksella pitää kiinni

⁹² Engl. *brain-self*. Pekkola käyttää käänöksessään (Fromm 2012, 139) muotoilu *älyllinen minuus*.

⁹³ Fromm 1971, 275—276.

vanhasta⁹⁴. Fromm hahmotteli ajatusta yhteiskunnan tiedostamattomasta, jolla hän tarkoitti sitä, että yhteiskuntaa pyörittävät mekanismit, jotka ilmenevät ihmiselle vieraina, vääristyneinä, ehkä jopa täysin piilotettuina. Funk (1999, 51) summaa, että mikäli ensin hyväksymme sen, että yhteiskunnalla on tiedostamaton, seuraava askel on vapautua harhaanjohtavasta yhteiskuntaa koskevasta käsityksestä. Ihmisen tulee tulla tietoiseksi yhteiskunnan toimintamekanismeista, sillä ihminen ei Frommin mukaan voi tuntea itseään tai elää hyvää elämää, mikäli hän ei ymmärrä yhteiskuntaa, jossa elää. Tämän vuoksi keskeiseen asemaan muutoksen mahdollistamisessa nousevat kasvatus ja kriittisen ajattelun opetteleminen (tästä enemmän luvuissa 3.4 ja 3.5).

Fromm kritisoi vahvasti aikansa koululaitosta, mutta näki kuitenkin sen mahdollisuudet. Koulussa voidaan paitsi oppia tieteellistä asennoitumista puhtaasti teknisen sijasta eli kriittistä ajattelua, objektiivisuutta, nöyryyttä tosiasioiden edessä ja kaikkien kaikkivaltisuuden ja kaikkitietävyyden toiveiden hylkäämistä. Fromm painotti näiden lisäksi myös humanistista asennoitumista eli humanistisen kokemuksen merkitystä sekä opettajan ja oppilaan keskinäisen suhteen merkitystä, sillä ihminen tarvitsee tässä prosessissa vierelleen toista ihmistä. (Fromm 1967; 107—108; Fromm 1988, 158.) Päämääränä on humanistisen perinteen elpyminen eli ihmisen kehittyminen täydellisesti inhimilliseksi olennoiksi (Fromm 1967, 108). Opettaminen ei kuitenkaan yksinään voi olla ratkaiseva askel humanismin toteuttamisessa, vaan edellä kuvatun systemaattisen ajattelun mukaisesti ”[k]aikilla opetuksilla on vaikutusta vain jos olennaiset yhteiskunnalliset, taloudelliset ja poliittiset olosuhteet muuttuvat” (Fromm 1967, 108). Kasvatus on kuitenkin keskeisessä roolissa siirtämässä asenteita ja toivon mielialaa, jota ilman muutos parempaan ei ole mahdollista.

Jos uudenlainen toivon mieliala, [...] sosiaaliset ja kulttuuriset muutokset vapauttavat tappavan byrokratian, keinotekoisesta kulutuksesta ja manipuloidun ikävystymisen, jos yksilö alkaa jälleen luottaa itseensä, ja jos ihmiset saavat kosketuksensa toisiinsa omaehtoisessa ja aidossa ryhmäelämässä, syntyy ja kehittyy uudenlaista psyko-spirituaalisia käytänteitä, jotka kenties yhtyvät lopulta täydellisessä ja sosiaalisesti hyväksyttävässä järjestelmässä. [...] [K]aikki viime kädessä riippuu yksilön rohkeudesta elää kokonaisuutena, ja etsiä ratkaisuja olemassaolonsa ongelmiin odottamatta, että byrokratia ja valmiit käsitykset antavat vastauksen. (Fromm 1969, 171.)

⁹⁴ Ks. Fromm (1962): *Pako vapaudesta*. Suomentanut Markku Lahtela. Helsinki: Kirjayhtymä, 2. painos. Alkuperäinen julkaisu: *Escape from Freedom*, 1941.

3 VIERAANTUMINEN NYKYPÄIVÄNÄ – ESIMERKKINÄ NUORTEN ”SYRJÄYTYMISONGELMA”

Eräs ihmisen hyvinvoinnin perusedellytyksiä on olla aktiivinen siinä mielessä, että hän tuottoisasti käyttää kaikkia kykyjään. Yhteiskuntamme patologiimpiin piirteisiin kuuluu suuntaus tehdä ihmisestä passiivinen riistämällä häneltä mahdollisuus aktiivisesti osallistua yhteiskuntansa asioihin[...], sen yrityksen asioihin jossa hän tekee työtä ja jopa, jos kohta peitellymmin, henkilökohtaisissakin asioissaan. (Fromm 1969, 126.)

Frommin ja Marxin vieraantumisen kuvauksista alkaa löytämään yhtymäkohtia nykypäivän yhteiskunnallisiin ongelmiin kuten syrjäytymiseen. Frommin (1971, 133) mukaan ”vieraantuminen näyttää vaihtelevan kulttuurista kulttuuriin, sekä sen osalta mitkä erityiset elämämpiirit ovat vieraantuneita että sen osalta, miten läpikotaista ja täydellistä vieraantuminen on”. Luvussa kolme osoitan, miten vieraantuminen näyttäytyy nyky-yhteiskunnassa ja toisaalta nykyihmisessä. Sovellan kriittisen pedagogiikan aikalaiskriittistä näkökulmaa ja tutkimusotetta suomalaisen yhteiskunnan tarkasteluun. Esittelen vieraantumista ilmentäviä rakenteita, käytäntöjä sekä ajattelumalleja, ja pyrin osoittamaan, että ”syrjäytymisongelma” suomalaisen yhteiskunnan ilmiönä on käypä esimerkki nykypäivän vieraantumisesta. Luvuissa 3.1 ja 3.2 pohdin syrjäytymisen määrittelymisen ongelmallisuutta – syrjäytymisellä ei nimittäin ole yksiselitteistä määritelmää⁹⁵. Osoitan, että vieraantumisen teeman käsittely tarjoaa välineitä ”syrjäytymisongelman” ratkaisemiseen.

Luvussa kaksi tein katsauksen vieraantumisen teoriataustaan ja historiaan: Luku käsitteli ihmisen ja yhteiskunnan suhteen dynamiikkaa ja muutoksia, joita tässä suhteessa on tapahtunut teollistumisen ja poliittisten, talouden ja kulttuuristen muutosten vaikutuksesta. Vieraantuminen siis on historiallisen kehityskulun tulosta ja historian määräämä prosessi (historiallinen vieraantuminen). Sen lisäksi vieraantuminen vaikuttaa keskeisesti ihmisen kokemusmaailmaan ja toimintaan (eksistentiaalinen vieraantuminen). Luku kolme taas kuvaa nykypäivää ja siinä kuvaan syrjäytymisilmiötä. Käytän välillä sanaa vieraantuminen rinnakkain syrjäytymisen kanssa, sillä haluan asettaa vanhemman teorian dialogiseen suhteeseen nykypäivän ongelmakentän kanssa. En kuitenkaan käytä käsitteitä synonyymeinä, vaan tuon esiin ilmiöiden välisiä yhteyksiä ja laajennan ymmärrystä ”syrjäytymisongelmasta” osoittamalla sen, että vieraantumisen historialliset loimilangat ulottuvat nykypäivään. Vieraantuminen on edelleen aikakaudellemme merkityksellinen teema, toteavat

⁹⁵ Ks. esim. Myllyniemi 2015, 50; Myrskylä 2012.

niin Marxia tutkinut Moisio (2011, 26) kuin Frommia tutkinut Pekkolakin (2010, 249).

Fromm listaa teoksissaan *Terve yhteiskunta* ja *Toivon vallankumous* erilaisia muutoksentarpeita, joilla teknologisoituneista ja kapitalistisista yhteiskunnista saisi tehtyä inhimillisempiä. Fromm esittää eri teoksissaan kritiikkiä lähinnä oman aikansa yhteiskuntaa kohtaan ja esittää monenlaisia tarkempia muutosehdotuksia. Hän tarjoaa nämä kuitenkin lähinnä esimerkeiksi yksityiskohtaisemmista ratkaisuista muistaen huomauttaa, ettei hän suinkaan aio esitellä mitään ”suunnitelmaa⁹⁶” siitä, miten järjestelmän inhimillistäisi niin, että se palvelisi ihmisen hyvinvointia ja kehitystä eli hänen elämänprosessiaan. (Fromm 1969, 120—121.) Tulkitsen, että Frommin tavoitteena oli muotoilla laajempi teoria, joka olisi sovellettavissa vieraantumisen havaitsemiseen eri historiallisena ajanjaksona ja tarjota niin suurilinjaisia ratkaisuja, että ne pätsivät aikana kuin aikana. Sovellan suomalaisen yhteiskunnan nykytilan tarkasteluun lähinnä Frommin laajempaa teoriaa vieraantumisesta. Tämän lisäksi sovellan löyhästi nyky-yhteiskunnan kontekstissa Frommin ratkaisuja ongelmiin, jotka hän katsoi kaikkein keskeisimmiksi ongelmiksi aikansa teknologisoituneissa, kapitalistisissa yhteiskunnissa. Frommin *Toivon vallankumouksessaan* (1969, 121) esittämät tärkeimmät toimet vieraantumisen haastamiseksi ovat:

- 1) Suunnittelu, jossa otetaan huomioon systeemi nimeltä Ihminen ja joka rakentuu ihmisen optimaaliseen toimintaan tähtäävästä tutkimuksesta johdetuille normeille.
- 2) Yksilön aktivointi syvälle porautuvan aktiivisuuden ja vastuun menetelmien, vaihtamalla nykyiset vieraantuneen byrokratian menetelmät humanistisiin johtamismenetelmiin.
- 3) Suuntaamalla kulutustapaa siten, että se vaikuttaa aktiivisesti eikä kannusta ”passivoitumaan”.
- 4) On luotava uusia psyko-spirituaalisen suuntautumisen [...] muotoja [...].

Frommin edellä listaamista toimista kolme ensimmäistä ovat enemmän poliittisia, kulttuurisia ja taloudellisia muutoksia, jotka pitää tehdä yhteiskunnan vieraantuneiden rakenteiden muuttamiseksi – kyse on siis historiallisen vieraantumisen haastamisesta. Fromm (1971, 352) painottaa, ettei yksikään muutos- ja uudelleenjärjestämisyritys onnistu, ellei muutoksiin pyritä kaikilla alueilla yhtä aikaa. Näihin Frommin edellä listaamiin muutoksentarpeisiin viitataan luvuissa 3.1–3.4 niin, että luvuissa 3.1 ja 3.2 käsittelen byrokratisoituneita käytäntöjä ja yksilön aktiivisuudenvaadetta. Luvussa 3.3 taas pohdin, kuinka työelämä tulisi suunnitella niin, että se vastaisi inhimillisiä tarpeita. Frommin muutoksentarpeet ovat

⁹⁶ ”Sitä ei lyhyessä kirjassa voitaisi tehdä; sitäpaitsi se vaatisi paljon tutkimusta, johon vain pätevät ja huolta kantavat ihmiset kykenisivät.” (Fromm 1969, 121.)

niin yleisiä ja myös toistensa kanssa päällekkäisiä, etten ole rajannut niiden käsittelyä tiettyihin omiin lukuihinsa. Teemat siis toistuvat pitkin lukua kolme.

Edellisten lisäksi Fromm kritisoi vahvasti esimerkiksi laajamuotoisia keskitettyjä yrityksiä ja näissä tapahtuvaa järjestelmän sisäistä suunnittelua. Tässä teemassa käyn erityisesti luvussa 3.1. Kritiikkiä saavat myös kybernaatio (kybernetiikka) ja automaatio (tai robotismi) silloin, kun ne ovat pääasiallisena teoreettisena ja käytännön kontrolliperiaatteena. ”Automaation tärkein tekijä on tietokone”, kiteyttää Fromm. Tätä teemaa hyödynnän työelämää tarkastellessani luvussa 3.3. Frommin mukaan nämä edellä mainitut ovat kuitenkin olemassa jäädäkseen, sillä jos ne hävitettäisiin, hajautuisi yhteiskunta liikaa. (Fromm 1969, 119; ks. myös Fromm 1971, 363.)

Fromm (1971, 352) kirjoittaa, että taloudellisten ja poliittisten järjestelmiemme muutoksia ei voida erottaa koulutusjärjestelmien eikä kulttuurielämän muuttamisesta. Fromm uskoi kasvatukseen ja kriittiseen ajatteluun muutoksen mahdollistajina, mutta näki ongelmia koulussa instituutiona. Luvussa 3.4 ja 3.5 käsittelem koulumaailmassa tarvittavia muutoksia, jotta se palvelisi ihmisenä kehittymistä eikä vahvistaisi omistavaa elämäntapaa. Tutkimusten mukaan syrjäytymistä tehokkaimmin ehkäisee koulutuksen ja työn piirissä oleminen. Heikkoa koulutusta pidetäänkin syrjäytymisen tärkeimpänä selittäjänä (Myrskylä 2012, 8). Tämä johtopäätös on tehty siitä, että ulkopuolisiksi tai työttömiksi päätyneistä 15—29-vuotiaista nuorista 80 % ei myöhemmin suorita perusastetta korkeampaa tutkintoa. Taas mitä kauemmin nuori on syrjäytynyt, sitä pienemmäksi koulutuksen suorittamisen todennäköisyys muuttuu. (Myrskylä 2012, 2.) Luvussa 3.4 osoitan kriittisen pedagogiikan hengessä, että koulutuksella on mahdollista haastaa vieraantuminen ja vaikuttaa tulevaisuuden syrjäytymiskehitykseen. Toisaalta osoitan, miten syrjäytyminen voi koulumaailman käytäntöjen myötä siirtyä yhä seuraavalle ikäluokalle. Koska työttömät nuoret ovat heikommin koulutettuja kuin ikäluokkansa työssäkäyvät, pidetään koulutusta tepsivänä rokotteenä työttömyyttä ja näin syrjäytymistä vastaan (Myrskylä 2012, 8). Luvussa 3.3 pohdin, mitä ongelmia tällaiseen ajatteluun kätkeytyy näin pirstaleisten työurien aikakautena.

Syrjäytyminen on ongelmallinen käsite: on vaikeaa väittää kenenkään olevan syrjäytynyt omasta elämästään. Tutkielmani ongelmankäsittelyn mielenkiintoiseksi, mutta monimutkaiseksi tekee se, että näkökulman voi ottaa joko yhteiskunnallisesta perspektiivistä tai yksilön kokemuksesta käsin – vieraantumisella ja syrjäytymisellä on nämä molemmat puo-

let. Esittelen ihmiskuvaa ja tavoitteita vallitsevan syrjäytymisen määritelmän taustalla. Frommin teoria yhteiskuntaluonteesta tarjoaa hyvät välineet ”syrjäytymisongelman” tarkasteluun, sillä ongelman ymmärtäminen vaatii sekä yhteiskunnan päällysrakenteen että inhimillisten kokemusten ymmärtämistä – Ennen kaikkea *halua* ymmärtää.

Viimeinen Frommin edellisen listan neljästä vieraantumisen haastamiseksi tarvittavasta toimesta koskee eksistentiaalisen vieraantumisen haastamista. Fromm (1971, 275—276) kuvaa vieraantumisella olevan erilaisia psyykkisiä seurauksia: Vieraantunut ihminen ”taantuu vastaanottavan ja kaupallisen asennoitumisen tasolle”, ”lakkaa olemasta luovasti tuotava” ja hän ”menettää itseydentunnon tullen riippuvaiseksi toisten hyväksymisestä ja pyrkii sen vuoksi mukautumaan tuntien silti epävarmuutta”. Lisäksi hän on ”tyytymätön, ikävystynyt ja ahdistunut ja kuluttaa suuren osan voimistaan yrittäessään voittaa tai vain peittää ahdistuksensa”. Vieraantumisen seurauksena ihminen kokee, etteivät yhteiskunnan prosessit ole enää hallinnassa ja näin hän mukautuu yhteiskuntakoneen passiiviseksi osaksi (Fromm 1969, 11). Vieraantumisen psyykkiset vaikutukset kulkevat käsi kädessä yhteiskunnan rakenteellisen vieraantumisen kanssa, niinpä viittaa ihmisten pahoinvointiin kuten näköalattomaan passiivisuuteen pitkin lukua kolme. Frommin mukaan vieraantumisen voittamiseksi tarvitaan yhteiskunnan rakenteellisten muutosten ohella myös ihmisten psyykkisiä muutoksia eli oikeastaan aivan uudenlainen tapaa elää – oleva elämänmuoto.

Kasvatuksella vaikutetaan siihen, miten valoisana elämä opitaan näkemään ja kuinka elämän mahdollisuuksiin opitaan tarttumaan. Luvussa 3.5 teen kokoavan katsauksen syrjäytymiseen kasvatuksen ja yhteisöllisyyden näkökulmasta. Esittelen nuorten käsityksiä syrjäytymisen syistä ja heidän ratkaisujaan syrjäytymiseen. Käy ilmi, etteivät syrjäytyneiden nuorten kokemukset omasta syrjäytymisestään täsmää vallalla olevan määritelmän kanssa⁹⁷. Luvussa pohdin, onko syrjäytyminen väistämätön varjo individualistisen selviytymisestoksen vanavedessä. Kapitalistisessa maailmassa vallitsee omistava elämänmuoto, mikä toimii tuotantosuhteiden logiikalla: keskeistä on tehokkuus- ja hyötyajattelu. Luvussa kaksi kuvailin, mitä seuraa siitä, kun tällainen ideologia määrittää yhteiskunnan arvoja ja tunkeutuu ihmisen kaikille elämäalueille⁹⁸. Tietty ideologia edustaa silti vain tiettyä tapaa nähdä maailma – tämä voi olla vaikeaa muistaa, kun puhutaan vaikka syrjäytyneistä.

⁹⁷ Gretschel ja Myllyniemi 2017, 32.

⁹⁸ Ks. esim. Fromm 1977, 42.

3.1 Syrjäytyneet numeroina – Nuorten abstrahointi nimettömäksi massaksi

Tämä ihmisen ”passivoituminen” juontaa juurensa osaltaan [...] ”vieraantuneen byrokraattisista” menettelytavoista. (Fromm 1969, 126.)

Syrjäytyneiden nuorten tarkan lukumäärän selvittäminen ei ole tämän tutkielman tarkoitus. Haluan seuraavilla lukemilla yksinkertaisesti näyttää, millaiselta ongelmalta syrjäytyminen vaikuttaa, kun sitä tarkastelee numeroina esitettynä. Näin hahmottuu myös se, kuinka vaikeaa syrjäytymisen kokonaistilanteen tai siinä tapahtuneen kehityksen hahmottaminen lukujen perusteella on.

Työ- ja elinkeinoministeriön raportin mukaan Suomessa oli vuonna 2012 noin 110 000 20–29-vuotiasta nuorta, jolla ei ollut perusasteen jälkeistä tutkintoa. Yhteiskunnasta syrjäytyneitä ilman toisen asteen tutkintoa olevia nuoria oli noin 40 000, joista täysin tilastojen ulkopuolisia ”kadonneita” tai ”hukkuneita”⁹⁹ oli 25 000. Nämä nuoret muodostavat syrjäytyneiden niin sanotun ”kovan ytimen”, koska he eivät ole koulutuksessa, työelämässä tai edes työhakijoina. (TEM 8/2012, 6.) Pekka Myrskylän (2012, 2) mukaan vuonna 2010 syrjäytyneistä nuorista työttömiä työnhakijoita oli 18 830 ja tämän lisäksi työelämän ja opiskelun ulkopuolella oli 32 511 nuorta. Nämä 32 511 ovat ”nuoria, jotka eivät näy missään tilastoissa – kukaan ei tarkkaan tiedä, millaisia he ovat tai mitä he tekevät”, kuvailee entinen Tilastokeskuksen kehittämispäällikkö, syrjäytymistäkin tutkinut Myrskylä.

Marginaalissa elävät nuoret ovat saaneet osakseen paljon huomiota – Ainakin siten, että erilaisista syrjäytymistä koskevista luvuista uutisoidaan tämän tästä: Mikä on syrjäytyneiden lukumäärä tällä hetkellä? Onko syrjäytyneiden lukumäärä kasvanut vai vähentynyt? Mitkä ovat syrjäytymisen yhteiskunnalle aiheuttamat kulut? Esimerkkeinä tällaisesta uutisoinnista ovat seuraavat Yleisradion nuorten syrjäytymistä koskevat verkkouutiset vuosilta 2018 ja 2019. YLE:n uutisessa 22.3.2018 esitetään heti otsikossa syrjäytyneiden nuorten lukumäärän olevan jo lähes 66 000¹⁰⁰. 19.2.2019 taas uutisoitiin määrän laskeneen 60 100 henkeen. Samassa kuitenkin mainitaan edellisen vuoden syrjäytyneiden lukumäärän ol-

⁹⁹ Myrskylä 2012, 15.

¹⁰⁰ Luku on peräisin Me-säätiön laskelmista säätiön verkkosivuilta, joiden mukaan syrjäytyneiden nuorten lukumäärä vuonna 2018 oli tarkalleen ottaen 65 941. Lähde: <<http://www.mesaatio.fi/ajankohtaista/uutiset/suomessa-on-65-941-syrjaytyntyytta-nuorta/>>. Luettu 22.3.2018.

leenkin lähes 68 000¹⁰¹. Molemmissa uutisissa viitataan Me-säätiön¹⁰² lukuihin. Uutisotsikoinnissa korostuvat luvut, mutta näiden lukujen muotoutumisen taakse pääsy vaatii perehtymistä, sillä nuorten syrjäytymisluvut vaihtelevat esimerkiksi sen mukaan, mihin ikähaarukkaan viitataan. Erilaisiin tilastoihin perustuvien lukujen vertailu keskenään on haasteellista, jos navigoidaan vain sanan ”syrjäytyminen” varassa.

Syrjäytymisellä ei ole yleisesti hyväksyttyä määritelmää. Tämä tekee syrjäytymisestä ongelmallisen käsitteen ja samalla syrjäytymisestä käytävästä keskustelusta epämääräistä. (Mm. Myllyniemi 2015; Myrskylä 2012; Sandberg 2015.) Myrskylän (2012, 2) mukaan tämä näkyy esimerkiksi siinä, että syrjäytyneiden nuorten lukumäärä saattaa heitellä useilla kymmenillä tuhansilla keskustelijoista riippuen. Tämä on hahmotettavissa edellä esitellyistä luvuista. Sandbergin (2015, 2) mukaan arviot kaikkien syrjäytyneiden suomalaisten määrästä yltyvät jopa satoihin tuhansiin asti. Jotta nuorten syrjäytymiseen pystytään puuttamaan tehokkaasti, on selvitettävä mahdollisimman tarkasti, keitä syrjäytyneet nuoret ovat ja selvennettävä syrjäytymisen käsite, Myrskylä (2012, 2) jatkaa.

Työ- ja elinkeinoministeriön asettaman nuorten yhteiskuntatakuuta pohtineen työryhmän¹⁰³ operationaalisen määritelmän mukaan syrjäytyneitä ovat nuoret, ”jotka eivät saa perusasenteen jälkeen koulutuspaikkaa tai eivät suorita tutkintoa”, ”jotka työttöminä työnhakijoina hakeutuvat TE-toimistojen asiakkaiksi” tai ”nuoret, joiden ei tiedetä olevan missään aktiivisessa toiminnassa tai jotka tarvitsevat muuta tukea” (TEM 8/2012, 8). Jälkimmäiset viittaavat nuoriin, jotka eivät ole TE-toimistojen asiakkaita tai muulla tavoin tiedettyjä. Syrjäytyminen koskee siis tämän määritelmän mukaan tiettyjen yksilösubjektien joukkoa, joiden yhdistävä piirre on poissaolo työn ja koulutuksen piiristä. Yleisesti tästä ryhmästä on alettu puhua NEET-nuorina. Tämä tapa määritellä syrjäytyminen perustellaan sillä, että

¹⁰¹ YLE uutisoi 19.2.2019 seuraavasti: ”Yhteiskunnan eriarvoistumista ja syrjäytymistä vastaan työskentelevän Me-säätiön toimitusjohtaja Ulla Nord sanoo, että viime vuonna 15–29-vuotiaita syrjäytyneitä nuoria oli lähes 68 000 ja nyt luku on 60 100.”

¹⁰² Me-säätiö on omien verkkosivujensa mukaan vuonna 2015 rekisteröity säätiö ja sen ”tavoitteena on vähentää lasten, nuorten ja perheiden syrjäytymistä ja eriarvoistumista Suomessa”. ”Säätiön tarkoitus on tuottaa konkreettisia ja tuloksellisia ratkaisuja lasten ja nuorten syrjäytymisongelman poistamiseksi.” ”Säätiö toteuttaa tarkoitustaan investoimalla kunnianhimoisiin ratkaisuihin, joilla tavoitellaan merkittävää ja mittavaa vaikutusta, tuottavuutta, innovatiivisuutta sekä pysyvää muutosta.” Lähde: <<https://www.mesaatio.fi/tietoa-meista/tavoitteemme/>>. Luettu 20.6.2019.

¹⁰³ Nuorten yhteiskuntatakuu -työryhmän raportin tarkoituksena oli tarjota ratkaisuja sosiaali- ja terveystalouden sekä koulutuspaikkojen riittämättömyyteen, koulutuksen kohtaanto-ongelmiin, oppilashuollon, opinto-ohjauksen ja urasuunnittelutuen riittämättömyyteen sekä puutteisiin viranomaisten vastuiden määrittelyissä. Yhteiskuntatakuussa pääpainon oli työryhmän raportin mukaan oltava ennaltaehkäiseissä toimenpiteissä. (TEM 8/2012, 6.)

”[h]eikko koulutus on nuorisotyöttömyyden ja muunkin syrjäytymisen tärkein selittäjä” (Myrskylä 2012, 8). Mitä kauemmin nuori taas on syrjäytynyt, sitä pienemmäksi koulutuksen suorittamisen todennäköisyys muuttuu, Myrskylä (2012, 2) summaa.

Nuorisotutkimusverkoston julkaisun *Nuorisotakuun arki ja politiikka* artikkelissa Tomi Kiilakoski (2014, 24) arvioi nuorisotakuussa käytetyn syrjäytymisen määritelmän olevan liian kapea. Näin suppeiden komponenttien (työelämässä ja koulutuksessa oleminen) vaaraan rakentunut määritelmä erottaa syrjäytyneet nuoret niistä, jotka eivät ole syrjäytyneitä vetäen heidän välilleen absoluuttisen rajan. Tällaiset rajanvedot eivät anna oikeaa kuvaa niin nuorten tilanteista kuin syrjäytymisilmiön moniulotteisuudestaan, Kiilakoski toteaa. Hiilamon raportissa NEET-käsitteen ongelmallisuudesta kirjoitetaan seuraavasti:

NEET-käsitteen ongelmana on se, että se on sängen heterogeeninen kategoria. Kuten Yates & Payne [2006, 333–339] toteavat, NEET-nuoret ovat hyvin erilaisissa tilanteissa, heillä on erilaisia ominaisuuksia, he kohtaavat erilaisia haasteita, riskejä ja siirtymiä ja heillä on hyvin erilaisia palveluiden tarpeita [ks. myös Aaltonen ym. 2015¹⁰⁴]. (Hiilamo 2007, 36.)

Myös Myrskylän (2012, 2) mukaan ”syrjäytyminen on laava ilmiö, jolla tarkoitetaan usein laajaa psyykkis-aineellista ongelmakokonaisuutta, henkistä putoamista yhteiskunnan normaalien käytäntöjen ulkopuolelle tai erilaisia päihderiippuvuuksia ja rikollisuuden muotoja”. Syrjäytyminen on siis monimutkainen ilmiö, jonka määrittelyyn ei ole yksiselitteisiä kriteerejä. Silti syrjäytyneiden rajaaminen omaan ryhmäänsä, syrjäytymistapausten numerointi ja niistä uutisointi tuntuu olevan tärkeää. Fromm (1969, 127) kirjoittaa, että yksi merkki vieraantuneen byrokraattisista menettelytavoista on se, että ihmiset ovat numeroitavissa olevia ”tapauksia, jotka voidaan panna tietokoneen reikäkortille ilman niitä yksilöllisiä piirteitä, jotka osoittavat eron ”henkilön” ja ”tapauksen” välillä”.

Frommin mukaan byrokraatisoituminen on yksi vieraantuneen yhteiskunnan mittavimmista ilmiöistä. Ongelmana siinä on, että ihmisiä käsitellään laajoissa organisaatioissa, jolloin yksilöt abstrahoidaan nimettömäksi massaksi ja heistä tulee toiminnan kohteita. Hallituksen toimia virastoissa hoitavat virkamiehet taas ovat vieraantuneet niistä henkilöistä, joiden asioita he hoitavat, koska ”tapauksia” on niin paljon ja ne on luokiteltu eri ominaisuuksien pohjalta kategorioihin, jotka keinotekoisesti saavat nämä ”tapaukset” vaikuttamaan saman-

¹⁰⁴ Viitattut lähteet: Yates, S. ja Payne, M. (2006): Not so NEET? A critique of the use of 'NEET' in setting targets for interventions with young people. *Journal of Youth Studies* 9(3): 329–344; Aaltonen, Berg ja Ikäheimo (2015): Nuoret luukulla.

laisilta keskenään. (Fromm 1971, 135.) Tosiasiassa jokaisen ihmisen elämäntilanne on omanlaisensa ja sellaisenaan yksittäistapaus. Vuosittain toteutettava Nuorisobarometri (Myllyniemi (toim.) 2015) toteutettiin vuonna 2014 yhdenvertaisuuden teemalla eli tarkoituksena oli valottaa nuorten elämää yhdenvertaisuuden ja syrjinnän näkökulmista. Myllyniemen (2015, 50) mukaan syrjäytymisestä tekee monitahoisen käsitteen jo se, että määrittely-yrityksissä menevät helposti syyt ja seuraukset sekaisin: onko esimerkiksi pitkäaikaisytyötön määritelmän mukaan syrjäytynyt, vai onko pitkäaikaistyöttömyys syrjäytymisen syy?

Yhteiskunnalliset olosuhteet, kuten esimerkiksi lama, vaikuttavat siihen, minkälaisen merkityssisällön annamme käsitteille kuten syrjäytyminen¹⁰⁵. Työvoimapolitiittinen ja talouskasvun merkitystä painottava näkökulma on tänä päivänä yleisesti käytetty ja tämä nähdään siitä, että NEET-nuorista ja syrjäytyneistä nuorista puhutaan kuin ne joka yhteydessä tarkoittaisivat samaa asiaa. NEET-statuksen ja nuorten syrjäytymisen yhdistäminen on kuitenkin erityisen pulmallista, tuodaan esille Hiilamon raportissa¹⁰⁶. Taloudellisia seikkoja painottava näkökulma on havaittavissa julkisessa syrjäytymistä koskevassa keskustelussa, mistä hyvä esimerkki on Turun Sanomien 25.1.2016 julkaisema uutinen ”Suomessa vähintään 70 000 syrjäytynyttä”. Heti uutisen alaotsikossa korostetaan syrjäytymisen aiheuttavan yhteiskunnalle vähintään noin 2,1 miljardin euron vuosittaisen laskun. Artikkeleissa todetaan Myrskylän laskelmiin viitaten, että lukuun on ”laskettu ainoastaan syrjäytyneille maksettava perustoimeentulo ja työpanoksen menetyksestä aiheutuva minimitappio yhteiskunnalle. Tosiasiassa kulut ovat paljon suuremmat. Niitä lisäävät päihteet ja rikollisuus, joihin sekaantumista syrjäytyminen altistaa.”

Nuorisotakuun toimeenpanon aikana nuorten ”syrjäytymisongelma” osoittautui moniulotteiseksi ja vaikeaselkoiseksi kokonaisuudeksi ja syrjäytymisen ehkäisy poliittisin toimin vaikeaksi tehtäväksi. Tästä syystä poliitikot tilasivat jopa kolme raporttia¹⁰⁷ syrjäytymis-

¹⁰⁵ Esimerkiksi 1990-luvun laman syvän työttömyysongelman seurauksena syrjäytymisellä tarkoitettiin kaipaimmillaan työttömyyttä, koulutuksen ulkopuolella olemista tai koulutuksen keskeyttämistä. (Korhonen 2015, 214. Alkuperäinen lähde: Järvinen ja Jahnukainen 2001, 129–130.)

¹⁰⁶ Hiilamo ym. 2017, 39. Alkuperäinen viittaus lähteeseen: Halvorsen, B., Hansen, O.J ja Tägström, J. (2012): Unge på Kanten: Om inkludering av utsatte ungdommer. Copenhagen: Nordic Council of Ministers.

¹⁰⁷ Notkola ym. (2013): Nuorten syrjäytyminen. Tietoa, toimintaa ja tuloksia?; Ristolainen, Heidi; Varjonen, Sampo ja Vuori, Jukka (2013): Mitä tiedämme politiikkatoimien vaikuttavuudesta lasten ja nuorten syrjäytymisen sekä hyvinvointierojen vähentämisessä? Poliittikkatoimien vaikuttavuuden tieto- ja arviointikat-saus. Valtioneuvoston kanslian raporttisarja 2/2013. Helsinki: SOTERKO & Valtioneuvoston kanslia; Sipilä, Jorma ja Österbacka, Eva (2013): Enemmän ongelmien ehkäisyä, vähemmän korjailua? Perheitä ja lapsia tukevien palvelujen tuloksellisuus ja kustannusvaikuttavuus. Valtiovarainministeriön julkaisuja 11/2013.

teemalla erityisesti palvelujen vaikuttavuuden näkökulmasta, näistä *Nuorten syrjäytyminen – tietoa, toimintaa ja tuloksia?* -raportti (Notkola, Pitkänen, Tuusa, Ala-Kauhaluoma, Harkko, Korkeamäki, Lehikoinen, Lehtoranta ja Puumalainen 2013) selvittää, millä edellytyksillä syrjäytymisen ehkäisytöiden vaikuttavuutta, tuloksellisuutta ja kustannusvaikuttavuutta voidaan parantaa¹⁰⁸. Tutkimus herätti entisestään keskustelua siitä, kuinka syrjäytymiseen tulisi puuttua ja toisaalta, minkälaista arvomaailmaa poliittisten toimenpiteiden taustalta löytyy. Juha Hirvonen (2014, 35) kirjoittaa artikkelissaan ”Nuorisotakuu – takuu yhteiskuntaosallisuudesta?”, kuinka nuorisotakuu osoittaa uusliberalististen ajattelumallien vakiintumista 2010-luvun työllisyyspolitiikassa. Hän onkin sitä mieltä, että nuorisotakuussa positiivinen erityiskohtelu ja markkinaehtoinen työllisyyspolitiikka yhdistyvät kohtalokkaalla tavalla (Gretschel ym. 2014, 11). Yksilöllinen vastuunotto ja siis korostuu enemmän kuin yksilöoikeudet. Hiilamon raportissa huomautetaankin siitä, että NEET-nuorten määrittäminen syrjäytyneiksi voi johtaa nuorten leimaamiseen ja siihen, että nuorten vastuu omasta elämästään korostuu yhteiskunnan vastuun kustannuksella (Hiilamo ym. 2017, 39).

Hiilamon raportissa korostetaan, että puhuttaessa NEET-nuorista on ensimmäisenä syytä kysyä, kenelle NEET on ongelma ja miksi? NEET-käsite liittyy ennen muuta politiikkaan, joka määrittää nuorten aseman yksinomaan työmarkkinaosallistumisen kautta, selvennetään raportissa. (Hiilamo ym. 2017, 36.) Suomessa NEET-keskustelu ja nuorten vastuuttaminen aktiiviseen kansalaisuuteen liittyy ennen muuta hallituksen tavoitteeseen työllisyysasteen nostamisesta ja valtion velkaantumisen pysäyttämisestä. (Hiilamo ym. 2017, 39.) Nuorisotutkimusverkoston julkaisussa Veli-Matti Ulvinen kääntääkin vallitsevan syrjäytymiskeskustelun asetelman nurin ja pohtii

onko nuorisotakuussa kyse yhteiskunnan oman toimintakyvyn hapertumisesta, työmarkkinoiden tuottavuuden ja verotulojen heikkenemisestä, eli yhteiskunnan syrjäytymisen uhasta ja kilpailukyvyn heikkenemisestä kansainvälisillä markkinoilla[...][?]. Tällöin huolen ytimessä ei ole niinkään nuorten ”syrjäytyminen” ja yhteiskunnan antama takuu nuorille sinänsä, vaan huoli palautuu siihen, miten yhteiskunta voi varmistaa oman toimintakykynsä. (Gretschel ym. 2014, 12.)

Helsinki: Valtiovarainministeriö. Raporttien johtopäätökset olivat samansuuntaisia: peruspalveluista tulee pitää kiinni ja ennaltaehkäisy on halvempaa ja tehokkaampaa kuin korjaavat toimet. (Aaltonen ym. 2015, 9.)

¹⁰⁸ ”Tavoitteena oli myös saada tutkimustietoa ehkäisyhankkeiden ja -toimenpiteiden arvioinnista, valtion ja kuntien viranomaisten toiminnasta nuorten syrjäytymisen ehkäisyssä ja kolmannen sektorin ja vapaaehtoistoiminnan roolista syrjäytymisen ehkäisyssä.” (Notkola ym. 2013, 6–7.)

Sandberg (2015, 2) arvioi, että syrjäytymisen käsitteen käyttövoimasta huolimatta kukaan ei ole täysin varma, mistä syrjäytymiskeskustelua todella käydään. Arkijärjellä pohtien syrjäytyminen vaikuttaa varsin inhimilliseltä ongelmalta. Tämänkaltaisen ihmisten hyvinvointia ja toimeentuloa koskevan ongelman ratkaisemisessa tehokkuuden, erilaisten numeroiden ja taloudellisen kannattavuuden painottaminen tuokin mieleen Frommin esittämät periaatteet, joille hänen mukaansa vieraantuneet, mekaaniset yhteiskunnat perustuvat. Frommin mukaan maksimaalisen tehon ja tuotoksen periaatteen mukaan tehokkuus asetetaan ensisijaiseksi: näin tapahtuessa inhimillisisyys asettuu toiseksi. Onkin vaarana, että niitä keinoista, jotka aiemmin ovat palvelleet sitä, että ihmisten elämisen laatu paranee, tulee itsessään tavoitteita (Fromm 1969, 54). Frommin mukaan

yhteiskunnassa, jossa taloudellisesta toiminnasta on tullut ihmisen pääasiallisin toiminta, [...] kvantifiointi- ja abstrahointiprosessi on ylittänyt taloudellisen tuotannon alueen ja ulottanut vaikutuksensa ihmisen asennoitumiseen esineisiin, ihmisiin ja omaan itseensä. (Fromm 1971, 122.)

Abstrahoivan ja kvalifioivan asennoitumisen ulottuminen pitkälle esinemaailman yli näkyy siinä, että myös ihmiset koetaan määrällisen vaihtoarvon ruumiillistumiksi eli siis, että ihmiselle on mahdollista laittaa hintalappu (Fromm 1971, 125). Toisen ihmisen muuttaminen abstraktiksi on osoitus siitä, että kapitalismi vaikuttaa vieraannuttavasti ihmisen persoonaan (Fromm 1971, 129). Fromm listaa tärkeimpiä toimia, joilla vieraantuneet yhteiskunnat saadaan inhimillisemmiksi: yksi keinoista on ”[y]ksilön aktivointi syvälle porautuvan aktiivisuuden ja vastuun menetelmin” (Fromm 1969, 121). Aktiivisuus ei Frommin mielestä kuitenkaan ole vain minkä tahansa työn tekemistä, vaan aktiivisuudesta tulisi seurata ”sosiaalisessa mielessä hyödyllisiä muutoksia” ja todellista sisältöä tekijälleen (Fromm 1977, 110—111). Jotta päästäisiin Frommin hahmotteleman aktiivisuuden jäljille, korostuu yksilön kokemus omasta toimijuudestaan siinä, mitä hän tekee. Frommin mukaan byrokraattinen järjestelmä on vieraantunut ja sellaisenaan vastuuton, sillä se ei vastaa yksilön tarpeisiin, näkemyksiin ja vaatimuksiin, sen sijaan ihmisestä tulee vain byrokratian kohteena oleva ”tapaus”. ”Ei kukaan reagoi *tapaukseen* mutta ihmiseen kyllä reagoidaan”, kiteyttää Fromm. (Fromm 1969, 127.) Tarvitsemmekin Frommin (1969, 121) mukaan humanisti byrokraattisia toimintamalleja.

3.2 Syrjäytymispuhe sarron välineenä ja toivon pilkahdus marginaalissa

Yksiulotteinen NEET-keskustelu ei välttämättä tunnista syitä ja olosuhteita NEET-statusen taustalla, kirjoitetaan Hiilamon raportissa. Onkin tärkeää korostaa, että NEET-käsite määrittelee nuorten aseman heidän itsensä ulkopuolelta (Hiilamo ym. 2017, 38) ja se on vain yksi tapa, jolla syrjäytymisen voi määritellä. Syrjäytymisilmiötä on pyritty pilkkomaan eri ulottuvuuksiin, jotta se saataisiin haltuun niin tiedollisesti kuin poliittisestikin.

Yhden vallitsevan luokittelun mukaan syrjäytyminen jakaantuu koulutukselliseksi, työmarkkinalliseksi, sosiaaliseksi, vallankäytölliseksi ja normatiiviseksi syrjäytymiseksi [mm. Jyrkämä 1986; Lämsä 2009¹⁰⁹]. (Suurpää 2009, 5.)¹¹⁰

Tapa, jolla puhumme syrjäytymisestä muuttuu siinä missä yhteiskuntakin. Kiilakoski (2014, 24) huomauttaa, että aiemmassa suomalaisessa syrjäytymiskeskustelussa syrjäytyminen nähtiin laajempänä prosessina. Ennen korostettiin, että syrjäytymistä voi tapahtua useilla eri ulottuvuuksilla. Tällä tavalla ajateltuna syrjäytyminen oli monisyinen tapahtumaketju. Se ei liittynyt pelkästään yksilön suhteisiin työhön ja koulutukseen, vaan se sisällytti myös yksityiselämää koskevia asioita, kirjoittaa Kiilakoski (2014, 24). Ristiriitaiset näkemykset syrjäytymisilmiöstä liittyvät paljolti ongelman määrittelyyn: mitä syrjäytymisellä tarkoitetaan ja mitä on tarkoitus saavuttaa tämän käsitteen käyttämisellä – *syrjäytymispuheella*?

NEET-käsitettä voidaan kritisoida liian laajaksi – Toisaalta NEET-käsitettä voi myös pitää myös liian suppeana, sillä se ei tavoita kaikkien kilpailuyhteiskunnassa elävien nuorten haavoittuvuutta, kirjoitetaan Hiilamon raportissa (2017, 36). Riippumatta siitä, määritelläänkö syrjäytyminen kapeammin vai laajemmin, viitataan syrjäytymisellä yleensä jonkinlaiseen huono-osaistumisen prosessiin. Tähän prosessiin vaikuttavia riskitekijöitä ovat vanhemmuuden puute, irrallisuus koulukulttuurista, putoaminen koulutuksen ja/tai työmarkkinoiden ulkopuolelle ja elämänhallinnan ongelmat. Nimityksellä ”syrjäytynyt” on siis negatiivinen konnotaatio, ja yksinkertaistettua puhetta ”syrjäytyneistä nuorista” on nuorisotutkimuksen piirissä kritisoitu kategorisoivaksi ja leimaavaksi. (Aaltonen ym. 2015,

¹⁰⁹ Alkuperäiset lähteet: mm. Jyrkämä, Jyrki (1986): Nuoret sivuraiteille? Nuorisosta, syrjäytymisestä, yhteiskunnasta. Teoksessa Armi Mikkola (toim.) Suomalaista nuorisotutkimusta. Tutkijoiden puheenvuoroja. Kansalaiskasvatuksen keskus ry. Nuorisopoliittinen kirjasto ja tietopalvelu. Tutkimuksia ja selvityksiä 1/86; Lämsä, Anna-Liisa (2009): Tuhat tarinaa lasten ja nuorten syrjäytymisestä. Lasten ja nuorten syrjäytymisen sosiaalihuollon asiakirjojen valossa. Oulu: University Press.

¹¹⁰ Suurpää ym. (2009, 5) huomauttavat, että tämänkaltaisten jaottelujen voi väittää heijastelevan suomalaisen hyvinvointivaltion järjestelmänäkökulmaa, jossa nuorten syrjäytyminen otetaan haltuun hyvinvointijärjestelmän sektoreittain hahmottuvaa vastuunjakoja seurailleen.

9.) Kuvaavana esimerkkinä termien leimaavuudesta voidaan pitää sitä, että kansainvälisessä nuorisotutkimuksessa käytetään ilmaisua *under class* (alaluokka) kuvaamaan yhteiskunnasta syrjäytyneiden luokkaa¹¹¹. Nuorisotutkimusverkoston artikkelissa asia kiteytetään seuraavasti:

Nuorten huono-osaisuudesta ja eriarvoistumisen kehityskuluista on toki syytä keskustella, mutta yksinkertaistava puhe ”syrjäytyneistä nuorista” on ollut paljolti kategorisoivaa ja leimaavaa ja lamaannuttanut nuoret ainoastaan kontrolloivien toimenpiteiden ja moraalisen paniikin kohteiksi. (Aaltonen ym. 2015, 9.)

Syrjäytynyt esitetään usein kontrolloivien toimenpiteiden kohteena, eikä toimivana subjektina. Minna Suutarinen ja Leena Suurpää (2001, 5–6) kirjoittavat, että nuoria koskevassa julkisessa keskustelussa painottuvat usein teemat syrjäytymisestä, osattomuudesta ja elämänhallinnan puutteesta ja näin vaivutaan ”surkutteludiskurssiin”. Väheksymättä nuorten suuriakin ongelmia kirjoittajat toteavat, että ”toivottomuutta korostava syrjäytymispuhe on viranomaisille, poliitikoille ja myös tutkijoille yksi keino rakentaa valta- ja hierarkiasuhteita nuoriin, tapa kontrolloida nuorten käyttäytymistä ja toimintaa” (Suutari ja Suurpää 2001, 5–6). Syrjäytymisen näkeminen yksilotteisesti NEET-statuksen kautta etäännyttää ihmisistä statuksen takana. Tämä voi johtaa nuorten syyllistämiseen, kontrollin lisäämiseen ja konfliktien kasvamiseen, kirjoitetaan myös Hiilamon raportissa (2017, 39).

Palaan Frommin vieraantuneiden, mekaanisten yhteiskuntien toimintaperiaatteisiin. Frommin (1969, 50) mukaan ”maksimaalisen tehon vaatimus vie johdonmukaisesti minimaaliseen yksilölliseen vaatimukseen”. Tällä hän tarkoittaa sitä, että ihmisyksilöiden typistäminen määreellisiksi yksiköiksi katsotaan eduksi, mikäli halutaan, että ”yhteiskuntakone” toimii mahdollisimman tehokkaasti. ”Jotta tähän tulokseen päästäisiin, on ihmiset epäyksilöllistettävä sekä opetettava identifioitumaan järjestelmän, ei itsensä kanssa”, Fromm (1969, 50) jatkaa. Syrjäytymispuheella kategorisoidaan valtavirrasta poikkeavasti elävät ihmisyksilöt ”syrjäytyneiden ryhmään”. Leimaamalla yhteiskunnan tehokkaan toiminnan ja taloudellisen tuottavuuden näkökulmasta hyödyttömät syrjäytyneiksi, yhteiskunnan laitamilla eläviksi epätoivotuiksi, vahvistetaan toisaalta norminmukaisen käyttäytymisen suotavuutta. Hiilamon raportissa (2017, 35) kiteytetään syrjäytyneistä – nimen-

¹¹¹ Puurosen (2006, 9) mukaan myös Suomessa on merkkejä tällaisen suhteellisen pysyvän, huono-osaisten nuorien olemassaolosta. Lähde: Puuronen, Vesa (2006): Nuorisotutkimus. Tampere: Vastapaino.

omaan NEET-nuorina – käydyn keskustelun ydin seuraavasti: *Nuoret etsivät paikkaansa aikuisten luomassa yhteiskunnassa.*

Kyse on normatiivisesta käsitteestä, joka esittää nuorten paikan koulutuksessa, harjoittelussa ja työelämässä tavoiteltavana ja myönteisenä tilanteena, kun taas muut tilanteet määritellään ongelmallisiksi. NEET-määritelmä kertoo, mitä yhteiskunta odottaa nuorilta. Se ei tunnista eikä tunnusta vaihtoehtoisia elämäntapoja. (Hiilamo ym. 2017, 38—39.)

Frommin (2012, 133) mukaan on yhteiskunnan toimivuuden kannalta olennaista, että yhteiskunnat ylläpitävät tietynlaista yhteiskuntaluonnetta, jotta ihmiset toimisivat niin, että se hyödyttää yhteiskuntaa. On tärkeää saada ihmiset haluamaan sellaista elämäntyyliä, joka hyödyttää yhteiskuntaa, muuten yhteiskunnan vallitsevat muodot joutuvat koetukselle (Fromm 2012, 133). Tämä on Frommin yhteiskuntaluonteen perusidean mukaista kuten esittelin luvussa 2.3.1.

Teoksessaan *Terve yhteiskunta* Fromm kirjoittaa nimettömästä auktoriteetista, joka ilmiönä on läheisesti sukua vieraantumiselle. Auktoriteetti muutti 1900-luvun puolivälin tienoilla luonnettaan: se ei enää ole siinä mielessä avointa, että sen voisi paikantaa tiettyyn käskijään kuten esimerkiksi isään, opettajaan, Jumalaan, esimieheen tai kuninkaaseen, kirjoittaa Fromm. Sen sijaan auktoriteetti on muuttunut näkymättömäksi tai vieraantuneeksi. Vaikkei siis kukaan ihminen, idea tai vaikka moraalilaki esitä vaatimuksia, ihmiset mukautuvat yhtä paljon kuin vahvasti autoritaarisessa yhteiskunnassa elävät ihmiset. Nimettömän vieraantuneen auktoriteetin näkymättömät lait laittavat ihmisen haluamaan olla samanlainen kuin kaikki muutkin. (Fromm 1971, 160—161.)

Kukaan ei todellakaan ole auktoriteetti paitsi ”Se” tai ”Ne”. Mitä ne ovat? Voittoperiaate, taloudelliset välttämättömyydet, markkinat, normaalijärki, yleinen mielipide, se mitä ”muut” tekevät, ajattelevat ja tuntevat. Nimettömän auktoriteetin lait ovat yhtä näkymättömät kuin markkinataloudenkin – ja niitä vastaan on turha nousta. Kuka voi käydä näkymättömän kimppuun? Kuka voi kapinoida Ei ketään vastaan? (Fromm 1971, 161.)

Frommin mukaan niin kauan kuin oli olemassa avointa auktoriteettia, oli myös mahdollista kapinoida ja tappiolle jääneenä tunnustaa häviö niin, että tunne ”minästä” kuitenkin säilyi. Nimetön auktoriteetti taas toimii yhdenmukaistamisen periaatteella. Ihminen siis haluaa mukautua tapahtuvien muutosten mukana, jottei hänestä tule silmätikku ja omituinen: ”Kenelläkään ei ole valtaa minuun paitsi joukolla, jonka osa olen mutta jonka tahtoon kuitenkin alistun.” (Fromm 1971, 162.) Suutarin ja Suurpään (2001, 5—6) mukaan julkisessa keskustelussa on tuotu esiin vain vähän vaihtoehtoja nuorille suotuisista elämänpoluista:

”[V]altavirrasta poikkeavin ehdoin elämäänsä joko vapaaehtoisesti tai pakon edessä rakentavat nuoret on usein tuomittu haihattelijoiksi ja epäonnistujiksi, jotka elävät elämäänsä irrallisuudessa ja ulkopuolisina.” Surkutteleva syrjäytymispuhe on kirjoittajien mukaan epäluottamuksen sävyttämää. Syrjäytymisen käsitettä voidaan asiantuntijoiden mukaan pitää kiistanalaisena sillä se on ”moniarvoinen, tulkinnanvarainen ja normatiivinen käsite, johon liittyy paitsi hallinnollisia ja empiirisiä, myös metodologisia ja eettisiä haasteita” (Suurpää 2009, 4).

Syrjäytymisen ehkäiseminen kuulostaa lähtökohtaisesti hienolta – Voi ainakin toivoa, että taustalla on ajatus heikompien puolustamisesta. Nyky-Suomessa käytävästä syrjäytymispuheesta ja siihen kytkeytyvistä käytettävistä toimista on tullut myös välineitä yksilöiden välisen eriarvoisuuden korostamiseen. Erilaisten toimien ja puheen eriarvoistavien mekanismien paljastaminen on keskeistä kriittisen pedagogiikan teorialle ja käytännöille (ks. esim. Suoranta 2005, 21). Syrjäytymisen käsittelyn yhteydessä onkin tässä vaiheessa aiheellista nostaa esille yksi keskeinen kriittisen pedagogiikan termi: *sorto*. Sorron käsite on käytössä erityisesti Freirellä, joka nimesi oman pedagogisen oppinsa ja kasvatusteoriansa *sorrettujen pedagogiikaksi*. Sorrettujen pedagogiikkaa voi pitää radikaalin kasvatuksen (tai kriittisen pedagogiikan) teoreettisena ja käytännöllisenä kulmakivenä, kirjoittaa Suoranta (2005, 37). Sorretuista Freire kirjoittaa seuraavasti:

Totuus kuitenkin on, että sorretut eivät ole ”marginaalisia” syrjäytyneitä, jotka elävät yhteiskunnan ”ulkopuolella”. He ovat aina kuuluneet sen ”sisäpuolelle” – järjestelmään, joka on tehnyt heistä ”olentoja toisia varten”. Ratkaisu ei löydy heidän sulattamisestaan sortorakenteeseen vaan tuon rakenteen muuttamisesta sellaiseksi, että he voivat olla ”olentoja itseään varten”. (Freire 2005, 78—79.)

Lainauksessa Freire viittaa samaan, mitä Marx ja Fromm valtaapitävistä ajattelivat: Yhteiskunta on sosioekonomiselta rakenteeltaan rakentunut puoltamaan valtaapitävien etuja¹¹². Toisin sanoen, yhteiskunta on rakentunut niin, että toisia yksilöitä sorretaan ja toiset hyötyvät tästä. Voi ajatella, että erilaiset ”epätoivotut yksilöt” niputetaan yhteen ja survoetaan kielen tasolla marginaaliin. Marginalisoinnilla viitataan yksinkertaisesti siihen, että yksilön elämäntapa poikkeaa jollain tavalla siitä, mitä pidetään normaalina.

Yksi tapa käsitteellistää syrjäytyminen on tarkastella sitä suhteessa marginalisaatioon. Tero Järvinen ja Markku Jahnukainen (2001, 126) tekevät tiukan käsitteellisen eron syrjäytymi-

¹¹² Ks. esim. Brookfield 2005, 3.

sen ja marginalisaation välille: Syrjäytyminen määritellään huono-osaistumisen prosessiksi ja marginalisaatio puolestaan valtavirran ulkopuolella olemiseksi, johon voi liittyä, mutta ei välttämättä, huono-osaisuutta. Järvinen ja Jahnukainen (2001, 143—144) päätyvätkin väittämään, että yhden sosiaalisen sidoksen katkeaminen ei merkitse vielä sitä, että yksilö olisi jäänyt kaikkien elämälle merkityksellisten yhteisöllisyyksien ulkopuolelle. *Onkin syytä huomioida, että syrjäytyminen voi olla myös omaehtoista tai ”ulkopuolisuus” itse valittua.* (Järvinen ja Jahnukainen 2001, 143; Myllyniemi 2015, 50.) On tutkittu¹¹³, että sosiaalisilla verkostoilla ja niissä rakentuvalla luottamuksella on siis tärkeä rooli siinä, kokeeko nuori olevansa syrjäytynyt ”normaalikansalaisiin” nähden vai onko marginaali hänelle pikemminkin paikka yhteiskunnassa, elämisen tila sinänsä.¹¹⁴ (Yhteisöllisyys on nuorille hyvin tärkeää, kuten tulen luvussa 3.5 osoittamaan.) Nuorisobarometrin kyselyssä useampi kuin kaksi nuorta kolmesta näkee syrjäytymisessä olevan ainakin jonkin verran mukana myös omaa halua (Myllyniemi 2015, 50).

Yleensä syrjäytymistä ja syrjäytyneisyyttä tarkastellaan yksilön kokemusmaailman ulkopuolelta mitattavissa ja havaittavissa olevia indikaattoreita käyttäen. *Vähintään yhtä tärkeä kysymys on kuitenkin se, miten toimijat itse määrittävät syrjäytymisen omassa elämässään.* Kokevatko indikaattorien valossa syrjäytyneiksi määritellyt henkilöt todella olevansa syrjäytyneitä ja huono-osaisia? (Järvinen ja Jahnukainen 2001, 143.)¹¹⁵

NEET-nuoret eivät itse välttämättä koe olevansa ongelmallisessa tilanteessa, kerrotaan Hiilamon raportissa¹¹⁶. Raportissa esitetään viisi eri kategoriala¹¹⁷, jotka NEET-nuorten joukosta voidaan tunnistaa, joihin kuuluvat: ”mahdollisuuksia etsivät nuoret, jotka eivät hakeudu työhön eivätkä koulutukseen siksi, että odottavat mahdollisuuksia, joiden he arve-

¹¹³ Suutari (2002): Nuorten sosiaaliset verkostot palkkatyön marginaalissa. Nuorisotutkimusverkosto, Nuorisotutkimusverkoston julkaisuja 26.

¹¹⁴ Vaikka vuonna 2017 toteutettu NEET-nuorten haastattelututkimus osoittaakin seuraavaa: ”Keskimäärin ei näytä siltä, että työ- ja koulutuselämän ulkopuolisuuden tunnetta olisi kyetty kompensoimaan esimerkiksi antoisalla kiinnittymisellä vapaa-aikaan tai ystävyysuhteisiin. Hyvinvoinnin vajeet ovat siis erittäin kokonaisvaltaisia.” (Gretschel ja Myllyniemi 2017, 16.)

¹¹⁵ Kursivointi lisätty.

¹¹⁶ Hiilamo ym. 2017, 38—39. Alkuperäinen viittaus lähteeseen: Follesø, R. (2015): Youth at risk or terms at risk? YOUNG: Nordic Journal of Youth Research 23(3): 240—253.

¹¹⁷ NEET-nuorten joukosta voidaan tunnistaa ainakin viisi erilaista kategoriala: 1.) Työttömät nuoret, jotka ovat työmarkkinoiden käytettävissä ja etsivät työtä; 2.) Työmarkkinoiden ulkopuolella olevat nuoret, jotka ovat vammaisia tai sairaita tai pitävät huolta läheisistään; 3.) Passiiviset nuoret, jotka eivät hakeudu työhön eivätkä koulutukseen vaikka esteenä ei ole edellä kuvattuja kyvyttömyyksiä tai esteitä (lannistuneita nuoria sekä nuoria, joilla on vaarallinen tai epäsosiaalinen elämäntapa); 4.) Mahdollisuuksia etsivät nuoret, jotka eivät hakeutunut työhön eivätkä koulutukseen siksi että odottavat mahdollisuuksia, joiden he arvelevat parantavan taitojaan ja asemaansa; 5.) Vapaaehtoisesti NEET-nuoret, jotka kehittävät taitojaan palkattomasti vapaaehtoistyössä, matkustelevat, harjoittavat omaehtoista opiskelua tai muuta mielekästä toimintaa kuten taidetta, musiikkia tai aktiiviurheilua. (Eurofound (2012): NEETs – Young people not in employment, education or training: Characteristics, costs and policy responses in Europe. Luxembourg, Publications Office of the European Union.)

levat parantavan taitojaan ja asemaansa” ja ”vapaaehtoisesti NEET-nuoret, jotka kehittävät taitojaan palkattomasti vapaaehtoistyössä, matkustelevat, harjoittavat omaehtoista opiskelua tai muuta mielekästä toimintaa kuten taidetta, musiikkia tai aktiiviurheilua” (Hiilamo ym. 2017, 37.) Myllyniemi (2015, 50) kyseenalaistaakin sen, että ”syrjäytyminen olisi hahmotettavissa elämänhallinnan kadottamisen tai vieraantumisen tunteen kautta”. Tartun tähän väitteeseen, sillä se tarjoaa hyvän asetelman selventää sitä, miten *syrjäytyminen* ja *vieraantuminen* (sekä *marginalisaatio* ja *sorto*) suhtautuvat toisiinsa. Tämä siitäkkin huolimatta, että se, mitä vieraantumisella arkikielessä tarkoitetaan, poikkeaa toki jonkin verran siitä vieraantumisesta, jota tässä tutkielmassa käsittelem.

Olen tässä luvussa tuonut esille syrjäytymiselle jossain määrin rinnasteisia käsitteitä kuten marginalisaatio ja sorto. Tutkielmani tarkoitus ei ole tehdä käsiteanalyysia tai selventää yksityiskohtaisesti näiden käsitteiden välisiä eroja. On kuitenkin tutkielmani aiheen kannalta hyödyllistä tarkastella kieltä, jota käytämme ja siinä ilmeneviä vieraantumista ilmentäviä ilmaisuja. Frommin vieraantuminen ei ole sorron ja syrjäytymisen synonyymi. Vieraantuminen on kehityskulku, ajankuva, jonka sisällä ilmiöt kuten sorto ja syrjäytyminen ja marginalisaatio ovat. Vieraantuneessa yhteiskunnassa on eriarvoisuutta: Elämme ja käytäydymme niin, että koemme tarvitsevamme sortavia ja eriarvoistavia käsitteitä.

Vieraantuneessa yhteiskunnassa syrjäytyneistä on tehty marginaaliryhmä, johon kohdistuu myös sortoa. Myllyniemen (2015, 49) mukaan syrjäytymistä ja syrjintää voi pitää paitsi käsitteellisinä myös sisällöllisinä sukulaisilmiöinä. Se että nuorten kohdalla puhutaan enemmän syrjäytymisestä kuin syrjinnästä ei ole pelkkää retoriikkaa, vaan valinnalla on myös omia nuoriso- ja yhteiskuntapoliittisia seurauksia, Myllyniemi (2015, 50) huomauttaa. *Onkin kulttuurinen arvokysymys, miten määrittelemme käsitteet kuten syrjäytyminen, syrjintä ja syrjään jääminen.* Kyse ei ole vain tilastollisista tosiasioista, vaan meidän tulisi muistaa kysyä, ”miksi näin teemme”. (Suurpää 2009, 4.) Se on vieraantumista, että käytämme erilaisia sortavia ja ihmisiä eri arvoon asettavia käsitteitä ja käytäntöjä sujuvasti, uskomme niihin, emmekä osaa tai muista kyseenalaistaa niitä.

Kokeeko syrjäytynyt siis itsensä enemmän vieraantuneeksi kuin ei-syrjäytyneeksi luokiteltu henkilö? Ei välttämättä, koska vieraantumisen voi kokea niin monella eri tavalla ja usein se on täysin tiedostamatonta, kuten ilmeni luvussa 2.3.3, jossa esittelin Frommin tarveteoriana. Frommin mukaan ihmisellä on erilaisia eksistentiaalisia tarpeita, joista yksi pakottava

ja ihmisen terveyden kannalta keskeinen on löytää yhteyksiä kanssaihmissen kanssa. Vieraantuneessa yhteiskunnassa ihmiset eivät kuitenkaan pysty tyydyttämään tätä tarvetta onnistuneesti, josta osoituksena on passiivinen ja alistunut käytös. On kuitenkin tärkeää muistaa, että vieraantumista ilmentää myös alistava ja ihmistä esineellistävä käyttäytyminen. Nämä käyttäytymismallit eivät ole toisilleen vastakkaisia: ne ovat Frommin mukaan vain eri tapoja, miten vieraantuminen ilmenee. (Fromm 1971, 39—44.)

Valtaosa ihmisistä on tiedostamattaan vallitsevien vieraannuttavien rakenteiden sortamia, vieraantuminen vain ilmenee eri tavoin. Frommin mukaan yhteiskuntaluonne määräytyy sosioekonomisten rakenteiden mukaan ja tietynlainen käyttäytyminen (luonneorientaatio) määräytyy siis paljolti sen mukaan, mikä on ihmisen yhteiskunnallinen asema. Frommin ajatuksen ydin siis on se, että tarkasteltaessa ketä tahansa henkilöä havaitsemme etupäässä sellaisia psyykkisiä pyrkimyksiä ja impulsseja – tiedostamattomia ja tiedostettuja – jotka ovat yhteisiä samoissa sosioekonomisissa olosuhteissa elävien henkilöiden kanssa (Funk 1999, 56—57). *Koska Frommin teorian mukaan ihminen on ensisijaisesti yhteiskunnallinen olento, voi ihmisten alistuneen passiiviselle käytöksellekin etsiä syytä etupäässä selitystä vallitsevasta yhteiskunnasta.* Marginalisoituneen nuoren leimaaminen syrjäytyneeksi on ongelmallista, koska se voi muuttua itseään toteuttavaksi ennusteeksi.

Tämän luvun pohdinnan voi kiteyttää kahteen kysymykseen, joista ensimmäinen kuuluu: Onko nuorella oikeutta hetkelliseen joutilaisuuteen? Nuorten tulevaisuusraportti 2018 -tutkimuksen¹¹⁸ tuloksista selviää, että suomalaisista nuorista kolmasosa aikoo pitää välivuoden lukion jälkeen. Yleisradio uutisoi 16.5.2018 asiasta verkkosivuillaan otsikolla ”Ennätysmäärä¹¹⁹ lukiolaisia aikoo pitää välivuoden, tutkija: Voivat löytyä syrjäytyneiden listalta”. Uutisessa kirjoitetaan, että ”[t]ulos on mielenkiintoinen, koska hallitus on päinvastoin halunnut vähentää nuorten välivuotia.” Hiilamon raportissa kirjoitetaan, ettei yhden vuoden NEET-status vielä tarkoita sitä, että nuori olisi syrjäytynyt – ehkä sen sijaan sitä, että hänet on ”syrjäytetty koulutuksesta ja työelämästä”. Nuori saattaa käyttää välivuotensa esimerkiksi lukemalla pääsykokeisiin tai olemalla vapaaehtoistoissa. (Hiilamo ym. 2017, 39.) Syrjäytymisen ilmiötä tulisikin arvioida nykyistä perusteellisemmin, pilkottummin ja nuorisokulttuurisemmin, asiantuntijat arvioivat. Hyödyntämällä muun muassa

¹¹⁸ Tutkimuksen toteutti Taloudellinen tiedotustoimisto TAT:n toimeksiannosta T-Media Oy.

¹¹⁹ Välivuoden suosio oli lukiolaisten keskuudessa korkein, mitä kymmenen vuotta vanhassa tutkimuksessa on koskaan mitattu.

laadullisten aineistojen tarjoamaa tietoa, voidaan yrittää löytää syitä nuorten kokemuksista ja hiljaisista kipupisteistä. Näin voidaan mahdollisesti myös välttyä ylilyönneiltä syrjäytymismääriä koskien. (Suurpää 2009, 8.)

Luokitteluja käytettäessä on syytä [...] arvioida, millä tavoin ne vastaavat nuorten omaa kokemusta ja arkitietoa koskien syrjään jäämistä, yksinäisyyttä, syrjintää, merkityksettömyyttä ulkopuolisuutta, irrallisuutta tai vallattomuutta. (Suurpää 2009, 5.)

Marginalisaation ja lyhytaikaisen syrjäytymisen riskeihin palaan luvussa 3.4 ja nuorten kokemuksiin syrjäytymisestä luvussa 3.5.

Toinen luvun pohdinnan kiteyttävistä kysymyksistä on seuraava, Nuorisobarometrin selvityksessäkin (Myllyniemi 2015, 50) esitetty kysymys: Voiko ihmisiä kutsua syrjäytyneiksi siksi, että heidän arvonsa ovat erilaiset kuin valtakulttuurissa? Yhtäältä vastausta kysymykseen voi etsiä edellä ollutta Freiren lainausta ruotimalla. Freiren mukaan sorretut eivät ole ”marginaalisia” syrjäytyneitä, joiden tulisi muuttua yhteiskunnan normien kaltaisiksi. Sen sijaan yhteiskunnan heidän ympärillään tulisi muuttua, kuten Fromm asian ilmaisee, humanistisen sosialismin perusperiaatteiden mukaiseksi (Pekkola 2012, 181). Hiilamon raportissa (2017, 39) syrjäytymisilmiö kytketään lopulta luottamuksen teemaan ja kysytään: Onko yhteiskunta valmis sitoutumaan nuoriin ja nuoret yhteiskuntaan?

Marginaalissa elämisessä voi olla konventionaalaisia toimintatapoja ja normeja haastavaa valtaa, tuovat esiin Suutari ja Suurpää (2001, 7). Frommin ideologikriittisen yhteiskunta-analyysin näkökulmasta on mielenkiintoista pohtia vapaaehtoista syrjäytymistä ja marginalisoitumista: aikalauskriitikoiden, kuten Frommin, mukaan vallitsevista ideologioista tulee tulla tietoisiksi ja sen jälkeen haastaa ne. Frommin (1969, 23—27) mukaan ihmisen kaikissa toimissa ja elämän rakenteessa tulee olla toivon ulottuvuus. Toivoon taas on sidoksissa *rohkeus* tai *mielenlujuus*¹²⁰. Mielenlujuus on kykyä olla lankeamatta kompromisseihin toivon ja luottamuksen suhteen. Mielenlujuus on kykyä sanoa ”ei”, kun maailma tahtoo kuulla ”kyllä”, Fromm kiteyttää. (Fromm 1969, 29). Onkin syytä pohtia, onko marginalisaatio itse asiassa osoitus toivosta ja mielenlujuudesta – olevan olemisen muoto?

¹²⁰ Englanniksi: *courage* ja *fortitude*. Frommille mielenlujuus on yksiselitteisempi ilmaus, sillä hänen mukaansa nykyään rohkeutta käytetään useammin ilmaisemaan rohkeutta kuolla kuin rohkeutta elää.

3.3 Syrjäytynyt vai töissä käyvä täyskansalainen?

Koko eläminen koetaan jollain tavalla pääoman voittoa tuottavaksi sijoittamiseksi, ja sijoitettavana pääomana ovat elämä ja persoonallisuus. (Fromm 1971, 157.)

NEET-ryhmään kuuluu [...] nuoria, jotka ovat kaukana työmarkkinoista mutta myös niitä, jotka ovat itse valinneet sivuun jättäytymisen. Ryhmällä on kuitenkin myös yhteisiä piirteitä. NEET-nuoret eivät ole parantamassa työmarkkinavalmiuksiaan (investoimassa inhimilliseen pääomaan) koulutuksen, harjoittelun tai työn avulla. (Hiilamo ym. 2017, 37.)

Tässä luvussa tarkastelen syrjäytymistä ja työelämää vieraantumisen näkökulmasta. Vaikka syrjäytyminen ja vieraantuminen ovatkin ilmiöinä erilaisia (ks. kpl 3.2), ongelmina niitä yhdistää niiden laajuus: molempien ratkaisemiseksi on otettava huomioon koko laajuudessaan niin yhteiskunta kuin ihminenkin (ks. Fromm 1971, 276—277; Hiilamo ym. 2017, 35). Syrjäytyminen työelämästä, työelämään pääsyn vaikeus ja nuorten heikko asema työmarkkinoilla johtuu muun muassa työelämän rakenteellisista syistä ja työllisyyspolitiikasta, joihin linkittyvät monimutkaiset, esimerkiksi toimeentuloon liittyvät kysymykset¹²¹, joihin minun ei ole mahdollista mennä tässä tutkielmassa. Sen sijaan yritän vieraantumisen käsitteen valossa hahmottaa, millainen on se työelämä, johon nuoret yrittävät tänä päivänä astua.

Keskiössä tässä luvussa ovat Marxin ja Frommin ajatukset vieraantuneesta työelämästä ja vieraantuneesta työstä. Pohdin esimerkiksi kysymystä: Mitä ongelmia liittyy siihen, että syrjäytymistä yritetään ehkäistä vieraantuneen työn avulla? Marxin ja Frommin mukaan työelämä on muuttunut mekaaniseksi ja teknologian kehityksen myötä ihminen kokee, että hän on menettänyt kontrollin järjestelmäänsä. Pohdin vieraantumisen näkökulmasta, kuinka ihminen on käyttänyt teknologiaa syrjäyttääkseen itsensä työelämästä. Pohdinta linkittyy sosiaalipolitiikan ydinongelmaan eli seuraaviin kysymyksiin: Milloin alkaa ja mihin päättyy yhteiskunnan vastuu, ja miten paljon yksilön on ponnistettava ansaitakseen toimeentulonsa? (Hiilamo ym. 2017, 35.) Onkin itse asiassa syytä pohtia, mikä merkitys työllä ylipäätään on ihmiselle. Millaista työtä ihmisen kannattaisi tehdä, jotta hän voisi hyvin? Hyvinvointivaltion näkökulmasta pohdin, eikö kaikilla tulisi olla mahdollisuus työntekoon. (ks. Hiilamo ym. 2017, 38).

¹²¹ Hiilamon raportin (2017, 105) mukaan Suomella on kyllä kaikki edellytykset rakentaa yhteiskunta, jossa kaikki nuoret suoriutuvat koulutuksesta ja pääsevät mutkattomasti työelämään.

Luvussa 3.2 esittelin, että syrjäytymisen käsite pitää sisällään käsityksen ”oikeasta” elämäntavasta, johon kuuluu koulutus, työ, perhe ja niin edelleen. Syrjäytymisen käsite on siis arvolatautunut eli se ilmentää yhteiskuntamme arvomaailmaa. (Myllyniemi 2015, 50). Tätä kuvastaa se, että valtavirrasta poikkeavasti elämänsä rakentaneita nuoria on julkisessa keskustelussa pidetty laiskoina, välinpitämättöminä ja epäluotettavina kansalaisina ja hyväksyttynä taas pidetään sitä, että nuorella on työ- tai opiskelupaikka ja tietyt oikeanlaiset yhteiskunnalliset kvalifikaatiot. Esimerkiksi koulutuksessa mukana oleminen on tulkittu merkiksi nuoren kunnollisuudesta ja elämäntilanteen sujumisesta – näiden ominaisuuksien taas on katsottu puuttuvan niiltä, jotka jäävät ulkopuolelle.¹²² Vaikuttaa siltä, että suomalaisista nuorista halutaan nähdä ja tunnustaa vain tietty puoli: *työkansalaisuus*.

Hiilamon raportin mukaan Pohjoismaisessa keskustelussa NEET-kysymys liittyy ideaan universaalista hyvinvointivaltiota, jossa kaikki kykyjensä mukaan osallistuvat työelämään, maksavat veroja ja ylläpitävät tulonsiirtoja ja palveluita¹²³. NEET-nuorten on vaikeaa päästä osalliseksi tästä, mutta vaikeuksia on myös NEET-ryhmän ulkopuolella olevilla nuorilla, joista monet joutuvat selviytymään ptkä- ja silpputöistä (Hiilamo ym. 2017, 37). Muun muassa digitalisaatio ja työurien pirstaleisuus hankaloittavat yhteiskuntaan integroitumista työn avulla, kirjoittaa Pulkka (2017, 24). Nuoria koskevatkin tänä päivänä sellaiset riskit, joita ei ”hyvinvointivaltion kultaisella kaudella” tunnistettu. Näitä riskejä ovat ylivelkaantuminen, alhainen koulutus ja köyhyys. Esimerkiksi alhainen koulutus ei ollut ennen ongelma, sillä työmarkkinoilla oli tilaa myös niille, jotka eivät suorittaneet perusasteen jälkeistä tutkintoa. (Hiilamo ym. 2017, 73.)

Pohdittaessa työnteon realiteetteja nykypäivänä ja työelämän ulkopuolelle jäämistä on olennaista luoda katsaus teknologiseen kehitykseen. Nykyisin tekoälyä hyödyntävät digitaaliset teknologiat ovat kehittyneet uusiksi yleistarkoitusteknologioiksi, joilla uskotaan yleisesti olevan perustavanlaatuisia vaikutuksia yhteiskuntiemme toimintaan, kirjoittaa Ville-Veikko Pulkka (2017, 13) artikkelissaan ”Riittääkö digitaalisessa taloudessa työtä ja toimeentuloa? Teknologiamurros ja tulevaisuuden työllisyysratkaisut”. Arvioiden mukaan uusien teknologioiden avulla voidaan jatkossa tuottaa palveluita ja tavaroita vähemmällä

¹²² Korhonen 2015, 214. Alkuperäinen viittaus lähteeseen: Paju, Petri ja Vehviläinen, Jukka (2001): Valtavirran tuolla puolen. Nuorten yhteiskuntaan kiinnittymisen kitkat 1990-luvulla. Nuorisotutkimusseuran julkaisu- ja 18, 44.

¹²³ Hiilamo ym. 2017, 38. Alkuperäinen viittaus lähteeseen: Hiilamo, H. ja Kangas, O. (2013): Recipe for better life: Experience from the Nordic countries, Helsinki, Crisis Management Initiative.

ihmistyöllä yhä tarkemmin, tehokkaammin ja luotettavammin, kirjoittaa Pulkka (2017, 14). 1800-luvun lopulla esitettiin kritiikkiä alkanutta nopeaa teollistumista kohtaan ja maalailtiin uhkakuvia siitä, millaisia ongelmia koneet saattavat tulevaisuudessa tuoda mukanaan. Yksi näistä kriitikoista oli Marx. Esittämästään kritiikistä huolimatta Marx ollut teknologiavastainen¹²⁴, kirjoittaa Oittinen (2018, 50). Marx näkee koneissa ja suurteollisuudessa piilevän emansipatorisen mahdollisuuden:

Kun kone kerran on syntynyt, on reaaliseksi mahdollisuudeksi muuttunut myös se, että ihmistä ei enää tarvita välittömässä tuotannossa. Koneiden suuri myönteinen vaikutus on siinä että niiden ansiosta voidaan ensi kertaa historiassa lisätä kaikkien ihmisten vapaa-aikaa radikaalisti. Työpäivän lyhentäminen, korosti Marx, on kaiken emansipaation ensimmäinen edellytys. (Oittinen (2018, 46.)

Toden totta. Nykypäivänä koneet pystyvät joillain aloilla korvaamaan ihmistyön kokonaan. Elinkeinoelämän tutkimuslaitoksen tutkijat Mika Pajarinen ja Petri Rouvinen arvioivat tutkimuksessaan¹²⁵ vuonna 2014, että suomalaisista työpaikoista 35,7 prosenttia olisi automatisoitavissa kahden vuosikymmenen kuluessa. Huolimatta siitä, että koneiden tekemä työ lisääntyy, suhtautuvat tutkijat Pulkan mukaan pääosin optimistisesti Suomen työllisyyskehitykseen, kuten tulen käsittelemään. (Pulkka 2017, 16–17.) Kaikki asiantuntijat eivät kuitenkaan ole digitalisaation positiivisista vaikutuksista vakuuttuneita, Pulkka (2017, 14) huomauttaa.

Suomessa vähenemään päin ovat erityisesti matalapalkkaiset ja vähän koulutusta vaativat työt. Näitä ovat suhteellisen mekaanisia työtehtäviä sisältävät työt, jotka koneetkin voivat tehdä – yleensä ihmistä tehokkaammin ja vähemmillä kustannuksilla. Digitalisaatio ja talouden kansainvälistyminen on johtanut siihen, että työvoiman kysyntä kohdistuu enenevässä määrin korkeasti koulutettuihin osaajiin (Huttunen ja Pekkarinen 2016, 2). Tämä on syventänyt ja tulee jatkossa syventämään eriarvoisuutta, lataa Pulkka. Suorittavan työn lisäksi arvioidaan kuitenkin myös tietotyön vähenevän, minkä seurauksena tietotyöläisten pätkätyö lisääntyy. Digitaalisen työn talous tekee työntekijöiden asemasta epävarmemman, Pulkka summaa. (Pulkka 2017, 16–17, 24.)

Marxin tavoin Fromm näki, että tekniikan kehittyminen ja sitä kautta työpäivän lyheneminen voi mahdollistaa sen, että ihmisen elämänlaatu paranee. Parhaimmillaan tästä seuraisi

¹²⁴ Marxilla ei kuitenkaan ollut varsinaista tekniikan filosofiaa, kirjoittaa Oittinen (2018, 50).

¹²⁵ Pajarinen, Mika ja Petri Rouvinen (2014): Computerization Threatens One Third of Finnish Employment. ETLA Brief No 22.

se, että ihminen pystyisi keskittymään olemassa olemisensa kysymysten pohtimiseen ja ratkaisemiseen (Fromm 1971, 152—153). Frommin (1969, 123) mukaan tietokoneiden tulee olla ”funktionaalinen osa elämänhakuista sosiaalista järjestelmää” ja ”päämäärää palvelevia välikappaleita, joita ihmisen järki ja tahto ohjaavat”. Tekniikan kehitys saa kuitenkin silloin liian suuren painoarvon, kun se ei enää palvele inhimillisiä päämääriä ja ihmisen hyvinvointia (Fromm 1969, 49). Pulkan mukaan digitalisaatiosta seuraa ainakin eriarvoistumista sekä pätkätöiden tekemistä, mikä taas tarkoittaa epävarmoja tuloja. Tämä voi johtaa köyhyyteen; köyhyden lisääntymisen kielteisiä seurauksia taas voivat olla esimerkiksi terveysterojen kasvaminen ja yhteiskuntaan integroitumisen vaikeutuminen. (Pulka 2017, 16–17; 24; 28.) Erityisesti Pulka (2017, 28) nostaa esiin nuorten sukupolvien työllistymisen haasteet. Hiilamon raportissakin kirjoitetaan, että nuorten elämänpolut ovatkin nykyisin paljon monimutkaisempia, eikä voida olettaa että koulutuksesta siirrytään työelämään siten kuin teollisuusyhteiskunnan aikana¹²⁶. Pulka (2017, 28) kirjoittaa, että työmarkkinoille astuminen voi olla tulevaisuudessa hankalaa ja epävarmaa, sillä ”jo nyt koulutuksen arvon heikkeneminen ja kilpailu työmarkkinoilla on heijastunut nimenomaan nuorten mahdollisuuksiin integroitua työmarkkinoille”. Se, että nuoret joutuvat kamppailemaan pätkätöissä ja tyytymään työhön, joka ei vastaa omaa koulutusta viittaa toimimattomiin rakenteisiin, muistutetaan Hiilamon (2017, 37) raportissa.

Frommin mukaan laajamittaisesti tekniikan käyttöön ottaneen ihmisen on tehtävä ratkaisu kahdesta vaihtoehdosta: ensimmäinen näistä on mekaaninen yhteiskunta ja toinen vaihtoehto on yhteiskunta, jossa tekniikka palvelee ihmistä (Fromm 1969, 7; 11). Mekaanista yhteiskuntaa ohjelmoiviin periaatteisiin kuuluu, että ”jotakin *pitää* tehdä, koska se on teknisesti *mahdollista*” (Fromm 1969, 49), kuten esittelin luvussa 2.1. Frommin mukaan tämän säännön noudattaminen on osoitus humanististen arvojen sivuuttamisesta ja siitä seuraa se, että teknologisesta kehityksestä tulee etiikan peruste. Toinen vaihtoehtoista on humanististen arvojen pohjalle rakennettu yhteiskunta, missä ihminen laitetaan aina etusijalle. (Fromm 1969, 49.) Frommin hengessä esitänkin kysymyksen: Kuinka pitkälle töiden automatisoinnin on mentävä, jos seurauksena on muun muassa eriarvoistumista ja työttömyyttä? Kehitys ei osoitetun mukaisesti tuo mukanaan hyvää ainakaan kaikille.

¹²⁶ Hiilamo ym. 2017, 37. Alkuperäinen viittaus lähteeseen: Eurofound (2016): Exploring the diversity of NEETs. Luxembourg, Publications Office of the European Union.

Frommin lailla hänen aikalaisensa Anders oli huolissaan siitä, että taloudellisteknologinen prosessi määrittää liikaa sitä, mihin pyritään ja mitä pidetään tärkeänä. Hän käyttää nykypäivän valossa hyvin ymmärrettävää käsitettä, tuotemaailma – tuotemaailmassa keskeistä on teknologinen kehitys. (Jokisaari 2017a, 32—33.) Andersin mukaan ihmistä on perinteisesti tutkittu toisaalta luonnon olentona (ekosysteeminen maailma) ja toisaalta kulttuurisena olentona (tulkittu maailma). Seuraten Andersin ajattelua Jokisaari väittää, että tuotemaailmasta on syntynyt kolmas todellisuus, joka määrittää ihmistä ja ihmisen toimintaa varsin omalakisesti 2010-luvullakin. Tuotemaailma tarkoittaa lyhyesti määriteltynä tuotteita ja niiden tuotanto- ja kulutusprosessia, kirjoittaa Jokisaari (2017b, 108). Laajemmin käsitettynä Andersin tuotemaailman voi summata seuraavasti:

[...][T]uotemaailma on 1900-luvulla syntynyt todellisuus, joka määrittää ja hallitsee ihmisen elämänkulkua lajina ja ihmisyksilön elämänkaarta. Sen lisäksi tuotemaailma vaikuttaa maapallon ekosysteemeihin niin voimallisesti että voidaan puhua uuden geologisen ajan alkamisesta maailmansotien jälkeen. (Jokisaari 2017b, 108.)

Sen sijaan, että ihminen kukoistaisi ihmisten maailmassa, kone on syrjäyttänyt ihmisen ja ihminen on pakotettu elämään konemaailmassa. Anders, kuten myös Fromm on huolissaan siitä, että ihminen on teknologisoitumisen myötä menettänyt kykynsä kontrolloida omaa järjestelmäänsä. Sekä Fromm että Anders kirjoittavat erisanoin teknologian olevan kuin aave tai fantomi, joka on aina läsnä: Teknologiasta on tullut elämäämme määrittävä asia ja huomaamattamme tietokoneet ohjaavat kaiken yhteiskunnan kapasiteetin tuotannon ja kulutuksen maksimointiin. (Fromm 1969, 7; 13 ja Jokisaari 2017a 33; 45.)

Oittinen (2018, 46) mainitsee Marxilta mielenkiintoisen huomion teollistumisen historiaan ja teknisten laitteiden kehittämiseen liittyen: Pyrkinessään määrittelemään koneiden ja suurteollisuuden historiallisen alun ja kehityksen Marx huomioi, että jo antiikin kreikkalaiset tunsivat höyrykoneen periaatteen ja saattoivat rakentaa nerokkaita laitteistoja. Tästä huolimatta antiikki ei koskaan kehittänyt koneteollisuutta. Oittisen mukaan Marx ajatteli, että

tekniikka, tekninen suhde maailmaan ei ole jotain ihmisen olemukseen sillä tavalla liittyvää, että se aina ja deterministisesti toteutuisi tietyllä tavalla, vaan tekniset ratkaisut ovat yhteiskunnallis-historiallisesti välittyneitä. Kaikista kunakin ajankohtana teknisesti mahdollisista ratkaisuista ja konstruktioista realisoituu tosiasiallisesti vain pieni osa, ja sen realisoitumisen määräävät konkreettiset historialliset olosuhteet. (Oittinen 2018, 46.)

Oittinen pohtii kirjassaan, mitä mieltä Marx olisi nykypäivän työnteon lähtökohdista ja hänen mukaansa Marx muistuttaisi meitä siitä, että kapitalistiset tuotantosuhteet ovat ohi-

meneviä. Ne eivät siis ole ”pysyvistä, kerralla annetusta ”ihmisluonnosta” kumpuavia seurauksia, kuten sekä klassinen että myös meidän päiviemme (uus)liberalistinen taloustiede täysin reflektoimattomasti olettaa, vaan tiettyjen historiallisesti tuotettujen olosuhteiden seurausta”. (Oittinen 2018, 126.) Marxin mukaan tuotannon koneellistaminen tuo mukanaan mahdollisuuden ihmisen emansipaatioon, mutta tämä ei toteudu kapitalistisessa maailmassa. Ihminen ei siis ole työelämän muuttuessa vapautunut siten kuin Marx hahmotteli. Tämä johtuu Oittisen mukaan kapitalismin realiteeteista: kun koneilla on mahdollista tuottaa lisäarvoa, ei kapitalistinen tuotanto tunne rajoja. (Oittinen 2018, 46–47.)

Luvussa kaksi kuvailin vieraantumisen prosessia. Ihminen on vieraantunut luomastaan yhteiskunnasta ja kokee sen elävän omalakisesti. Ihmisestä tuntuu siltä, että yhteiskunnan voimasuhteet ohjaavat kehitystä väistämättä tiettyyn suuntaan, eikä ihminen näe realistisia mahdollisuuksia muuttaa itse yhteiskunnan kulkusuuntaa. Tilanteen rationalisoimalla ihminen meneekin mukaan vieraantumisen prosessiin ja alkaa puhua ja toimia sen puolesta. Frommin mukaan tämä näkyy siinä, että ihminen haluaa viedä vieraantumisen prosessin äärimmilleen: esimerkiksi koneiden kehittämiseksi ja työpaikkojen automatisoinnille ei tunnu olevan rajoja (mm. Fromm 1971, 292). Ihmisten voimattomuus muutoksen edessä on kuitenkin ymmärrettävää, sillä Frommin mukaan pelkästään työelämään tehtävät muutokset eivät riitä voittamaan vieraantumisen voittokulkua (esim. Fromm 1971, 276–277).

Fromm (1971, 152–153) ei pidä työtä ihmiselämän erillisenä alueena: Työ on, ainakin ajallisesti, merkittävä osa – ellei jopa määrittävä osa – ihmisen elämää. Pekkolan (2010, 249) mukaan Frommin ajattelussa erityisen ajankohtaisena ja osuvana voidaan pitää juuri hänen kuvaustaan siitä, kuinka kapitalistinen talous vieraannuttaa ihmisen. Ongelmallista on, että kapitalistisen yhteiskunnan toimintalogiikka tunkeutuu ihmisen kokemusmaailmaan rikkoen sen, eli ihminen syvästi omaksuu vieraantuneen maailman lainalaisuudet, kuten luvussa 2 käsittelin. Fromm kiteyttää vieraantuneen yhteiskunnan ajattelumallin seuraavasti:

Siitä huolimatta, että nyky-yhteiskunta korostaa onnellisuutta, yksilöllisyyttä ja omista elämänehtoista kiinni pitämistä, se on opettanut ihmisen tuntemaan, ettei hänen elämänsä päämäärä ole hänen onnellisuutensa [...], vaan jokapäiväisten velvollisuuksien täyttäminen, työteko ja menestyminen.¹²⁷

¹²⁷ Fromm (1984): Ihmisen osa. Suomentanut Kari Turunen. Helsinki: Kirjayhtymä, 30. Alkuperäinen julkaisu: *Man for Himself* 1947.

Pekkolan (2010, 251) mukaan rationalisointi, tehokkuusajattelu ja kontrolli ovat arkipäivää myös 2010-luvun markkinamekanismien maailmassa, jota ohjaa kasva-tai-kuolementaliteetti. Frommin mukaan tehokkuuden nimissä toteutetut menetelmät vaikuttavat järjestelmässä oleviin ihmisiin sairastuttamalla heidät sekä fyysisesti että henkisesti ja tuhoamalla heidän luomisvoimansa (Fromm 1969, 49–51). Loppujen lopuksi ihminen lakkaa kokemasta olevansa oman elämänsä subjekti (Fromm 1977, 111). Frommin mukaan työn automatisoitumisesta, koneistamisesta, tehostamisesta ja työtehtävien keskittämisestä seuraa se, että ne alkavat heijastua myös ihmisen vapaa-aikaan, ihmissuhteisiin ja ajatteluun. Esimerkiksi Fromm ottaa passiivisuuden: Se, että ihminen joko suorittaa mekaanista työtä passiivisesti tai se, ettei hän voi riittävästi vaikuttaa työhönsä tai organisaatioon, jossa työskentelee, vaikuttaa myös hänen vapaa-aikaansa passivoivasti. Ei siis voida olettaa, että ihminen, joka käyttää suuren osan ajastaan epämotivoivissa työtehtävissä tyytymättömänä ja passivoituneena, olisi vapaa-aikanaan tyytyväinen ja produktiivisella tavalla aktiivinen. (Fromm 1969, 133—134.) Vieraantuminen sisäistetään syvästi.

Ei ole vaikea nähdä laajalle levinnyttä kaipuuta täydelliseen laiskuuteen ja passiivisuuteen. Mainonta vetoaa siihen vielä enemmän kuin seksiin. On tietenkin olemassa paljon hyödyllisiä ja työtä säästäviä laitteita. Mutta niiden hyödyllisyys on usein vain täydellisen passiivisuuden ja laiskuuden pyyteen järkeistämistä. (Fromm 1971, 191.)

Frommin mielestä laiskuus ei ole ihmiselle luontaista. Markkinaorientoituneen ja teknologisoitumisen kautta helppoutteen pyrkivän yhteiskunnan vieraantunut luonne näkyy kuitenkin ihmisissä esimerkiksi juuri laiskuuden systemaattisena ihannointina. (Esim. Fromm 1971, 294–295; Fromm 1969, 158). Töitä pyritään jatkuvasti helpottamaan tietokoneilla siihen pisteeseen asti, että ihminen loppujen lopuksi muuttuu toimensaan tarpeettomaksi (esim. Fromm 1971, 189; 292.) Mitä siis käy tulevaisuudessa: tulevatko koneet viemään työpaikat? Pulkkan mukaan asiantuntijoiden arviot digitaalisten teknologioiden vaikutuksesta työllisyyteen ovat polarisoituneet. Näin ollen tilannekuvasta tai tarkoituksenmukaisista työllisyysratkaisuksista ei ole kyetty edelleenkään saavuttamaan tieteellistä saati poliittista konsensusta, jatkaa Pulkka. Tämä johtunee siitä, että toistaiseksi ihmistyölle on aina syntynyt uutta kysyntää pitkällä aikavälillä ja ihmiset ovat pystyneet kouluttautumaan uusiin tehtäviin. (Pulkka 2017, 14.)

Koulutus on toistaiseksi voittanut kilpajuoksun koulutuksen ja teknologisen kehityksen välillä. Tähän asti ihmiset ovat pystyneet kouluttautumaan uusiin työtehtäviin vähintään pitkällä aikavälillä. Tästä syystä etenkin teknologiaoptimistit uskovat, että uudelleen kouluttautuminen on edelleen paras ratkaisu vastata teknologiseen työttömyyteen. (Pulkka 2017, 35.)

Tänä päivänä puhutaan siitä, että koulutuksen tulisi vastata työelämän tarpeisiin: ”Niin kutsutun huoltosuhteen korjaaminen edellyttäisi sitä, että nuoret suorittaisivat mahdollisimman nopeasti tutkintonsa ja sijoittuisivat mahdollisimman hyvin palkattuihin ammatteihin”, kirjoitetaan Hiilamon raportissa. Suomessa NEET-keskustelu liittyykin raportin mukaan hallituksen tavoitteeseen työllisyysasteen nostamisesta ja valtion velkaantumisen pysäyttämisestä. (Hiilamo ym. 2017, 39.) Tarvelähtöisyys ja hyötynäkökulma korostuvat koulutuspolitiikassa, sillä koulutuksella halutaan talouskasvua. Koulutuspoliittisia päätöksiä eri koulutusalojen aloituspaikoista tehdään sen mukaan, minkälaista työvoimaa tarvitaan, ja koulutuspolitiikka tähtääkin sellaisen ihannekansalaisen tuottamiseen, jota on luonnehdittu aktiiviseksi kansalaiseksi tai työntekijäkansalaiseksi ja yrittäjämienäksi (Silvennoinen ja Kinnari 2015, 78). Filosofin Martha Nussbaum (1947—) nimittää tätä vanhaksi kehitysparadigmaksi. Nussbaumin (2011, 31) mukaan jatkuvasti toistellaan – vanhan kehitysparadigman mukaisesti – kuinka kansakunta tarvitsee koulutusjärjestelmän, joka edistää kehityksen ytimeksi ymmärrettyä talouskasvua.¹²⁸

Nussbaum viittaa siihen globaaliin kehityskulkuun, jossa yleissivistävistä oppiaineista tinnitään ja taas niitä aineita suositaan, joiden opiskelun katsotaan edistävän sellaista osaamista, jolla saadaan taloudellista tuottavuutta. Alas ajettuja aloja ovat monet humanistiset ja yhteiskunnalliset tieteet ja taidealat, joille ei nähdä välitöntä tarvetta. Ne ovat kuitenkin välttämättömiä aloja henkiselle hyvinvoinnille, kulttuuriselle monimuotoisuudelle sekä eettiselle ja empaattiselle ymmärrykselle – sivistyneen yhteiskunnan ylläpitämiseksi. Nussbaumin mukaan talouskasvun tukemiseen keskittyvän koulutuksen kannattajat eivät ainoastaan halveksi humanistisia aineita ja taideaineita vaan pelkäävät niitä (Nussbaum 2011, 37—39). Nussbaum perustelee argumenttiaan kirjoittaen:

Kehittynyt empatian kyky on näet typeryyden pahin vihollinen. Eettinen typeruus taas on välttämätöntä, kun pannaan täytäntöön eriarvoisuudesta piittaamattomia talouden kehittämisen ohjelmia. Ihmiset on helppo mieltää hyödynnettäviksi kohteiksi, jos ei ole koskaan oppinut muuta tapaa suhtautua heihin. (Nussbaum 2011, 38.)

Humanististen ja taideaineiden aloituspaikkojen leikkaamisesta seuraa luonnollisesti se, että yhä harvemmassa tulee esimerkiksi taiteilija ja filosofi, ja vastaavasti yhä useammassa tulee esimerkiksi kauppatieteilijä. Nykypäivänä puhutaan siitä, että koulutusta voi pitää

¹²⁸ Vanhan kehitysparadigman sijaan Nussbaum (2011, 39) esittää ratkaisuksi inhimillisen kehityksen paradigmaa, joka on kehitystutkijoiden parissa yleisesti kannatettu malli. Mallin mukaan tärkeintä on, millaisia kehitysmahdollisuuksia kukin ihminen saa sellaisilla alueilla kuin elinikä, terveys, fyysinen koskemattomuus, poliittinen osallistuminen ja koulutus.

investointina. Koulutus on väline, jolla taataan yhteiskunnan ja yksilön varakkuus nyt ja tulevaisuudessa¹²⁹. Tärkeää on myös lisäkoulutustua heti, kun työelämätaidot tarvitsevat päivitystä tai vanha ura ei enää elätä. Jokisaari kritisoi tätä elinikäisen oppimisen ajatusta. Hänen mukaansa tuotemaailmassa koneet ajavat ihmisen ohi niin nopeaa tahtia, että elinikäisen oppimisen ohjelma ja itsen alistaminen jatkuvan oppimisen prosessiin aiheuttaa ihmiselle lähinnä häpeää omien kykyjen ja ihmisen riittämättömyyden vuoksi. (Jokisaari 2017b, 109.) Ihmisestä on ikään kuin tullut huono kone ja siltä osin korvattavissa oleva.

Sen sijaan että kone olisi ollut ihmisen palvelija ja tehnyt hänen puolestaan työtä, [...] siitä on tullut ihmisen herra. Hänen työnsä voidaan määritellä sellaisen työn tekemiseksi, jota ei vielä voi tehdä koneilla. (Fromm 1971, 189.)

Vain vieraantuneessa yhteiskunnassa voi ihmisen luoma kone viedä ihmiseltä jotain, mitä hän haluaa tai tarvitsee. Tämän pohjalta on perusteltua sanoa, että ihminen on talouden ja teknologian nimissä ainakin osittain itse syrjäyttänyt itsensä työelämästä – Toiset ihmisryhmät ja ikäluokat, kuten nuoret, syrjäytyvät toisia enemmän. On toki paljon koneistettuja töitä, joita ihminen ei halua tehdä. Fromm kuitenkin uskoi, että moni liikemies haluaisi mieluummin olla vaikka veturinkuljettaja, mutta hänen statuksensa tai taloudellinen tilanteensa ei salli tällaista uravalintaa. (Fromm 1971, 304–305.) Fromm kritisoi sitä, että rahan oletetaan olevan paras motivaattori työntekoon (tai myös koulutus- tai urapolun valintaan): Koska teknologinen yhteiskunta toimii maksimaalisen tuotannon periaatteella, myös ihmisen rahanahneudesta on tullut normi. Frommin mielestä ihminen alkaa kuitenkin oireilla pahasti tehdessään epämielekästä työtä, vaikka siitä saisikin hyvän rahallisen korvauksen. Hän kirjoittaa, että on olemassa ”paljon tietoista ja vielä enemmän tiedostamatonta tyytymättömyyttä senlaatuiseen työhön, jota teollinen yhteiskunta tarjoaa useimmille jäsenilleen”. Tätä tyytymättömyyttä taas yritetään voittaa erilaisilla rahallisilla ja statusta lisäävillä kannustimilla. (Fromm 1971, 302—303.)

Mutta on toista todeta että nämä kannustimet saavat ihmiset työskentelemään ja toista kysellä, edistääkö tällainen työnteko terveyttä ja yleistä tyytyväisyyttä. Keskusteltaessa työn kannustimista otetaan tavallisesti lukuun vain ensimmäinen kysymys, nimittäin edistääkö jokin toimi työntekijän *taloudellista* tuotantokykyä, mutta ei toista, eli edistääkö se hänen *inhimillistä* tuottavuuttaan. (Fromm 1971, 303.)

¹²⁹ Esim. Silvennoinen ja Kinnari 2015, 78; Hiilamo ym. 2017, 34.

Frommin mukaan Marxin kapitalismikritiikille keskeistä on nimenomaan työn vieraannuttava luonne¹³⁰. Vieraantuminen työelämästä perustuu sille, että työelämä ei toimi inhimillisten arvojen pohjalta eikä siis aja ensisijaisesti ihmisen etua (Fromm 1969, 122—123).

Luvun alussa esitin väitteen, että nykynuorista halutaan nähdä vain yksi puoli: työkansalaisuus. Tämän väitteen tukena on Suutarin ja Suurpään (2001, 5—6) huomio siitä, että vain harvoin on oltu kiinnostuneita siitä, millaisia yhteisöllisyyksiä nuorten marginaaleissa syntyy, ja millainen merkitys tällaisilla yhteisöillä on marginaaleissa selviytymisen tai yhteiskuntamme kokonaisuuden kannalta. Hirvonen esittääkin, että *tämän päivän syrjäytymiskeskustelussa nuorta ei pidetä täyskansalaisena*, sillä yhteiskunnan jäsenyyden ajatellaan toteutuvan vasta koulutuksen ja työllistymisen myötä¹³¹. Syrjäytymispuhe heikentää nuorten sosiaalisen kansalaisuuden ja yhteisön täysjäsenyyden ajatusta, sillä se kohdennetaan joko ainoastaan nuoriin tai sitten heidän lisäksi pitkäaikaistyöttömiin ja vajaakuntoisiin (Hirvonen 2014, 33—34). NEET-käsitteen kaltaisten jaotteluiden avulla ihmisiä paitsi luokitellaan yksinkertaistavasti, myös arvotetaan heidän elämänvalintojaan, kuten käsittelin luvussa 3.2.

Frommin mukaan on ihmiselle haitallista, mikäli häntä ei nähdä kokonaisuutena vaan vain statuksensa kautta. On vieraantuneen yhteiskunnan piirre nostaa ihmisen tietty rooli kuten asiakkuus, ammatti tai auktoriteettiasemaa hänen määrittäväksi piirteekseen sen sijaan, että ihminen nähtäisiin vain toisena ihmisenä, yhteisön tasavertaisena jäsenenä. Frommin kirjoittaa, että vieraantuneessa yhteiskunnassa yksilö oppii suhtautumaan itseensä ”kaupallisesti asennoituen” eli hänen itseidentuntonsa on riippuvainen hänen sosioekonomisesta roolistaan. Jos siis ihminen etupäässä mieltää itsensä esimerkiksi ”lääkäriksi” on se osoitus siitä, ettei ihminen koe itseään kokonaiseksi ihmiseksi vaan todellisesta luonnostaan vieraantuneeksi abstraktioksi. Tällöin ihmisen omanarvontunto riippuu hänen menestymisestään, niinpä hän pyrkii kehittämään ominaisuuksiaan niin, että pärjää työelämän ”persoonallisuusmarkkinoilla”. (Fromm 1971, 150—151; Fromm 1977, 110.) Persoona, joka muille esitetään ja jonka rakentamiseen vieraantuneessa yhteiskunnassa käytetään paljon aikaa, on kuitenkin vain naamio ja sellaisenaan esine. Ihmisyyys taas on jokaisen omassa koke-

¹³⁰ ”So for Fromm, ”Marx’s central criticism of capitalism is not the injustice in the distribution of wealth; it is the perversion of labor into forced, alienated, meaningless labor (Fromm 1961, 42).” (Brookfield 2005, 156—157). Alkuperäinen lähde: Fromm (1961): *Marx’s Concept of Man*. New York: Frederick Ungar.

¹³¹ Hirvonen 2014, 33—34; myös Gretschel ym. 2014, 11.

muksessa, mutta sitä on mahdotonta kuvata sanoilla siten kuin julkisuuskuorta. (Fromm 1977, 107.)

Vieraantunut, kaupan oleva yksilö menettää pakostakin varsin paljon ihmiselle alkukantaisimmissakin kulttuurioloissa niin luonteenomaista arvokkuutta. Hän menettää pakostikin melkein koko itseytensä, tunnon itsestään ainutkertaisena ja jäljittelemättömänä olentona. Itseyden tunne syntyy siitä, että koen itseni *omien* kokemusteni kokijaksi, *omien* ajatusteni ajattelijaksi, *omien* ratkaisujeni, arviointieni ja tekojeni tekijäksi. Sen edellytyksenä on, että kokemukseni ovat minun kokemuksiani eivätkä minusta vieraantuneita. Esineillä ei ole itseyden tunnetta, eikä myöskään ihmisillä, joista on tullut esineitä. (Fromm 1971, 151.)

Tämän pohjalta voi väittää sen, että nuoret on redusoitu julkisessa keskustelussa työkansalaisiksi olevan kokemusta pirstaloivaa – siis eksistentiaalista vieraantumista aiheuttavaa.

Relevantti kysymys onkin: Onko ”syrjäytymisongelma” ratkaistavissa sillä, että määritelmällisesti syrjäytynyt vastaanottaa vieraantunutta työtä? Työn sisältöä eli sitä, mitä merkitystä työllä on tekijälleen tai sen parista syrjäytyneelle, ei ole pidetty niin tärkeänä kysymyksenä. Frommin mukaan kapitalistiset realiteetit ovat tehneet työstä vieraannuttavaa ja merkityksetöntä — Sellainen työ ei tuota ihmiselle nautintoa ja vaikka ihminen tekisikin tällaisia töitä hyvin uutterasti, se saattaa olla hänelle hyvin vahingollista. (Brookfield 2005, 156—157; Fromm 1971, 303.) Frommin (1971, 302—303) mukaan useimmat kuitenkin pitävät itsestään selvänä, että yhteiskunnassa tarjolla olevan työn pitää olla juuri tätä vieraannuttavaa työtä, jossa kannustimina ovat rahat, status ja valta. Vieraantuneen työn tekeminen ei tee ihmistä hyvinvoivaksi, sillä vieraantuneessa työssä on aina kyse siitä, että sen tekemiseen motivoi jokin ulkoinen tekijä: Vieraantuneesti työskentelevä ei koe itseään oman työnsä aktiiviseksi tekijäksi, subjektiksi, vaan häntä ikään kuin pitävät välineenä sisäiset tai ulkoiset voimat. Hän ei tee mitä hän haluaa ja taas työn päämääränä olevaa tuloista hän ei koe omakseen. (Fromm 1977, 111.)

Olisiko siis vain parempi jäädä työelämän ulkopuolelle? Luvussa 3.2 toin esiin, että marginaalissa elämisessä ja vapaaehtoisesti kapitalistisen järjestelmän ulkopuolelle jättäytymisessä piilee, Frommin sanoin, toivon mahdollisuus. Toisaalta marginaalissa eläminen on Suutarin ja Suurpään (2001, 7) mukaan paradoksaalista: *marginaalissa on paitsi normeja haastavaa valtaa myös vallan puutetta omasta elämästä tai yhteiskunnallisista osallistumismahdollisuuksista*. Marginalisaatio tai ”omaehtoinen syrjäytyminen” voi pitkittyessään muuttua syrjäytymiseksi, jos yksilö on samanaikaisesti useiden elämän osa-alueiden ulko-

puolella¹³². Hiilamon raportissa tuodaan esiin, että ”pitkittynyt NEET-status on yhteydessä muun muassa nuorten toimeentulovaikeuksien ja mielenterveysongelmien lisääntymiseen sekä syrjäytymiseen demokraattisesta osallistumisesta ja kansalaisyhteiskunnan toiminnasta¹³³”. Frommin (1971, 294) mukaan ihminen tarvitsee mielekästä tekemistä voidakseen hyvin ja hän kärsii ikävystyessään. Voidaan todeta, ettei työnteon lopettaminen tyystin ole Frommin mielestä ratkaisu ihmisen hyvinvoinnin parantamiseksi. Tämän luvun lopuksi paneudun siihen, minkälaista työtä Frommin mielestä olisi hyvä tehdä. Mielestäni mietittäessä ratkaisuja syrjäytymiseen tulisi pohtia kysymystä: Mikä merkitys työllä on ihmiselle?

Ymmärtääksemme sitä, miksi tietyn työn tekeminen aiheuttaa toiselle mielihyvää ja toiselle ei, on syytä tarkastella erillään työn teknistä puolta ja sosiaalista puolta, kirjoittaa Fromm. Hän huomioi, että monet työt voisivat olla teknisiltä ominaisuuksiltaan kiinnostavia, jos niiden sosiaalinen puoli vain olisi tyydyttävä. Toisaalta taas on ”töitä, jotka eivät teknisesti milloinkaan voi antaa tyydytystä ja jotka kuitenkin työtilanteen sosiaalisten ominaisuuksien vuoksi saattavat olla mielekkäitä ja kiinnostavia”. (Fromm 1971, 304.) Fromm ottaa kaksi esimerkkitapausta: torilla myyvän intiaanin ja tavaratalon myyjän. Intiaani saa pienen korvauksen, mutta työnsä ohessa keskustelee ihmisten kanssa ja vastaa kysymyksiin kiinnostuneena. Hän ”tuntisi pettymystä, jos saisi kaikki tavarat myytyä jo aamulla niin ettei hänellä enää päivän mittaan olisi tilaisuutta ihmissuhteisiin”. Tavaratalon myyjä saa niin ikään pienen korvauksen, mutta erotuksena edelliseen, hänen työssään ”aitoa ihmisten välistä kanssakäymistä ei synny”. (Fromm 1971, 304—306.)

Hän toimii myyntikoneiston osana, hän pelkää ehkä saavansa potkut, ja hän on innokas pääsemään eteenpäin. Työtilanne on sosiaalisena tilanteena epäinhimillinen, tyhjä, eikä se voi antaa minkäänlaista tyydytystä. (Fromm 1971, 306.)

Edellisiä esimerkkitapauksia erottaa siis se, että siinä missä torimyyjä saa sisältöä työnsä sosiaalisesta ulottuvuudesta, tavaratalon myyjä on täysin vieraantunut asiakkaistaan, mikä tilanteena on Frommin (1971, 304—306) mukaan kestävä. Jotta ihminen viihtyisi työssään, tulisi luoda työntekotilanne, jossa ihminen tuntisi elävänsä yhteydessä kanssaihmiinsä. Sen lisäksi hänen tulisi kokea, että hän antaa aikansa ja energiansa tarkoitukseen, jossa hänen kannaltaan on mielekkyyttä ja jossa hän tietää mitä tekee, esittää Fromm

¹³² Korhonen 2015, 214. Alkuperäinen lähde: Järvinen ja Jahnukainen 2001, 141—145.

¹³³ Hiilamo ym. 2017, 39. Alkuperäinen viittaus lähteisiin: Larja, A., Törmäkangas L., Merikukka, M., Ristikari, T. Gissler, M. ja Paananen, R. (2016): NEET-indikaattori kuvaa nuorten syrjäytymistä. *Tieto & Trendit* 2/2016; Eurofound (2016): *Exploring the diversity of NEETs*. Luxembourg, Publications Office of the European Union.

(1971, 324). Työnteon kannustimina voivat olla esimerkiksi riippumattoman taloudellisen aseman rakentaminen ja ammattitaitoa vaativan työn antama tyydytys. Näiden ollessa työntekoon motivoivina tekijöinä tulee Frommin mukaan työstä mielekkäämpää kuin rahan ja statuksen ja ollessa kannustimina. Yksi tekijä, joka saattaisi vähentää vieraantuneisuutta, on juuri työn vaatima taito. (Fromm 1971, 298.) Frommin (1977, 111) mukaan vieraantumaton työ on ”tuottavaa”, produktiivista toimintaa ja tällä Fromm ei viittaa työn tuotteen vaan siihen, että se tuottaa sisältöä ihmiselle, eli *toiminnan laatuun*.

Fromm luettelee useita tapoja, joilla työelämästä saisi inhimillisen: Työpaikalla valta ja vastuu tulisi jakaa niin, että kaikkien olisi mahdollista osallistua aktiivisesti ja olla vastuunalaisia, ja organisaatiokokoja tulisi pienentää (Fromm 1971, 324). Tärkeää on, että jokainen pitää puoliaan ”johtoa, olosuhteita ja koneita vastaan”, sillä ”[v]ain mikäli hänen tahtonsa täten vahvistuu, pääsevät yksilön voimavarat vapautumaan ja hänen mielenterveydellinen tasapainonsa palautumaan”. Tämä on Frommin peräänkuuluttamaa humaania johtamistapaa, jota byrokraattisen ja teknologiaorientoituneen johtamisen sijaan tarvitaan. (Fromm 1969, 128.) Frommin (1971, 303) mielestä ”kaipaamme saada käyttää voimiamme johonkin mielekkääseen tehtävään, että virkistymme niin tehdessämme”. Frommin mukaan meidän tulisikin tarkastella työnteon määritelmää: Työ voisi tarkoittaa toimintaa, jolla ihminen tuo yhteisöön jotain arvokasta (Fromm 1971, 320; 339).

Pulkka (2017, 30) pohtii tulevaisuuden ratkaisuja ja muistuttaa, että on poliittisesta tahdosta kiinni halutaanko sosiaali- ja työvoimapolitiikassa nähdä tarvetta paradigmanmuutokselle¹³⁴: tällä hän viittaa perustuloon¹³⁵. Teppo Eskelinen (2014, 128—129) puolestaan huomauttaa, että täystyöllisyyteen siirtyminen on yksi mahdollisuus, mutta sitä ei poliittisista puheista huolimatta tosissaan haluta muun muassa siksi, koska se tulisi julkiselle taloudelle kalliiksi. Valtio vältteleekin näin vastuunottamista työttömistä nuorista, Eskelinen (2014, 130) jatkaa. On valitettava tosiasia, että kaikki eivät ole huipputyönhakijoita:

Kun täystyöllisyyttä ei haluta, monet ryhmät jäävät herkästi työvoimareserviin. Näin käy työnantajan näkökulmasta eri tavalla hankalien ihmisten lisäksi niille joiden osaamista ei juuri nyt tarvita, niille jotka asuvat maantieteelli-

¹³⁴ Perustuloa kannattavat Pulkan (2017, 30) mukaan erityisesti ne, jotka uskovat, että teknologinen työttömyys tulee lisääntymään voimakkaasti lähitulevaisuudessa.

¹³⁵ Niin ikään Fromm oli jonkin muotoisen vähimmäistoimeentulojärjestelmän kannattaja. (Fromm 1971, 339; Fromm 1969, 157–159.)

sesti väärässä paikassa – ja ennen kaikkea niille joilla ei ole tarpeeksi kokemusta työmarkkinoista. Toisin sanoen nuorille. (Eskelinen 2014, 129.)

Hiilamon raportissa (2017, 38) muistutetaan hyvinvointivaltion ideasta: ”Kaikilla tulisi olla mahdollisuus elättää itsensä omalla työllään. Myös vammaisilla ja osatyökykyisillä tulisi olla mahdollisuus opiskella ja hankkia ainakin osa toimeentulostaan omalla työllään.” Yhteistä NEET-nuorille statuksen kestosta riippumatta on, että he ovat suuremmassa riskissä myös tulevaisuudessa jäädä valtavirran ulkopuolelle matalan koulutuksen ja alhaisten tulojen varaan¹³⁶. Tutkielmassani on mene syvemmälle mahdollisiin poliittisiin toimenpiteisiin, joilla työttömyyteen tai syrjäytymiseen voisi puuttua. On kuitenkin perusteltua väittää, että työelämä johon nuoret tänä päivänä astuvat ja tulevat tulevaisuudessa astumaan, on epävarma ja kilpailu on kovaa: Pelkkä tutkintotodistus ei vielä takaa työpaikkaa, eikä keino ja epävarma työ avaa nuorille mahdollisuuksia itsenäiseen elämään ja osallisuuteen yhteiskunnasta. (Hiilamo ym. 2017, 92; 105). Tästä näkökulmasta tarkastellen työelämästä hetkellinen syrjäytyminen tulee olemaan entistä todennäköisempää ja yhä useampi rajautuu, ainakin hetkellisesti, rakenteellisen työttömyyden vuoksi yhteiskunnan marginaaliin. Mielestäni onkin syytä varoa, ettei yhä useampaa leimata ”vahingossa” syrjäytyneeksi.

Nuorisobarometri vuodelta 2014 osoittaa, että suuri osa nuorista on huolissaan omasta tulevaisuudestaan: Erityisesti epävarmuus työn saamisesta oli Nuorisobarometrin mukaan lisääntynyt merkittävästi ja tämä näkyi raportin mukaan siinä, että nuoret suhtautuivat aiempaa varauksellisemmin tulevaisuuteen. (Korhonen 2015, 218.) Frommin (1971, 339) mukaan jo työhön liittyvässä epävarmuudessa eläminen on psyykkisesti kuormittavaa ja aiheuttaa myös sen, että työntekijä työn menettämisen pelon vuoksi kokee, että hänen pitää yrittää miellyttää työntantajaa ja alistua hänen tahtoonsa. Marxille työ on yhtä kuin elämä¹³⁷. Fromm seuraa Marxin jalanjäljillä ja tiivistäisin hänen ajatuksensa seuraavasti: Mielekkään työn tekeminen on olennainen osa ihmisyyttä ja olevaa elämäntapaa. Työskennellessään vieraantumattomasti ihminen kokee itsensä toimintansa subjektiksi. (Fromm 1977, 111.)

¹³⁶ Hiilamo ym. 2017, 37–38. Hiilamon raportissa (Hiilamo ym. 2017, 38) huomautetaan myös, että kattava hyvinvointivaltio edellyttää korkeaa työllisyysastetta ja suuri työelämän ulkopuolella olevien määrä vaarantaa mallin kestävyuden. ”On tärkeää huomata, että NEET-nuoret eivät laske työllisyysastetta vain tilapäisesti. Alhaisella koulutuksella ja työttömyydellä on ”haavoittava vaikutus” ja se heikentää työmarkkinamahdollisuuksia ja luottamusta yhteiskuntaan tulevaisuudessa (Albæk ym. 2015b:8).” Alkuperäinen lähde: (Albæk, K., Asplund, R., Barth, E., Lindahl, L., von Simson, K. ja Vanhala, P. (2015): Youth unemployment and inactivity: A comparison of school-to-work transitions and labour market outcomes in four Nordic countries. TemaNord 2015:548. Copenhagen, Nordic Council of Ministers.

¹³⁷ Marx kirjoitti (teoksessaan *Economic and Philosophical Manuscripts*) että ”vapaa tietoinen toiminta” (toisin sanoen ihmisen toiminta) on ”ihmiselle lajityypillistä”. Työ on hänen mukaansa tätä ihmisen toimintaa, ja ihmisen toiminta on samaa kuin elämä. (Fromm 1977, 117.)

Vieraantumaton toiminta on jonkin synnyttämistä, tuottamista ja suhteen säilyttämistä tuotettuun. Tähän liittyy myös se, että toimintani ilmentää kykyjäni ja että minä ja toimintani sekä toimintani tulos ovat kaikki yhtä. (Fromm 1977, 111.)

Työ on siis tärkeä itseilmaisun keino, mutta käytännönelämässä tekemällä työtä ihminen myös toteuttaa rooliaan yhteiskunnassa ja niin hän heijastelee niitä vaatimuksia, joita hänelle asetetaan. Fromm (1969, 165) käyttää termiä systeemi nimeltä Ihminen kuvaamaan sitä, että ihminen on paitsi itse kokonaisuus, myös erottamaton osa yhteiskuntakonetta – niin hyvässä kuin huonossa. Frommin (1971, 152—153) mukaan rutinoitunut työnteko aiheuttaa ihmiselämän kannalta keskeisen ongelman kulttuurista riippumatta: Ihminen käyttää työntekoon merkittävän osan ajastaan ja se vie myös merkittävän osan hänen voimistaan. Ihminen rakentaa siksi yhteiskuntajärjestelmän, että se tottumuksineen ja käytäntöineen auttaisi häntä suoriutumaan rutiinistaan mahdollisimman kitkattomasti. Onkin Frommin mukaan kaikille kulttuureille luontaista rakentaa ihmistekoinen maailma peittämään sitä luonnollista maailmaa, jossa ihminen elää. Ihminen voi silti toteuttaa itseään vain kun pysyy kosketuksissa olemassaolonsa perusasioihin, eikä tämä onnistu, jos hän uppoutuu täysin elämän rutiiniin, keinotekoisuuksiin ja ”normaalijärjellä ymmärrettäviin seikkoihin”. Ihmisen on yritettävä päästä takaisin olemassaolon peruskysymysten äärelle, sillä muuten hän menettää kosketuksensa itseensä ja maailmaan. (Fromm 1971, 152—153.)

”Marxille peruskysymyksenä oli: kumman tulee hallita – onko elävän hallittava kuollutta vai kuolleen elävää?”, kirjoittaa Fromm (1977, 117). Pääoma edustaa Marxille tätä ollutta, koottua ja pohjimmiltaan kuollutta. Frommin mukaan Marxin esittämän kapitalismin kriitiikin pohjana on käsitys, että ihmisen omatoimisuus on estynyt kapitalistisessa yhteiskunnassa. Päämääräksi on siis valittava ihmisyyden täysi palauttaminen palauttamalla aktiivisuus kaikille elämänalueille. (Fromm 1977, 117.) Aktiivisuuden paneudun tarkemmin luvussa 3.4. Kuulostaa utopistiselta, että töitä tehtäisiin ilman huolia sekä toiminnan tehostamisesta teknologian avulla että talouden jatkuvasta kasvusta. Tämä kertoo siitä, kuinka syvälle kapitalistiset lainalaisuudet on sisäistetty. Jokisaari kiteyttää ajatuksen seuraavasti:

Kyseessä ei ole kekseliäisyyden kieltäminen tai kaipuu menneiden aikojen väärin kuviteltuun paremmuuteen. Eikä kyse ole ihmisen elämänolosuhteiden helpottamisen tai teknologian vastustamisesta. Kyse on ihmisen vapaudesta suhteessa tuotemaailmaan. (Jokisaari 2017b, 110.)

3.4 Koulu aktiivisten kansalaisten kasvattajana: Vieraantumisen ylläpitäjä ja haastaja

Luvussa kaksi esittelin, että vieraantuminen yhteiskunnan kehityskulkuna on Frommille välttämätön vaihe, joka tulee läpikäydä suunnatessa kohti parempaa tulevaa. Fromm oli Marxin tavoin sitä mieltä, että vieraantuminen on mahdollista voittaa muuttamalla vallitseva sosioekonominen rakenne; Fromm kuitenkin painotti, että samanaikaisesti on tapahduttava myös muita yhteiskunnallisia ja kulttuurisia muutoksia *sekä* ihmiset henkisesti vapauttava muutos – emansipaatio (Funk 1982, 76—77). Tämän viimeiseksi mainitun mahdollistamisessa on kasvatuksella ratkaiseva rooli (Fromm 1971, 346; Fromm 1967, 108). Nykytiedon mukaan koulutuksella, erityisesti pitkälle kouluttautumisella, on kiistattomia positiivisia vaikutuksia: se lisää hyvinvointia ja ehkäisee yhteiskunnasta syrjäytymistä (Huttunen ja Pekkarinen 2016, 2). Fromm kuitenkin kritisoi koulua instituutiona ja suhtautui skeptisesti sen mahdollisuuksiin emansipaation mahdollistajana (esim. Fromm 1971, 346).

Tässä luvussa 3.4 tarkastelen vieraantumisen näkökulmasta suomalaista kouluinstituutiota¹³⁸, opetusta, oppimista ja erityisesti koulua aktiivisten kansalaisten kasvattajana. Vieraantuminen ilmenee esimerkiksi siten, että kapitalistisen yhteiskunnan teknis-taloudelliset intressit laitetaan ensisijaisiksi ja omaksutaan vallitsevina ihanteina niin, että ne alkavat määrittää ja ohjailemaan ihmiselämää. Tässä luvussa osoitan, miten tämä on nähtävissä koulumaailmassa ja oppimisessa. Marx ja Fromm olivat huolissaan siitä, että ihmisten omatoimisuus on estynyt kapitalistisessa yhteiskunnassa (1977, 117). Vieraantunut ihminen kun kokee, ettei yhteiskuntaan voi vaikuttaa: niinpä hän mukautuu ja passivoituu (Fromm 1969, 11).

Vieraantuminen kietoutuu ”syrjäytymisongelmaan”. Suomalaisnuoret ovat passiivisia kansalaisia eli he eivät ole kiinnostuneita perinteisestä yhteiskunnallisesta osallistumisesta kuten äänestamisestä. Koululla on tärkeä rooli syrjäytymisen ennaltaehkäisijänä, sillä suomalaiselle peruskoululle on annettu tavoitteeksi kehittää ”nuorissa sellaisia asenteita ja valmiuksia, jotka luovat edellytykset toimia aktiivisena, kriittisenä ja vastuuntuntoisena

¹³⁸ En käsittele suomalaisen koulutusjärjestelmän kehittämisen rakenteellisia tai rahoituksellisia kysymyksiä, vaikka ne toki vaikuttavat siihen, kuinka hyvin työ voidaan kasvatusalalla tehdä. Näin asiasta kirjoitetaan Hiilamon raportissa: ”NEET-nuoriin kohdistuvien toimenpiteiden ja yleisen työllisyysasteen paranemisen lisäksi edellytetään erityisesti panostuksia ennaltaehkäiseviin palveluihin ja toimenpiteisiin (perheiden varhainen ja matalan kynnyksen tuki, kattavat varhaispalvelut, riittävää oppilaanohjausta ja muita tukitoimia alakuin yläkouluissa, panostukset koulutusjärjestelmään kaikilla portailla).” (Hiilamo ym. 2017, 105.)

kansalaisyhteiskunnan jäsenenä”¹³⁹. Kansainväliset yhteiskunnallisen kasvatuksen tutkimukset (CIVED- ja ICCS)¹⁴⁰ osoittavat, että näiden tavoitteiden saavuttamiseen on pitkä matka: suomalaisten nuorten kansalaisasenteet eivät ole kovin myönteisiä. Suutarinen erittelee vuoden 1999 CIVED-tutkimuksen tuloksia suomalaisen nuorison¹⁴¹ yhteiskunnallista tiedoista ja taidoista ja vertailee tuloksia muiden pohjoismaiden tuloksiin:

Suomen nuoret menestyivät [...] kansainvälisessä tieto-taito-osuudessa toiseksi parhaiten. Siitä huolimatta heidän arvionsa omasta politiikkaa koskevasta tiedostaan ja ymmärryksestään on merkitsevästi kansainvälistä keskiarvoa pienempi [...]. (Suutarinen 2006b, 81.)

Vuosina 2009 ja 2016 toteutettujen ICCS-tutkimusten mukaan suomalaisnuorten tietotaso on kansainvälisesti vertailtuna parantunut¹⁴² entisestään, osallistumisaktiivisuus ja -halukkuus laahaa kuitenkin pahasti perässä:

[...][S]uomalaisnuorten [...] luottamus omiin kykyihinsä yhteiskunnallisina toimijoina oli kansainvälisesti tarkastellen hieman kohentunut vuodesta 2009. Tosin suomalaisnuorten luottamus omiin kykyihinsä yhteiskunnallisina toimijoina oli sekä vuonna 2016 että vuonna 2009 tutkimukseen osallistuneiden maiden heikoin. (Mehtäläinen, Niilo-Rämä, Nissinen 2017, 89.)

Frommin mukaan ihminen kokee toivoa, kun hän mieltää olevansa osa yhteisöä ja pystyvänsä vaikuttaman yhteisöönsä ja omaan elämäänsä. Vieraantunut ihminen kuitenkin redusoituu vain osaksi kapasiteettiaan, eli hän saattaa olla periaatteessa tietoinen mahdollisuuksistaan, mutta toimijana hän on passiivinen¹⁴³. Ikään kuin tieto ja toiminta eivät yhd-

¹³⁹ Elo 2012, 13. Alkuperäinen viittaus lähteeseen: Suutarinen, S., Brunell, V., Poutiainen, A., Puhakka, E., Saari, H. ja Törmäkangas, K. (2001): Suomen peruskoulun päättövaiheessa olevien nuorten yhteiskunnalliset tiedot, taidot, käsitykset, asenteet ja toiminta 28 maan kansainvälisessä vertailussa. Jyväskylän yliopisto: Koulutuksen tutkimuslaitos, 42.

¹⁴⁰ Kansainvälisen IEA-järjestö (International Association for the Evaluation of Educational Achievement) organisoii näitä suuria kansainvälisiä yhteiskunnallisen kasvatuksen tutkimuksia. ICCS-tutkimus (International Civic and Citizenship Education Study) vuodelta 2016 tuotti tietoa nuorten yhteiskuntaa koskevasta tietämyksestä, keskeisimpien ilmiöiden ja käsitteiden ymmärtämisestä, asennoitumisesta kansalaisuuteen ja kansalaisyhteiskuntaan sekä nuorten halukkuudesta toimia kansalaisyhteiskunnan aktiivisina jäseninä. Pääasiallinen tutkimusaineisto koostui peruskoulun 8.-luokkalaisten esitettävistä tiedollisista koetehtävistä sekä asenteita ja osallistumista koskevista kyselyistä. Tutkimus rakentui keskeisiltä osin vuonna 2009 toteutettuun ICCS-tutkimukseen ja vuonna 1999 toteutettuun CIVED-tutkimukseen (Civic Education Study). Tutkimusten sisällöllinen vastaavuus mahdollistaa osaamisen, osallistumisen ja asenteiden muutoksen pitkäaikaisen seurannan. (Koulutuksen tutkimuslaitoksen verkkotiedote 25.8.2015: Kahdeksaluokkalaisten yhteiskunnallista osaamista, osallistumista ja asenteita mittaava tutkimus käynnistyy. Saatavilla <<https://ktl.jyu.fi/tiedotteet/2015/t250815>>, luettu 17.10.2016.)

¹⁴¹ IEA/CIVED 14-vuotiaat/1999.

¹⁴² ICCS-tutkimuksessa vuonna 2009 suomalaiset nuoret menestyivät tanskalaisten nuorten kanssa parhaiten 38 maan nuorten joukossa tutkimuksen tietokokeissa. Tanskalaisten keskiarvo on sama kuin suomalaisten, mutta Suomessa oppilaiden osaaminen on tasaisempaa ja suoritusten keskihajonta on pienempi kuin Tanskassa. (Blomqvist, Irja: ”Suomalaisnuoret ovat osaavia mutta passiivisia kansalaisia.” Hyvinvointikatsaus 3/2011 Teema: Kansalaisuus. Verkossa: http://www.stat.fi/artikkelit/2011/art_2011-09-26_001.html. Luettu 17.10.2016.) Taas vuonna 2016 suomalaisnuorten tiedot olivat edelleen hieman parantuneet, mutta pistesijain maiden vertailussa matalampi. (Mehtäläinen ym. 2017, 87.)

¹⁴³ Fromm 1977, 110—111; Fromm 1969, 26.

tyisi. Frommin (1993, 13) mukaan täysi kasvu ihmisyyteen edellyttää murtautumista vieraantuneista toimintamalleista toiminnallisuuteen. Kasvatus ja koulu taas ovat keskeisessä roolissa vieraantuneiden ajatus- ja toimintamallien haastamisessa (Fromm 1971, 346). Tavoitteena niin kriittisen pedagogiikan näkökulmasta kuin Frommilla on, että ihminen pysyy elämään ja toimimaan kokonaisvaltaisena yksilönä, valjastamaan niin tiedolliset kuin taidolliset valmiutensa ja toimimaan yhteisössä yhteisönsä hyväksi (esim. Fromm 1971, 362—363). Päämääräksi on siis valittava ihmisyyden täysi palauttaminen palauttamalla aktiivisuus kaikille elämänalueille (Fromm 1977, 117). Frommin (1977, 108) mukaan ”[a]ktiivisuus merkitsee omien kykyjen, voimien, kaikkien niiden moninaisten lahjojen hyväksikäyttöä ja ilmaisua, joita – vaikkakin eriasteisina – jokaisella ihmisellä on”.

Demokratia- tai kansalaiskasvatuksella pyritään kasvattamaan nuoria *aktiiviseen kansalaisuuteen*, mutta nuorten yhteiskunnalliseen osallisuuteen ei ole onnistuttu vaikuttamaan positiivisesti. Tätä havaintoa koulun heikosta vaikutuksesta nuorten yhteiskunnalliseen osallistumishalukkuuteen tukee Nuorisobarometri vuodelta 2008¹⁴⁴. On tarpeellista pohtia, mistä tämä johtuu¹⁴⁵ ja mitä on tämä aktiivinen kansalaisuus, johon opetustavoitteella pyritään. Kimmo Elo (2012, 13) pohtii, olisiko suomalaisnuorten hyviä yhteiskunnallisia tieto- ja täydentävä aktiivisuus sellaista kuin ”arendtilainen *vita activa* – aktiivinen toiminta (action), jonka tavoitteena on julkisessa tilassa tapahtuva osallistuminen yhteisön toimintaan¹⁴⁶”. Tällaista osallistumista voisi pitää ratkaisuna syrjäytymiseen, mikäli syrjäytymisen ajatellaan laajan määritelmän mukaisesti *osallistumisen vastapuoleksi* (Myllyniemi 2015, 50). Matti Laitisen ja Kari E. Nurmen mukaan lähtökohtana aktiivisen kansalaisuuden määrittelylle voidaan pitää sitä, että se on vaikuttamista ja toimimista yhteiseksi hyväksi sekä vastuun ottamista yhteisistä asioista ja osallistumista niiden hoitamiseen. Tulee kuitenkin huomioida, että aktiivinen kansalaisuus on laaja-alainen käsite, joka viittaa monen tyyppisiin ilmiöihin. (Laitinen ja Nurmi 2003, 125.)

¹⁴⁴ Elo 2012, 13—14. Ks. myös Myllyniemi, Sami (2008): Mitä kuuluu? Nuorisobarometri 2008. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 88. (Nuorisobarometri 2008 julkaistiin kunnallisvaalivuonna, minkä takia sen teemoiksi valittiin nuorten suhde kuntaan ja paikalliseen vaikuttamiseen.)

¹⁴⁵ Nuorten yhteiskunnallisen aktiivisuuden lasku on huolestuttanut tutkijoita. Koska äänestäminen on keskeinen vaikuttamisen tapa demokraattisessa yhteiskunnassa, sijoittuu tutkimuksista suuri osa vaalitutkimuksen kenttään. Tutkimusten huomio siis kiinnittyy äänestysikäisiin yli 18-vuotiaisiin, vaikka 2000-luvulla kiinnostus myös vasta äänestysikää lähestyvien nuorten poliittisiin asenteisiin lisääntyi. (Elo 2012, 11—12.)

¹⁴⁶ Arendt, Hannah (1996): *Vita Activa oder Vom tätigen Leben*. 8. Painos. München, Zürich: Piper.

Aktiivisen kansalaisuuden käsite ei ole yksiselkoinen, mistä osoituksena on se, että opetussuunnitelmissa aktiivinen kansalaisuus ja yrittäjäyys on liitetty yhteen¹⁴⁷. Yrittäjäyyskasvatuksen liittäminen aktiiviseen kansalaisuuteen viestii kansalaisuuden kiinnittämisestä enenevissä määrin talouteen ja markkinoihin, kirjoittavat Tuukka Tomperi ja Nelli Piattoeva (2005, 264). Ylöstalon mukaan nykypäivänä termit aktiivinen kansalaisuus, työntekijäkansalaisuus ja yrittäjäminuus onkin kaikki valjastettu palvelemaan työmarkkinoita ja vastuutamaan yksilö omasta menestymisestään. Käsitteet kytketään yhteen, vaikka ne merkityssällöltään poikkeavat ratkaisevasti toisistaan. Ylöstalon mukaan siinä, minkä merkityssisällön aktiivinen kansalaisuus on saanut, näkyy se, että uusliberalistisen talouspolitiikan vaikutukset ulottuvat koulutukselliseen hallintaan. (Silvennoinen ja Kinnunen 2015, 78—79; Ylöstalo 2014, 7.)

Fromm kirjoitti 1960-luvulla, että käsite aktiivisuus ”liittyy vahvasti nykyaikaisen teollisen yhteiskunnan ihmisen illuusioista yleisimpään”. Koko kulttuurimme on valjastettu aktiivisuuteen – aktiivisuuteen siinä mielessä, että ollaan puuhakkaita ja puuhakkuus taas siinä mielessä että ollaan kiireisiä¹⁴⁸. Fromm kirjoittaa terävästi ja nykyajanhenkeen hyvin sovitettavasti, että useimmat ihmiset ovat niin ”aktiivisia”, etteivät he kestä joutenoloa: jopa niin sanotun vapaa-aikansa he muuttavat toisenlaiseksi aktiivisuudeksi. Ellei ole aktiivisesti tienaa rahaa, osoitetaan aktiivisuutta ajelemalla ympäriinsä autolla, pelaamalla golfia tai haastelemalla joutavuuksia. Pelätään hetkeä, jolloin ei ole mitään ”tekemistä”. Kysymys siitä, onko tämänlaatuinen käyttäytyminen aktiivisuutta vai ei, on Frommin mukaan lähinnä terminologinen. (Fromm 1969, 26.)

Ongelmallista onkin se, että useimmat ihmiset, jotka kuvittelevat olevansa aktiivisia, eivät tiedosta olevansa määrättömän passiivisia ”kiireisyydestään” huolimatta, Fromm painottaa. Kapitalistisissa yhteiskunnissa vallitseva vieraantumista ilmentävä omistavan olemisen elämänmuoto kannustaa meitä käyttämään aikamme markkinalogiikan mukaiseen aktiivisuuteen. Frommin mukaan ongelmallista on se, ettemme osaa erottaa eri aktiivisuuden tapoja toisistaan. (Fromm 1969, 26.) Vieraantunut ihminen taantuu vastaanottavan ja kaupallisen asennoitumisen tasolle (Fromm 1971, 275—276). Ylöstalon (2014, 7) mukaan tapa, jolla aktiivisen kansalaisuuden käsitettä käytetään viittaa hallinnan näkökulmasta itseään ja

¹⁴⁷ Tomperi ja Piattoeva 2005, 263. Alkuperäinen viittaus lähteeseen: Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet (2004, 40) Helsinki: Opetushallitus.

¹⁴⁸ ’Asioiden vaatimaa kiireisyyttä’. Suomennoksen alaviitteessä huomioitua: ”Alkuperäistekstin sanaleikin muodostavaa *the busyness necessary for business* sellaisenaan on mahdoton suomentaa.” (Fromm 1969, 26.)

omasta hyvinvoinnistaan vastuuta ottavaan ja elämänsä riskejä hallitsevaan yksilöön: Nyky-yhteiskunnassa ihannekansalainen on sellainen, joka oppii hallitsemaan itse itseään ja jolle jo alaluokilla opetetaan yrittäjämäistä elämänhallintaa, Ylöstalo jatkaa. Aktiivisten kansalaisten ja kansalaisyhteiskunnan merkitystä korostetaankin nykypäivänä nimenomaan talouskasvun näkökulmasta, mistä seuraa se, että demokratia-käsite taloudellistaan, kirjoittavat Tomperi ja Piattoeva (2005, 264).

Tomperi ja Piattoeva (2005, 264) ovat huolissaan siitä, että kansalaisuus pelkistyy nykypäivänä kuluttajuuteen, työntekoon ja yrittäjyyteen, joita yhdistää individualistisuus, hyötykeskeisyys ja epäpoliittisuus. Silvennoisen ja Kinnarin (2015, 78) mukaan koulutuksen välinearvo on Suomessa korostunut ja sivistystehtävän sijaan on alettu tavoitella hyvien työntekijäkansalaisten valmentamista työmarkkinoiden ja yritysten palvelukseen. Frommin (1969, 53) mukaan kasvatusjärjestelmänkin nojaa maksimaalisen tuotoksen periaatteelle: ”kuta enemmän opiskelijoita sen parempi”. Nuorilla onkin jalo tehtävä valmistua nopeasti hyväpalkkaisiin ammatteihin, jotta he alkaisivat uutteriksi veronmaksajiksi. Aktiivinen kansalaisuus yhdistyy näin NEET-kysymykseen: aktiiviset kansalaiset ovat avainroolissa vahvistamassa yhteiskunnan taloudellista kilpailukykyä. Nussbaum (2011, 15) puhuu globaalista koulutuksen kriisistä, millä hän viittaa siihen, että demokraattisesti hallituissa yhteiskunnissa ollaan tekemässä lyhytnäköisiä muutoksia lasten ja nuorten koulutukseen. Näkemystään hän perustelee korostamalla sitä ristiriitaa, joka vallitsee aineellisen hyödyn tavoittelua palvelevan koulutuksen ja monimuotoiseen kansalaisuuteen kasvattamisen välillä: Aineellista etua ahnehtivien kansakuntien koulutusjärjestelmissä ollaan luopumassa oppisisällöistä, jotka opettavat kansalaisille demokratian toiminnan kannalta välttämättömiä taitoja. (Nussbaum 2011, 15—16; 21.)

Nussbauminkin mukaan demokraattisten valtioiden tulevaisuus on vaakalaudalla: Mikäli kansakunnat kasvattavat vain hyödyllisten koneenosien sukupolvia, ei enää kehity riittävästi kansalaisia, jotka kykenevät itsenäiseen ajatteluun, arvioivat kriittisesti perinteitä ja ymmärtävät muiden ihmisten kärsimyksiä ja saavutuksia. (Nussbaum 2011, 16.) Silvennoisen ja Kinnusen (2015, 78—80) mukaan tällaisten ”aktiivisten kansalaisten” ansiosta julkinen valta voi vapaasti käyttää voimavarojaan passiivisten kansalaisten hallintaan. Frommin (1969, 126) mukaan se, että ihmisistä tulee passiivisia onkin yksi yhteiskunnan patologisimpia piirteitä. Markkinalogiikan mukainen aktiivisuus suuntaa huomiomme pois esimer-

kiksi oman yhteisön asioihin vaikuttamiselta, kirjoittaa Fromm (1969, 26). Näin ihminen luovuttaa päätösvallan omasta elämästään vapaaehtoisesti (Pekkola 2012, 184—185).

Frommin mukaan vieraantuneessa yhteiskunnassa ihmiset eivät tunne kiinnostusta demokraattiseen päätöksentekoon. Pekkola (2010, 251) arvioi Frommin analyysin poliittisesta apatiasta olevan edelleen hyvin ajankohtainen. Fromm huomioi, että kiinnostus politiikkaan ylipäänsä on tiukasti yhteydessä siihen, tarjotaanko poliittiseen vaikuttamiseen oikeasti selkeitä mahdollisuuksia. Pekkola analysoi, että mikäli esimerkiksi EU:ssa tehtävä politiikka vaikuttaa lähinnä vallitsevaan taloudelliseen tilanteeseen ja poliittiseen ideologiaan mukautumiselta, ei se välttämättä innosta ottamaan osaa demokraattiseen päätöksentekoon. Ihmiset oppivat mukautumisen kulttuurin, mikä ei Frommin mielestä ole toivottava lähtökohta politiikalle. (Pekkola 2010, 251.) Vieraantunut ihminen on mukautuvainen, riippuvainen toisten hyväksynnästä ja menettää itsetuntonsa: hän luottaa joko siihen, että järjestelmä toimii tarpeeksi hyvin, tai siihen, että muut osaavat häntä paremmin päättää yhteisistä asioista (Fromm 1971, 275—276; Pekkola 2012, 184—185). Tai sitten hän ei luota järjestelmään lainkaan. Fromm (1971, 340) kiteyttää asian niin, että demokratia ei yksinkertaisesti toimi vieraantuneessa yhteiskunnassa.

Vieraantunut ihminen [...] luovuttaa töissä päätösvallan johtajille, omistajille ja sijoittajille sen sijaan että osallistuisi demokraattiseen taloudelliseen prosessiin, jossa päätettäisiin millainen työ on järkevää, miten se tulisi toteuttaa ja miten sen hedelmät tulisi jakaa. Lyhyesti: *vieraantunut ihminen luovuttaa itsensä voidakseen toteuttaa itseään*. Vieraantuminen on mahdollista vain koska ihminen luottaa enemmän ideologioihin ja abstraktioihin kuin itseensä ja kokemukseensa todellisuudesta[...]. (Pekkola 2012, 184—185.)

Suomalaisnuoret eivät luota¹⁴⁹ omiin kykyihinsä poliittisina toimijoina, kuten CIVED- ja ICCS-tutkimukset ilmentävät. Olisi kuitenkin Frommin mielestä ihmisen hyvinvoinnin perusedellytyksiä olla aktiivinen niin, että voi tuottoisasti käyttää kaikkia kykyjään (Fromm 1969, 126). Pekkola (2012, 185) huomioi Frommin teorian valossa, että toisaalta myöhäismodernissa yhteiskunnassa, jatkuvasti uusiutuvien vaikutteiden ja ärsykkeiden keskellä on vaikeaa hahmottaa, millainen tieto on merkityksellistä ja millaiseen elämään ylipäätään kannattaisi pyrkiä. Onkin tyypillistä, että ihminen päätyy seuraamaan ruudulla elävien ihmisten elämää sen sijaan että eläisi itse unelmoimaansa elämää. (Pekkola 2012, 184—185.) Ihminen ikään kuin elää periaatteessa eikä käytännössä.

¹⁴⁹ Nuorten luottamus omiin kykyihinsä on ICCS 2016 -raportin yhteenvedon mukaan yhteydessä tulevaan aktiiviseen osallistumiseen siten, että mitä parempi luottamus sitä todennäköisemmin tullaan osallistumaan koulussa, osallistumaan laillisiin mielenilmauksiin, äänestämään ja osallistumaan muihin erilaisiin poliittisen toiminnan muotoihin kuin äänestämiseen. (Mehtälä ym. 2017, 89.)

Pohjimmiltaan torjunnan tilassa elävä ihminen kokee maailman *älynsä* kautta. Hän kuvittelee olevansa tekemisissä *maailman* kanssa, vaikka todellisuudessa hän on tekemisissä pelkkien *sanojen* kanssa. (Pekkola 2012, 185.)

Luvussa 2.3.2 mainitsin, että vieraantuminen ei-produktiivisena, omistavana elämänmuotona tai -tapana ulottuu myös kielen ja tietämisen tasolle. Frommin mukaan opiskelijasta näkee, mikäli hän ei halua aidosti tietää ja oppia. Vieraantumisen voi nähdä siitä, kuinka ihminen suhtautuu tietoon: Omistavan elämäntavan omaksunut oppija haluaa *omistaa* tiedon ja opin – *omistava tietäminen* on saatavissa olevan tiedon hankkimista ja hallussa pitämistä.¹⁵⁰ Tällainen oppija haluaa pitää kiinni oppimastaan ja häntä pelottaa ja vierokuttaa epävarmuus. Frommin (1971, 275—276) ilmaisuja käyttäen vieraantunut opiskelija on ”taantunut vastaanottavan ja kaupallisen asennoitumisen tasolle” ja hän ”lakkaa olemasta luovasti tuottelias”. Hän ei myöskään ole ”avoin maailman suuntaan”, eikä ”kulje vapaana tiedon puutarhassa”. Käytännössä vieraantuminen näkyy niin, että opiskelijat yrittävät opetella ulkoa muistiinpanojaan ja läpäistä kurssin vain suorituksen vuoksi. He eivät ota luennon sisältöä osaksi omaa ajatteluaan. Opiskelijat ja luentojen sisältö pysyvät näin vieraina toisilleen — muistiinpanot jäävät elämään paperille. Vieraantunut opiskelija pelkää aitoa oppimista ja itse asiassa hänen on mahdotonta oppia, sillä ”omistava suhde tietoon ja oppimiseen johtaa siihen, ettei aitoa oppimista synny” (Fromm, 1977, 42—43). Omistavaa elämäntapaa noudattavilla opiskelijoilla onkin siis vain yksi päämäärä: ”pitää kiinni siitä, minkä he ovat ”oppineet”, joko painamalla sen lujasti mieleensä tai säilyttämällä huolellisesti muistiinpanonsa”, Fromm (1977, 43) kiteyttää. Aito oppiminen tulee mahdottomaksi siinä vaiheessa, kun oppiminen on vain väline muiden tavoitteiden saavuttamiseksi.

Teoksessaan *Vapauttava kasvatus* bell hooks kirjoittaa siitä, miten uusliberalististen vaikutteiden tunkeutuminen koulumaailmaan näkyy käytännössä hänen opetustyössään: Yhdysvaltalaisessa yliopistossa opettava bell hooks (2007, 39) huomaa usein, etteivät opiskelijat halua oppia. Opiskelijoiden asenteita yliopisto-opiskeluun tutkineen Ylöstalon mukaan myös suomalaiset yliopisto-opiskelijat ovat omaksuneet uusliberalistisesta diskurssista tuttuja järkeilyjä. Tästä osoituksena on se, että opiskelijat laskelmoivat tarkkaan, minkälaisten sisältöjen opiskelemisesta he hyötyisivät eniten, eli millä tavalla opiskeleminen olisi kustannustehokkainta. Mikäli jotkut oppisisällöt ovat liian haastavia tai teoreettisia, eivätkä ne näyttäydy välittömästi hyödyllisiltä, hän ei näe tarkoitusta niiden opiskeluun. Nyky-yhteiskunnan paineissa nopeaa valmistumista tavoitteleva opiskelija ei enää opiskele sivi-

¹⁵⁰ Fromm 1977, 54; Ks. myös Brookfield 2005, 157.

tyäkseen, vaan menestyäkseen ja hyötyäkseen. (Silvennoinen ja Kinnari 2015, 80; Ylöstalo 2014, 11.)

Ylöstalon mukaan uusliberalististen ajatusten omaksumisen myötä opiskelijoiden näkemys pedagogisesta suhteesta yliopistossa on alkanut muuttua koulutuspalvelujen tuottajan ja kuluttajan tai asiakkaan suhteeksi¹⁵¹. On todettu, että oppimisen ohella myös opetuksen intressit ovat muuttuneet¹⁵². Bell hooks kuvaa oppimisen ja opettamisen tilaa seuraavasti:

Vuosikausia opiskelijat ja opettajat, jotka ovat mieltäneet opetustilanteen pikemminkin opportunististen hankkeidensa [...] ponnahtuslaudaksi kuin oppimisen paikaksi, ovat yhdessä tehneet oppimisen mahdottomaksi. (bell hooks 2007, 39.)

Vuorikoski ja Räisänen (2010, 74) kirjoittavat suomalaisten opettajien roolista koulutuspolitiikan käytännön toteuttajina. Opettaja toimii instituutiossa, joka on keskeinen yhteiskunnan toiminnan kannalta. Opettajan rooli onkin keskeinen hänen ”tuottaessaan ja uusintaessaan vallitsevaa ”totuuden regiimiä” eli konkretisoidessaan ”oikeanlaista” kasvatusta ja koulutusta ihmisten elämässä”. Vuorikosken ja Räisänen mukaan tästä syystä koulukasvatuksen valtiollisen kontrollin ohella on ollut tarpeellista toteuttaa myös opettajien identiteettipoliittista hallintaa. (Vuorikoski ja Räisänen 2010, 74.) Erilaisin hallinnan muodoin on eri aikoina pyritty tuottamaan ja vahvistamaan tietynlaista opettajaidentiteettiä eli sellaisia opettajana olemisen tapoja, jotka palvelevat järjestelmää¹⁵³. ”Opettajien sitouttaminen yhteiskuntapoliittisiin ideologioihin ja tavoitteisiin¹⁵⁴ on ensiarvoisen tärkeää”, Vuorikoski ja Räisänen (2010, 74—75) toteavat.

Fromm kirjoittaa, että vaikka ihmisten opettaminen sivilisaatiomme normeihin ja ihanteisiin on ennen kaikkea kouluopetuksen tehtävä, on koululaitoksemme tähän tehtävään suorullisen kykenemätön. Sen sijaan koulun päätarkoituksiksi on tullut antaa sellaista opetus-

¹⁵¹ Silvennoinen ja Kinnari 2015, 80; Ylöstalo 2014, 11.

¹⁵² Ks. esim. hooks 2007, 39; Vuorikoski ja Räisänen 2010; Vuorikoski 2007.

¹⁵³ ”Opettajan identiteetin rakentumista leimaa historiallis-kulttuurinen kerrostuneisuus, jota olemme luonnehtineet kolmena kautena. Kansakouluajalla yksilöä suuremman ”jumalallis-kansallisen kutsumuksen” toteuttamisen eetos puhutteli ammattikuntaa vahvasti, ja opettajakuva kiteytyi kristillis-siveelliseen mallikanalaiseen, josta sotien jälkeen pedagogisten oppien myötä kehkeytyi välittävä ja rakastava opettajapersoona. Peruskoulukaudella ammattikunnan odotettiin omaksuvan toimintansa ohjenuoraksi hyvinvointivaltion rakentamiseen kytkeytyvän tasa-arvoajattelun. Opettajasta muovattiin tieteellisin opein didaktinen asiantuntija, joka sitoutettiin valtiollisen opetussuunnitelman noudattajaksi. Käännös uusliberalistiseen koulutuspolitiikkaan on taas merkinnyt kasvatustyön kuvaamista kokonaan uudennaisella sanastolla.” (Vuorikoski ja Räisänen 2010, 74—75). Lisää suomalaisesta opettajaidentiteetistä myös esim. Suutarinen 2006c.

¹⁵⁴ ”Koulutuspolitiikan tieto- ja totuusjärjestelmien muutokset eivät kuitenkaan heijastu opettajien ammatilliseen identiteettityöhön totaalisina muutoksina; taustalla elävät vanhat tietämisen ja toiminnan tavat.” (Vuorikoski ja Räisänen 2010, 74—75.)

ta, jolla yksilöstä saadaan muovattua toimiva osa yhteiskunnan tuotantolaitosta ja varmistaa, että yksilö luonteensa puolesta pärjää työelämän persoonallisuusmarkkinoilla. (Fromm 1971, 346.) Yksilön luonne pyritään muokkaamaan sellaiseksi kuin tarvitaan, eli:

[...] kunnianhimoiseksi ja kilpailevaksi, ja tiettyyn asteeseen kuitenkin yhteistoiminnalliseksi, auktoriteetteja kunnioittavaksi ja samalla ”riittävän itseenäiseksi” [...], ystävälliseksi ja samalla kuitenkin sellaiseksi, että hän välttää syvää kiintymystä kehenkään ja mihinkään. (Fromm 1971, 348.)

Edellä esitettyjen CIVED- ja ICCS-tutkimusten tuloksissa hätkähdyttävää onkin nimenomaan nuorten *kokemus* omista tiedoistaan ja vaikutusmahdollisuuksistaan. Nimittäin siitä huolimatta, että Suomen suomenkieliset¹⁵⁵ nuoret arvioivat poliittisen tietoisuutensa ja ymmärryksensä muihin pohjoismaisiin nuoriin suuremmaksi, he arvioivat *sanottavansa* poliittiseen keskusteluun vähäisemmäksi kuin muiden vertailuryhmien nuoret. Suutarinen esittää, että tulos on mahdollista tulkita niin, että suomalaiset nuoret eivät ole muodostaneet mielipidettä politiikan kysymyksistä. Suutarisen esittääkin, että Suomen kouluissa ei kiinnitetä huomiota mielipiteen muodostamiseen siinä määrin kuin muissa maissa. (Suutarinen 2006b, 81.)

Nuorille annetaan *vain vähän osallistumismahdollisuuksia* ja mahdollisuutta muodostaa mielipiteitään yhteisistä asioista. [...] Suomen nuorilla ei ole ollut juurikaan mahdollisuutta vaikuttaa oppisisältöihin tai koulun ja kotipaikkakunnan asioihin. Nuorison kannalta on valitettavaa, että nuoret myös keskustelevat vain vähän politiikasta keskenään ja kotiväen kanssa. Vaara nuorison yhteiskunnallisesta syrjäytymisestä on ilmeinen. (Suutarinen 2006b, 92.)

CIVED- ja ICCS-kyselyjen tuloksista näemmekin, että on eri asia tietää jotain kuin tietää, mikä on sen relevanssi, saati että olisi halua itse toimia tämän tiedon varassa. Freiren (2005, 101) mukaan sellainen tilanne, missä oppija ei osaa soveltaa tietämäänsä käytäntöön eikä toimi parhaan tietonsa pohjalta, viittaa siihen, että oppija on omaksunut *naiivin ajattelun*. Freiren mukaan naiivi ajattelu on sellaista ajattelua, joka suhtautuu historialliseen aikaan painolastina, menneisyyden asioiden ja kokemusten kerrostumina. Naiivin ajattelijan mukaan tärkeintä on tähän normalisoituun ”nykyhetkeen” sopeutuminen. (Freire 2005, 101.) Naiivissa ajattelussa on paljon samaa kuin aiemmin kuvailemassani Frommin omistavan elämäntavan omaksuneen, eli vieraantuneen oppijan¹⁵⁶ ajattelussa: Vieraantunut op-

¹⁵⁵ Ruotsinkieliset nuoret pärjäsivät vertailussa paremmin. (Suutarinen 2006b, 81.)

¹⁵⁶ Fromm kirjoittaa, kuinka omistava oleminen näkyy paitsi oppimisessa ja oppimiseen kuuluvissa prosesseissa kuten muistamisessa, keskustelemisessä ja lukemisessa. Frommin mukaan esimerkiksi vieraantunut muistamisen on mekaanista, kun taas sen tulisi olla aktiivista mieleen palauttamista. Tämän vuoksi tarvitaan vahva muistamishetken vaikuttava *kiinnostus*. ”Olevan elämäntavan mukainen muistaminen merkitsee aiemmin nähdyin tai kuullun herättämistä uudelleen eloon.” (Fromm 1977, 42—50.) Fromm (1971, 72—75) kirjoittaa myös järjestä, älykkyydestä ja asennoitumisjärjestelmästä mm. seuraavasti: ”Mitä pidemmälle ih-

pija näkee maailman stabiilina, valmiina rakennelmana, jonka edessä hän (Frommille vieraantunut, Freirelle sorrettu) alistuu olosuhteiden muuttamisen sijaan. Jotta sorretut¹⁵⁷, saadaan tiedostamaan toimijuutensa, tulee Freiren mukaan kasvatussisällöt etsiä yhdessä heidän maailmankuvastaan ja kielestään. Nämä koostuvat yhteiskunnan ja sen jäsenten elämäntavoista, käytännöistä, arvoista, käsityksistä, toiveista ja kehityksen tarpeista. Ihminen ei ole abstrakti vaan aina suhteessa maailmaansa (Freire 2005, 87; Fromm 1969, 8). Opetuksen lähtökohdaksi tulee siis etsiä ne olennaisimmat, *generatiiviset teemat*, jotka tuovat esiin ihmisten elämäntilanteessa vaikuttavat ristiriidat ja jotka ovat sisällöllisesti riittävän rikkaita johtaakseen uusiin kysymyksiin eli *generoidakseen* uusia teemoja tarkastelun kohteeksi (Tomperi 2005, 27—29). Freirestä kirjoittanut Tomperi kiteyttää Freiren kasvatustilofian seuraavasti:

Mikäli kasvatussisällöt eivät ole sidottuja ihmisten elämismaailmaan, ei kasvatustil kykene motivoimaan vaan vain entisestään vieraannuttaa ihmistä todellisuudesta. (Tomperi 2005, 27—29.)

Suutarisen (2006b; 2006c) mukaan suomalaisissa kouluissa tulisi panostaa käsittelemään ajankohtaisia, ristiriitaisia ja tunteita herättäviä aiheita, joita etenkin historian ja yhteiskuntaopin opetuksessa nousee esiin. CIVED- ja ICCS-tutkimusten tulokset viittaavat siihen, että Suomi ja Ruotsi ovat nuorten osalta vähäisen poliittisen keskustelun maita. Ruotsin nuoret keskustelevat kuitenkin opettajien kanssa politiikasta huomattavasti enemmän kuin Suomen nuoret.¹⁵⁸ Suutarinen (2006b, 65) väittää, että nuiva keskustelukulttuuri on Suomessa juurtunut niin syväälle muutamien sukupolvien aikana, ettei sitä usein edes tunnisteta tai haluta myöntää. Tämä kouluissa käytävä liian vähäinen poliittinen keskustelu on Suutarisen (2006b, 89) mukaan yhteydessä myös nuorten vähäiseen yhteiskunnalliseen toimintaan. Kansainvälinen vertailu osoittaa, että Suomen koulu on 14-vuotiaiden ikäluokalle

minen kehittää tätä objektiivisuuden kykyään, sitä läheisemmässä kosketuksessa hän on todellisuuteen, sitä kypsempi hän on, sitä paremmin hän voi luoda ihmisen maailman, jossa hän voi tuntea olevansa kotonaan.”

¹⁵⁷ Tomperi ja Suoranta kirjoittavat Freiren käyttämien termien kuten sorron soveltamisesta Suomen opetusmaailmaan. Terminä sorto kuulostaa radikaalilta, sillä suomalaista koulutusjärjestelmää pidetään yhtenä maailman parhaista. Tomperin ja Suorannan mukaan freirelaisestä näkökulmasta ”kamppailu sortoa vastaan” koskee kuitenkin myös sitä, millaisin mielikuvin ja asiantuntijakäytännöin ihmisiä hallitaan. Sorron ja hallinnan muotoja on siis myös suomalaisessa koulutuksessa, ne vain näyttävät hienovaraisemmin. Tomperi ja Suoranta näkevät ongelman siinä, jos arvokkaana pidetään vain Freiren metodin muotoa, muttei muodon sisältöä ja tarkoitusta: kasvatuksen poliittisuutta ja yhteiskunnallista valtautumista. (Tomperi, Tuukka ja Juha Suoranta: Jälkisanat. Teoksessa Freire, Paulo: Sorrettujen pedagogiikka. Vastapaino 2005, 222; 234—235.)

¹⁵⁸ Esimerkiksi kysymykseen ”Kuinka usein keskustelut siitä, mitä tapahtuu kansainvälisessä politiikassa opettajien kanssa?”, Ruotsin nuorista 33,9 prosenttia valitsi ”joskus”- tai ”usein”-vaihtoehdon. Suomen nuorten vastaava luku on 18,8 prosenttia. Ero on tilastollisesti erittäin merkitsevä. Ero Suomen ja muiden Pohjoismaiden kouluissa käytävän poliittisen keskustelun osalta on vielä suurempi kuin Suomen ja Ruotsin ero.” (Suutarinen 2006b, 75.)

politiikkakielteinen, summaa Suutarinen¹⁵⁹. Vähäinen keskustelu Suomen kouluissa on selitettävissä historiallisilla syillä, joista erityisenä esimerkkinä Suutarinen (2006b, 65) mainitsee sen, että 1970-luvun kouluneuvostojen aika Suomessa päättyi 1980-luvulla kouluneuvostojen ja -demokratian alasajoon¹⁶⁰. Koulun työskentely epäpolitisoititiin¹⁶¹:

Kun vasemmiston taholta koulua syytettiin *vanhoilliseksi* tai oikeistolaiseksi, niin vanhojen käytäntöjen puolustajat vetosivat siihen, että kouluissa opetetaan tieteellisiä tosiasioita ja hyödyllisiksi katsottuja välinesisältöjä. [...] Siitä seurasi, että jatkossa pidettiin entistä tarkemmin huolta siitä, että koulun oppisisällöissä vältettiin oppisisältöjä, jotka olisivat antaneet aineksia yhteiskunnalliseen keskusteluun ja väittelyyn. Näin yhteiskunnallisessa kasvatuksessa Suomessa päädyttiin kansainvälisesti verrattuna erittäin tietopainotteiseen opetukseen. (Suutarinen 2006b, 66.)

On mielenkiintoista, että tutkimustulokset ovat osallistuvuuden osalta johdonmukaiset niin oppilaiden kuin opettajienkin aineistossa. Suutarisen mukaan *myös opettajat kokevat usein olevansa syrjäytyneitä koulujen päätöksenteosta*.¹⁶²

Kärjistäen voidaan väittää, että *Suomessa syrjäytyneet opettajat opettavat syrjäytyneille oppilaille yhteiskunnallista vaikuttamista*. Lähtökohta ei ole kansalaisyhteiskunnan kannalta otollinen. (Suutarinen 2006b, 92—93.)

Suutarisen ja Kari Törmäkankaan mukaan ”[n]äyttääkin siltä, että Suomessa on koulunsa päättänyt ikäluokka toisensa jälkeen ilman, että nuoret ovat koetelleet erilaisia mielipiteitä yhteisissä keskusteluissa, tehneet kompromisseja tai osallistuneet päätöksentekoon¹⁶³”. Koulu on kirjoittajien mielestä merkittävässä roolissa mitä tulee syrjäytymiseen¹⁶⁴. Koulu voi olla turvallinen paikka, jossa haastetaan vallitsevia ennakkokäsityksiä ja pohditaan asioita yhdessä. Vieraantunut ihminen – oppilas tai opettaja – ei kuitenkaan Frommin (1977, 42—43) mukaan ole halukas tai edes kykenevä tällaiseen syväluotaavaan pohdintaan, sillä vieraantuneelle ihmiselle kaikki sellaiset ajatukset, joita on vaikea hahmottaa,

¹⁵⁹ Suutarinen 2006b, 92. Suutarisen (2006b, 92) artikkelissa esitetty historiallinen kehys antaa syytä olettaa, että sama yhteiskunnallinen kehityskulku on ollut vaikuttamassa muissakin oppilaitoksissa.

¹⁶⁰ ”Tähän kouludemokratian alasajoon johti se, että monet opettajista olivat 1970-luvulla sitä mieltä, että kouluneuvostot ja niiden myötä markkinoitu kouludemokratia olivat liian puoluepolitisoituneita eikä nuorten toiminta suuntautunut koulun kehittämiseen, vaan taisteluun poliittisista valta-asemista.” Suutarinen huomauttaa myös, että Suomea lukuun ottamatta muissa Pohjoismaissa kouluneuvostot ovat jatkaneet toimintaansa ja ne ovat vakiinnuttaneet asemansa näiden maiden kansalaiskasvatuksessa. (Suutarinen 2006b, 65—66.)

¹⁶¹ ”Osa oikeistolaisista opettajista ja rehtoreista oli valmiita marxilaisuuden vastaiseen *puoluetaisteluun*, jossa tehokas menetelmä oli koulun työskentelyn *epäpolitisointi*.” (Suutarinen 2006b, 66.)

¹⁶² Tähän Suutarinen esittää syyksi sen, että Suomen kouluissa luisuttiin rehtorivaltaan 1900-luvun loppupuolella. Näin ollen, kouluneuvostoista, johtokunnista ja opetuslautakunnista luopuminen on heikentänyt sekä opettajien että oppilaiden asemaa päätöksenteosta. Kouluissa ei ole kouluneuvostoja ja oppilaskuntatoimikuntakin on vähäistä. (Suutarinen 2006b, 92—93.)

¹⁶³ ”[...] vastaavalla tavalla kuin muun Euroopan nuoret.” (Suutarinen ja Törmäkangas 2012, 91.)

¹⁶⁴ Ks. mm. Suutarinen ja Törmäkangas 2012; Suutarinen 2006b; Suutarinen 2006c.

tuntuvat pelottavilta, kuten myös kaikki muukin kasvava ja muuttuva ja siksi vaikeasti hallittava. Frommin ajatuksia soveltaen voi sanoa, että vieraantunut opettaja opettaa asioita tietopohjaisesti sitomatta sisältöjä oppilaiden kokemuspohjaan ja arvokeskusteluun.

Frommin mukaan yhteiskuntaluonne on avaimena ihmisten keskinäisten suhteiden ymmärtämiseen, kuten esittelin luvussa 2.3.1. Fromm oli psykoanalyytikkona aina ensisijaisesti kiinnostunut persoonan yhteiskuntaluonteesta ja hän sovelsi tätä teoriaansa erityisesti analyytikon ja potilaan suhteen ymmärtämiseen (Funk 1999, 62). Funkin mukaan analyytikon osoittaessa pelkästään teknistä tietotaitoa hän ei sitoudu työhönsä, eikä suhtaudu siihen empatialla ja rakkaudella, silloin hänen kykynsä eivät rakennu produktiivisen yhteiskuntaluonneorientaation kautta (Funk 1999, 64). Kuvaus sopii mielestäni hyvin kuvaamaan myös opettajan ja oppilaan välistä suhdetta eli samalla tavoin voimme ajatella, että yhteiskuntaluonne määrää myös opettajan ja oppilaan välistä suhdetta. Fromm käytti analyytikon ja analysoitavan välisen suhteen kuvaamiseen termiä *normaaliuden patologia* (the pathology of normalcy)¹⁶⁵. Termi kuvaa sitä tilannetta, kun sekä analyytikko että analysoitava kärsivät samoista ei-produktiivisista yhteiskuntaluonneorientaatioista (eli he molemmat kärsivät yhtä lailla yhteiskuntansa rakenteellisen vieraantumisen aiheuttamasta eksistentiaalisesta vieraantumisesta). Tällaisessa tilanteessa on tyypillistä, että molemmat vieraantuneet yksilöt torjuvat häiriön rationalisoimalla sen pois:

Normaaliuden patologia kuvastuu siinä tosiasiasa, että yhteiskunnan vaatimukset hyväksytään kyselemättä sellaisena ”mitä kaikki tekevät”, ”terveen järkenä”, ”kaikista normaaleimpana asiana maailmassa”, ”objektiivisena velvollisuutena” tai ”tieteellisesti todistettuna tietona”. (Funk 1999, 62.)

Sovellan tätä Frommin asetelmaa analyytikon ja analysoitavan suhteesta opettajan ja oppilaan suhteeseen: Mikäli niin oppilas kuin opettajakaan ei tiedosta olevansa normaaliuden patologian vallassa, he eivät voi tehdä yhteistyötä perustavan ei-produktiivisen yhteiskuntaluonneorientaation ja vieraantumisen dynamiikan muuttamiseksi. Opettaja ei pysty autamaan oppilasta kyseenalaistamaan ennakkokäsityksiään ja vallitsevia ideologioita, eikä aitoa, oppilaan kokemukset aktivoivaa oppimista synny. Normaaliuden patologian mukaisesti eksistentiaalinen vieraantuminen rationalisoidaan pois. Opettajan tehdessä näin, yhteistyö oppilaiden kanssa muuttuu mahdottomaksi ja samalla hän opettajana vahvistaa edelleen yhteiskunnallista (historiallista) vieraantumista. (Funk 1999, 61–62.)

¹⁶⁵ Funk 1999, 62. Alkuperäinen viitattu lähde: Fromm: *The Sane Society*. New York: Rinehart and Winston 1955.

Frommin päähuolena ei kuitenkaan koskaan ollut luokitella henkilöä mahdollisten ei-produktiivisten luonneorientaatioiden listan mukaan, vaan saada aikaan yhteys henkilöön eli henkilön kasvupotentiaaliin. Fromm näki eri luonneorientaatiot ihmiselle vaihtoehtoisina, edellytyksenä vain on tulla tietoisiksi näistä piirteistä. (Funk 1999, 61—62.) On pyrittävä selkeään ja varmaan näkemykseen vieraantumisen dynamiikasta, haastamaan vallitsevat asetelmat sekä omat ajattelumallit ja sitä kautta edistämään omaa henkistä kasvua. Luvuissa 2.3.3 ja 2.3.4 käsittelemme Frommin tarveteoriana. Tarveteorian mukaan ihmisellä on keskeisiä eksistentiaalisia tarpeita, joiden onnistunut tyydyttäminen on edellytys ihmisen hyvinvoinnille. Yksi näistä tarpeista on asennoitumiskehyksen tarve, jonka mukaan ihmisen on järkensä säilyttääkseen pakko valita jokin subjektiivisesti tyydyttävä asennoitumistapa maailmaan. Tämä tarve on kaksikerroksinen: vasta vaiheessa kaksi pyritään arvioimaan objektiivisesti, kuinka tämä asennoitumistapa vastaa todellisuutta. (Fromm 1971, 72–75.)

Jonkinlaisen uskomusjärjestelmän valitseminen on siis Frommin mukaan ihmisen perustarve (Fromm 1971, 39). Tarpeen kaksikerroksisuus tarkoittaa sitä, että suhtautumistapamme maailmaan voi olla täysin valheellinen, mutta se voi silti tyydyttää ihmisen (Fromm 1971, 72–75). Ei silti ole yksilön, tai yhteiskunnan, hyvinvoinnin kannalta yhdenkään, millaiseen asennoitumiskehykseen ihminen päätyy ja onnistuuko hän tässä asennoitumiskehyksen arviointivaiheessa. Frommin (1971, 39) mukaan jokin idealistisuuden laji on ratkaisuna hyvä ja tyydyttävä ja toinen taas huono ja tuhoava. Mikäli ajattelun alkupremisseihin ei ole osoitettu tarvittavaa ja oikeanlaista kritiikkiä, pystyy toiminnan tueksi omaksumaan vaikka teorioita, jotka oikeuttavat murhiin, sotiin ja muihin hirmutöihin (Brookfield 2005, viii—ix). Ideologioilla on Frommin mukaan taipumuksena näyttäytyä houkuttelevana vaihtoehtona, mutta on niille tyypillistä, etteivät ne lunasta odotuksia (Fromm 1969, 7).

Olen esitellyt nuorten asenteita politiikkaan ja osallistuvuuteen ja tuonut esille, että nuoret ovat kansainvälisesti verraten vähän kiinnostuneita yhteiskunnallisesta osallistumisesta. Suutarinen ja Törmäkangas (2012, 75—76) nostivat CIVED- ja ICCS 2009 -tutkimuksista esiin mielenkiintoisia huomioita suomalaisten nuorten käsityksien ja mielipiteiden kehityksestä liittyen yhteiskunnalliseen toimijuuteen. Vuoden 1999 aineiston perusteella Suomen nuorten valmius laittomaan yhteiskunnalliseen toimintaan oli kaikkein pienintä tutkimukseen osallistuneista 28 maasta. Vuoden 2009 aineiston perusteella tilanne oli kuitenkin

radikaalisti muuttunut: kymmenessä vuodessa valmius aktivismiin oli lisääntynyt Suomessa niin, että se ylitti kirkkaasti muiden Pohjoismaiden, Viron ja Venäjän luvut¹⁶⁶. Vastavaa kehitystä ei havaittu muualla Pohjoismaassa¹⁶⁷. Suutarinen ja Törmäkangas (2012, 89) toteavat, että tätä kehitystä voidaan erityisesti Suomen osalta pitää huolestuttavana, sillä suomalaiset nuoret ovat valmiimpia väkivaltaiseen toimintaan:

Kaikkiaan laittomaan yhteiskunnalliseen toimintaan myönteisesti asennoituvat nuoret suhtautuivat Suomessa väkivallan käyttöön kaikkein vähiten kielteisesti [Suutarinen ja Törmäkangas 2012¹⁶⁸] ja muiden etnisten ryhmien tasavertaisiin oikeuksiin kielteisemmin kuin vastaavat eurooppalaiset ryhmät keskimäärin. Tältä pohjalta Suomen nuorten valmiutta aktivismiin voidaan luonnehtia radikaaliksi. (Suutarinen ja Törmäkangas 2012, 89.)

Artikkelissaan Suutarinen ja Törmäkangas (2012, 69—70) esittävät, että edellä esitetyt käsitykset ja mielipiteet saattavat olla kasvualustana laittomaan aktivismiin¹⁶⁹. Vuoden 2016 ICCS-tutkimus osoittaa kuitenkin, etteivät luvut ole jatkaneet samanlaista kasvua. Raportin mukaan ”kansalaistottelemattomuuteen” liittyvillä laittomilla toimintatavoilla on verraten varsin vähän kannatusta suomalaisnuorten keskuudessa. (Mehtäläinen 2017, 88.) Toisaalta on tutkittu, että nuorten apatian ja poliittisen välinpitämättömyyden taustalla on huolta hyvinvointivaltion romuttumisesta ja myös hyvinkin oikeistopopulistisia ideologioita¹⁷⁰. Gretschelein ja Myllyniemen (2017, 12) haastattelututkimuksen mukaan työn ja koulutuksen ulkopuolella olevien nuorten asenteet maahanmuuttokysymyksiin ovat kyllä kriittisempiä kuin nuorilla keskimäärin, mutta heidän aineistonsa NEET-nuoret olivat enemmänkin passiivisia.

Suutarinen ja Törmäkangas (2012, 69—70) esittävät ICCS 2009 -tutkimuksen tulosten perusteella, että on syytä pureutua siihen, voiko aktivismi olla kehittymässä uuden nuorisukupolven ominaisuudeksi. Huoli syrjäytymisestä ja turvallisuudesta nousi esiin

¹⁶⁶ Suomessa aktivisteja oli 84 vuonna 1999 kaikista kysymyksiin vastanneista (2733) ja vuonna 2009 aktivisteja oli 274 kaikista vastanneista (3039). (Suutarinen ja Törmäkangas 2012, 76.)

¹⁶⁷ Vastavaa kehitystä on sen sijaan havaittu joissakin entisen Itä-Euroopan maissa sekä Kreikassa ja Englannissa. (Suutarinen ja Törmäkangas 2012, 89.)

¹⁶⁸ Suutarinen, Sakari ja Kari Törmäkangas: Nuorten laittomaan aktivismiin valmiuden yhteys maahanmuuttajakriittisyyteen ja osallistumiskokemuksiin koulussa. Julkaisussa: Nuorisotutkimus 30 (2012) : 1, 70—89.

¹⁶⁹ Nuorten myönteistä asennetta suhteessa laittomaan yhteiskunnalliseen toimintaan voidaan tulkita monin eri tavoin: kansalaistottelemattomuutta ja kansalaisaktivismia voidaan pitää yhteiskunnan ja sen lainsäädännön kehittämisen kannalta myös myönteisenä. Nuorten laitton yhteiskunnallinen toiminta saatetaan toisaalta nähdä yksiselitteisesti rikollisena toimintana tai nuoruuteen liittyvänä marginaali-ilmiönä. (Suutarinen ja Törmäkangas 2012, 69—70.)

¹⁷⁰ Ks. Puuronen, Vesa ja Saari, Kari (toim.) (2017): Nuorten yhteiskunnallinen osallistuminen ja oikeistopopulismi. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 192. Artikkelikokoelma pohjautuu EU:n rahoittaman kansainväliseen 2011—2015 toteutetun MYPLACE-tutkimushankkeen tuloksiin.

5.10.2017, kun muun muassa Aamulehti uutisoi sisäministeriön uudesta Sisäisen turvallisuuden strategiasta¹⁷¹. Uutinen otsikoitiin: ”Syrjäytyminen suurin riski Suomelle” ja siinä kerrottiin, että ”[r]adikalisoituminen ja ääriliikkeiden voimistuminen ovat monimuotoisen syrjäytymisen äärimmäisiä seurauksia”. Frommin mukaan poliittinen apatia on ilmiönä yhteydessä fundamentalististen ideologioiden kasvavaan kannatukseen (Pekkola 2012, 251). Muukalaisviha ja radikaalien ideologioiden kiehtovuus ovat niin ikään tapoja, joina vieraantuminen ilmenee¹⁷². Pekkola kirjoittaa, että Frommin yhteiskuntakritiikki saa uutta relevanssia nykyisessä myöhäismodernissa kulttuurissa: Frommin analyysit muun muassa vapauden paosta ja sosiaalisesta narsismista tarjoavat Pekkolan mukaan arvokkaita työkaluja nykyajan radikaalin liikehdinnän, kuten eurooppalaisen ulkomaalaisvihamielisen populismin ymmärtämiseen (Pekkola 2012, 185; 251).

Kuten olen tuonut esille, huolimatta hyvästä menestyksestä kansainvälisissä tiedollista osaamista mittaavissa koulukokeissa, Suomen koulu ei ole onnistunut esimerkiksi demokratiaan ja kanssaihmiesten oikeuksiin liittyvien asenteiden opettamisessa. Suomen koululla voidaankin näin nähdä piirteitä, joiden avulla se luo otollista maaperää laittomalle toiminnalle, Suutarinen ja Törmäkangas (2012, 90) summaavat. Aamulehden verkkolehden 5.10.2017 uutisen mukaan Sisäisen turvallisuuden strategiassa esitetään, että ”varsinkin lasten ja nuorten ”monilukutaitoa” pitäisi parantaa, jotta he oppisivat suhtautumaan luke- maansa kriittisesti.” Samaa peräänkuuluttaa Nussbaum (2011, 24) kirjoittaen kriittiseen ajatteluun kasvattamisen olevan demokratian toimintakyvyn ja valppauden keskeinen edellytys. Brookfieldin mukaan 2000-luvun länsimaisissa yhteiskunnissa on tarve nimenomaan sellaiselle kriittiselle ajattelulle, jolle kriittinen teoria perustuu: ideologiakritiikille (Brookfield 2005, viii—ix). Länsimaisissa demokratioissa ihmisten tulisi siis oppia kyseenalaistamaan yhteiskunnan vallitsevat epätasa-arvoiset, rasistiset ja syrjivät käytänteet, jotka toimiessaan auttavat valtaapitäviä säilyttämään vallitsevan vallantasapainon, täsmentää Brookfield (2005, 3). Fromm hahmotteli siirtymää yhteiskuntaan, joka kunnioittaisi jokaisen yksilöllisyyttä ja ihmisyyttä humanistisen sosialismin peruseriaatteiden mukaisesti (Pekkola 2012, 181). Tällaisessa yhteiskunnassa kaikilla tahoilla, myös kouluinstituutiois-

¹⁷¹ Strategia sisäministeriön verkkosivuilla osoitteessa: <<https://intermin.fi/sisaisen-turvallisuuden-strategia>>. Luettu 29.6.2019.

¹⁷² Ksenofobia on osoitus siitä, ettei ihminen ole onnistunut tyydyttämään juurtuneisuuden tarvettaan. Toisaalta radikalisoituminen on osoitus laumamielialaan taipumisesta, joka taas viittaa siihen, ettei ihminen ole onnistunut parhaalla mahdollisella tavalla identiteetin tarpeensa tyydyttämisessä. Ihminen, joka epäonnistuu näiden tarpeiden tyydyttämisessä ihminen kärsii eksistentiaalisesta vieraantumisesta. (Fromm 1971, 48—49; 69—70.)

sa, pyrittäisiin olevaan elämäntapaan, mikä edellyttää riippumattomuutta, vapautta ja kriittistä järkeä (Fromm 1977, 108). Brookfieldin (2005, 158—159) mukaan ainakaan aikuiskasvatukseen ei ole vaikeaa soveltaa tätä Frommin visiota.

Frommin mukaan opetustoiminnassa tulisi panostaa *tieteellisen asennoitumisen* opettamiseen *teknisen asennoitumisen* sijasta. Tällä hän tarkoittaa, että pitäisi pyrkiä objektiivisyyteen, todellisuuden hyväksymiseen ja sellaiseen käsitykseen totuudesta, joka ei riipu mistään ”käskyvallasta ja joka pätee kaikissa mahdollisissa ryhmissä”. (Fromm 1967, 107.) Kouluissa on tärkeää opettaa kriittisen ajattelemisen kykyä, sillä Frommin mukaan ihminen idealistina pyrkii aina löytämään jonkin kannan asioihin, eikä siis voi jäädä relativistiksi (Fromm 1971, 39; 346). Frommin yhteiskunta-analyysin ja kriittisen teorian valossa esitän, että se, mihin kansalais- tai demokratiakasvatukseen tulisi pyrkiä, on auttaa edellä mainitun asennoitumiskehyksen tarpeen toisen vaiheen tyydyttämisessä: On olennaista oppia tarkastelemaan omia asenteita ja käsityksiä maailmasta objektiivisesti ja löytää sellainen sisäinen tyydytys, jotta ei satuta itseä eikä ympäröivää maailmaa (Fromm 1971, 39). Tämä on yksi Brookfield listamista oppimistehtävistä¹⁷³, joihin kriittisen pedagogiikan avulla on tartuttava. Brookfieldin mukaan ihmisten tulee ensin oppia näkemään vallitsevat ideologiat, jotka manipuloivat meitä ja sitten haastaa ne: on tärkeää nähdä yhteiskunnassa vallitseva epätasa-arvo, joka on saatu näyttämään normaalilta¹⁷⁴. Kun ilmiöiden ja ongelmien juuriin pyritään kaivautumaan systemaattisesti kriittisellä ja sivistävällä tavalla, löydetään taloudellisen, poliittisen ja sosiaalisen sarron syyt (Suoranta 2005, 27). Frommin kirjoittaa, että jos ”sivistyneet kansakunnat kykenevät luomaan tieteellisen asennoitumisen nuorison perusasenteeksi, paljon on voitettu taistelussa narsismia vastaan”. (Fromm 1967, 107.)

Fromm (1971, 346) painottaa sitä, ”miten tärkeää on vahingollisen rajan poistaminen teoreettisen ja käytännön tiedon välillä”. Teorialla onkin opettajan käytössä erityisesti käytännöllinen ulottuvuus (Brookfieldin 2005, 3). Tämä liittyy Frommin ajatukseen olevasta olemisesta, jossa elämänmuotona nivoutuvat yhteen ihmisen hyvinvoinnin ja toiminnallisuuden kannalta keskeiset tekijät kuten kriittinen ajattelu ja toiminta yhteisöllisen hyvän

¹⁷³ ”For Fromm, learning to penetrate ideological obfuscation, and thereby overcome the alienation this obfuscation induced, was the learning task of adulthood”. (Brookfield 2005, 152.)

¹⁷⁴ “[...]Fromm observed that through ”a complicated process of indoctrination, rewards, punishments, and fitting ideology ... most people believe they are following their own will and are unaware that their will itself is conditioned and manipulated” ([Fromm] 1976, p. 83).” (Brookfield 2005, 152). Alkuperäinen viittaus lähteeseen: Fromm (1976): *To Have or To Be*. London: Sphere Books.

puolesta (Fromm 1971, 41). Samankaltaiset pyrkimykset olivat myös Freirellä¹⁷⁵. Olevan olemisen perustavia ominaisuuksia on aktiivisuus, toimeliaisuus. Tällä Fromm ei tarkoita ulkoa ohjautuvaa touhukkuutta vaan ihmisen sisältä kumpuavaa tarvetta toimia – ihmisen omien voimien tuotteliasta käyttöä, johon saumattomasti yhdistyvät pyrkimykset uudistamiseen, kiinnostumiseen, kasvamiseen, ulospäin kurkottamiseen ja oman egon vankilan avaamiseen. (Fromm 1977, 108.) Luokkahuoneessa tulisi tältä pohjalta pyrkiä osallistavan demokratian toteuttamiseen niin, että keskeiseksi muodostuu ajatus vaihtoehtoista ja muutoksen mahdollisuuksista (Brookfield 2005, 158—159). Näin opetellaan haastamaan vieraantumisen, mutta myös hyväksymään ajatus vapaudesta. Nämä oppimistehtävät¹⁷⁶ ovat sen verran haastavia, että Brookfield (2005, 152) on tarkoittanut ne pikemminkin aikuisille eli kasvattajille itselleen. Myös Fromm painotti, että pitäisi pyrkiä nimenomaan kasvattajien kasvun tukemiseen. Tästä kirjoitan lisää luvussa 3.5.

Aktiivisen, olevan elämämuodon valitseminen vaatii luottamusta, rohkeutta ja mielenlujuutta vieraantuneiden rakenteiden yhteiskunnassa (ks. Fromm 1969). Näitä ominaisuuksia opettajan tulee vahvistaa, sillä – kuten tässä luvussa olen tuonut esille – suomalaisilla nuorilla ei ole luottamusta omiin kykyihinsä yhteiskunnallisina toimijoina. Fromm (1969, 26) kirjoittaa, että luottamus on olennainen elämänrakenteen ainesosa, joka kytkeytyy läheisesti toivoon. Ilman luottamusta ja toivoa ei tulevan muuttaminen paremmaksi ole mahdollista.

Edistyminen kohti sosiaalista ja kulttuurista järjestelmää, jossa ohjaket ovat ihmisen käsissä, riippuu kyvystämme päästä toivottomuutemme herraksi. Ensinnäkin meidän on nähtävä se. Toiseksi meidän on tutkittava onko olemassa reaalista mahdollisuutta ohjata sosiaalista, taloudellista ja kulttuurielämäämme uuteen suuntaan, joka suo mahdollisuutta jälleen toivoa. Ellei tällaista reaalista mahdollisuutta ole, niin silloinhan toivo on totisesti pelkkää haihatus-ta. Mutta jos reaalinen mahdollisuus on olemassa, voi olla myös toivoa, joka perustuu uusien vaihtoehtojen ja käsitysten tutkiskelulle sekä keskitetyille toimenpiteille näiden uusien vaihtoehtojen todellistamiseksi. (Fromm 1969, 40.)

¹⁷⁵ Freire oli Frommin lailla radikaali ajatuksissaan tiedon ja toiminnan yhdistämisestä. Freiren ajattelu kulminoituu termiin *praksis*, missä yhdistyvät todellisuutta pohtiva tarkastelu ja sitä muuttava toiminta (Tomperi 2005, 26). Näin ajatellen yhteiskunnallisen muutoksen mahdollistamiseksi tulee tieteellinen tieto liittää yhteen käytännöllisen kokemuksen kanssa ja niin muodostetaan yhteiskunnallinen tietoisuus. (Suoranta 2005, 26.)

¹⁷⁶ Huomioitavaa on, että nämä eri oppimistehtävät ovat toisiinsa kietoutuneita, eikä niitä varsinaisesti voi harjoittaa erillään. Oppimistehtävät alkuperäistekstissä: Learning to recognize and challenge ideology (that attempts to portray the exploitation of the many by the few as a natural side of affairs), learning to uncover and counter hegemony, learning to unmask power, learning to overcome alienation (and thereby accept freedom), learning to pursue liberation, learning to reclaim reason, and learning to practice democracy. (Brookfield 2005, mm. 39.)

3.5 Eheään kokemukseen – Yhteisöllisyys syrjäytymisen ehkäisijänä

Vieraantumisella tarkoitetaan sellaista kokemista, jossa yksilö kokee oman itsensä vieraaksi. [...] Hän ei koe itseään maailmansa keskukseksi, omien tekojensa tekijäksi [...]. Vieraantunut ihminen on menettänyt kosketuksen itseensä samoin kuin kosketuksen toisiinkin. Hän itse ja samoin toiset koetaan samalla tavalla kuin esineet; aisteilla ja tervettä järkeä käyttämällä mutta samalla niin, että puuttuu luova suhde omaan itseen ja ulkoiseen maailmaan. (Fromm 1971, 129.)

Frommin kirjoituksissa toistuu huoli siitä, millaisia muotoja ihmisten väliset suhteet saavat, kun niitä rakennetaan kapitalistisen eetoksen varaan (Pekkola 2012, 182). Frommin lailla, monet yhteiskuntakriitikot ovat huolissaan niistä hälyttävistä merkeistä, jotka osoittavat kapitalistisen talouden valtaavan kaikki elämänalueet¹⁷⁷. Pekkolan mielestä vaikuttaa siltä, että Frommin huoli on yhä ajankohtaisempi: kapitalisissa yhteiskunnissa on nähtävissä selkeästi, miten vallitseva kaupanteon tai vaihdon metaforan tunkeutuu ihmisen kokemusmaailmaan¹⁷⁸. Esimerkkinä tästä voi pitää opetuksellista vuorovaikutusta, missä voi havaita taloudellisen vaihdon piirteitä, kuten luvussa 3.4 esittelin. Ylöstalon mukaan opiskelijat itse asiassa haluaisivat opettajienkin suhtautuvan yliopistokoulutukseen palveluna ja opiskelijoihin asiakkaina¹⁷⁹. Silvennoisen ja Kinnarin mukaan uusliberalismin vaikutukset näkyvät koulutuksessa myös siten, että kilpailusta on tullut opiskelijoiden ja oppilaiden jokapäiväistä arkea. Keskenään kilpaillaan niin hyvistä arvosanoista kuin opettajan suosiosta. Uusliberalistisessa diskurssissa kilpailullisuus on terveelle ihmiselle luontainen ominaisuus, kirjoittajat kiteyttävät. (Silvennoinen ja Kinnari 2015, 81—82.)

Kilpailuhenkisyttä pitää suorastaan kasvattaa. Vain kilpaileva yksilö voi saavuttaa menestystä elämässään. Yksilöiden keskinäinen kilpailu koituu lopulta myös koko ”kansakunnan”, ”meidän” parhaaksi. (Silvennoinen ja Kinnari 2015, 82.)

Silvennoinen ja Kinnari (2015, 81) esittävät kritiikkiä vallitsevaa koulukulttuuria kohtaan ja toteavat, että nollasummakilpailussa yhden menestys on toisen tappio. Lapset ja nuoret oppivat tästä toimintamallista, että ihmiset on mahdollista laittaa janalle, jossa yksi on paras ja viimeinen on huonoin, ja että toisen ihmisen tappio koituu toisen voitoksi. Sama jatkuu aikuisiän kynnyksellä: myös työelämä johon nuoret astuvat on kilpailtu ja epävarma.

¹⁷⁷ “[...] [A]s various antisystemic critics claim, there is an alarming tendency by the capitalist economy to colonize all aspects of life.” (Pekkola 2012, 251.)

¹⁷⁸ ”Here we are reminded of the continuing relevance of Fromm’s concern that under capitalism the metaphor of trade has an increasingly pivotal role in mediating all experiences[...].” (Pekkola 2012, 251.)

¹⁷⁹ Silvennoinen ja Kinnari 2015, 80; Ylöstalo 2014.

Osa tippuukin kelkasta NEET-statukselle. (Hiilamo ym. 2017, 35—37.) Voidaan väittää, että ihmissuhteiden rakentaminen kilpailulle ja selviytymismentaliteetille rohkaisee ihmisiä näkemään toisensa potentiaalisina vihollisina, kiteyttää Pekkola. Frommin mukaan kapitalistinen kulutuskulttuuri ja omistava elämänmuoto estävät solidaaristen ja yhteistyölle perustuvien ihmissuhteiden toteutumisen.¹⁸⁰ Tästä ”kertovat jo pelkkä pitkästynyt ilme” ja ”ihmisten välisen kosketuksen puute” (Fromm 1969, 39).

Kovan kilpailun vuoksi pelkkä tutkintotodistus ei nykymaailmassa vielä takaa työpaikkaa. Asiantuntijoiden mukaan NEET-kysymystä onkin tarkasteltava paitsi ennen NEET-ian alkua, myös sen jälkeen. (Hiilamo ym. 2017, 105.) Hiilamon raportissa (2017, 38) kysytään: ”Miten koulujärjestelmä ja muut palvelut voisivat tukea nuoria löytämään polkuja valtavirtaan?” Tässä luvussa vastaan kysymykseen Frommin vieraantumisen avulla *kokeimuksen* näkökulmasta. Kuvailen, kuinka Frommin mukaan oikeanlaisella kasvatuksella ja yhteisöllisyydellä pystytään haastamaan ihmisen kokema vieraantuminen ja sen muassa lopettamaan syrjäytyminen sen nykylaajuudessaan ja monimuotoisuudessaan. Yksi keskeinen indikaattori ”vieraantumisen syndrooman” eli eksistentiaalisen vieraantumisen – ja myös sairaan yhteiskunnan – todentamiseen on juuri ihmisten keskinäisten suhteiden huononeminen. Fromm luonnostelikin suuntaviivoja yhteiskunnalle, jossa elämän merkitys perustuu omistamisen ja omaneduntavoittelun sijaan yhteiselle olemiselle ja toiminnalle ihmisten kaikinpuolisten mahdollisuuksien toteutumiseksi (Suoranta 2005, 56).

Luvussa 3.4 esittelin CIVED- ja ICCS-tutkimusten tuloksia, jotka osoittavat, että suomalaiset nuoret ovat kansainvälisesti verraten passiivisia ja vähän kiinnostuneita poliittisesta toiminnasta, vaikka heillä olisi siihen tarvittavat tiedot¹⁸¹. Suutarisen mukaan suomalaisessa koulussa vallitsee demokratiavaje¹⁸² ja tämä asettaa nuoret syrjäytymisvaaraan yhteiskunnallisen osallistumisen näkökulmasta. Suomi poikkeaa vähäisen kansalaiskasvatuksen eli yhteiskunnallisten sisältöjen opetuksen osalta muista EU- ja OECD-maista¹⁸³ ja

¹⁸⁰ ”Furthermore, it can be argued that the basic antagonism of the ”market-model of life” – and the corresponding creation of human relations according to the images of competition and survival – does little to encourage solidarity and co-operation, but instead encourages people to see each other as potential enemies.” (Pekkola 2012, 251.)

¹⁸¹ Elo 2012, 13. Ks. myös Blomqvist 2011. (Blomqvist, Irja: Suomalaisnuoret ovat osaavia mutta passiivisia kansalaisia. Hyvinvointikatsaus 3/2011 Teema: Kansalaisuus. Verkossa <http://www.stat.fi/artikkelit/2011/art_2011-09-26_001.html> Luettu 17.10.2016.)

¹⁸² Suutarinen 2006, 92; Suutarinen 2006c, 113.

¹⁸³ ”Kun esimerkiksi EU- ja OECD-maissa peruskoulun päättövaiheen ikäisten nuorten kouluopetuksessa keskimäärin 12 % kokonaisopetusajasta käytetään yhteiskunnallisiin oppiaineisiin, niin Suomessa vastaava luku on 7 %. Vielä suurempi ero on 9—11-vuotiaiden ikäluokassa, jossa vastaavat luvut EU- ja OECD-

suomalaisissa kouluissa on taipumus keskustella poliittisista aiheista vain niukasti¹⁸⁴. Nuorten lisäksi myös opettajat kärsivät osallistumattomuudesta ja epäonnistuvat vallitsevan koulukulttuurin haastamisessa. Huomion arvoista CIVED- ja ICCS 2009-tutkimusten tuloksissa on, että vaikka Suomen nuoret kokivat voivansa olla avoimesti eri mieltä opettajan kanssa poliittisista kysymyksistä, he kokivat saavansa muiden Pohjoismaiden nuoriin verrattuna merkitsevästi vähemmän opettajien rohkaisua keskusteltaessa sellaisista poliittisista asioista, joista ihmisillä on erilaisia näkemyksiä. (Suutarinen 2006b, 78—80.)

Suutarisen ja Törmäkankaan mukaan edellä kuvattu huono kehityssuunta konkretisoituu nuorten huonoina suhteina opettajiin¹⁸⁵. Tutkimustulosten mukaan kaikki Suomen oppilaat kokevat koulun ilmapiirin merkitsevästi huonommaksi kuin eurooppalaiset nuoret, erityisesti maahanmuuttajiin kriittisesti suhtautuvat oppilaat kokevat luokassa käytävän keskustelun paljon vähemmän kannustavaksi kuin muut oppilaat¹⁸⁶. Itse asiassa Suomen koulu on kansainvälisessä vertailussa osoittautunut oppilaitaan syrjiväksi useiden oppilaiden toimintojen, kokemusten ja asenteiden perusteella (Suutarinen ja Törmäkangas 2012, 90). Frommin ja kriittisen pedagogiikan edustajista esimerkiksi bell hooksin mukaan oppilaiden ja opettajan välinen hyvä vuorovaikutussuhde on kuitenkin keskeisessä roolissa oppimisen kannalta.

Kirjassaan *Rakkauden vaikea taito* Fromm kirjoittaa aitojen ihmissuhteiden luomisen vaikeudesta ja myös oppilaan ja opettajan välisestä suhteesta: Aikoinaan opettajaa ei pidetty ensisijaisesti tietojen välittäjänä vaan henkilönä, jonka tarkoituksena oli välittää inhimillisiä asenteita. Kapitalistisissa yhteiskunnissa ihanteina ja esikuvina pidetyt henkilöt taas ovat kaikkea muuta kuin runsain henkisin lahjoin varustettuja ihmisiä, Fromm lataa. (Fromm 1988, 157—158.) Frommin mukaan olemme menettämässä sellaisen opettamisen, mikä on kaikkein tärkeintä inhimilliselle kehitykselle – opettamisen, jota voi antaa vain aidosti läsnä oleva ja rakastava henkilö. Brookfieldin mukaan aito läsnäolo on Frommille sama asia kuin rakastava kasvatus. Frommin mukaan kapitalistisen yhteiskunnan vieraannuttavat peruseriaatteet ovat kuitenkin yhteensopimattomia rakkauden kanssa. (Brook-

maissa ovat 8 % ja Suomessa 2 % [OECD 2011, 389; 390].” (Suutarinen ja Törmäkangas 2012, 86.) Alkuperäinen viitattu lähde: OECD 2011. Education at a Glance. OECD Indicators 2011, OECD Publishing.

¹⁸⁴ Suutarinen 2006b, 92; Suutarinen 2006c, 113.

¹⁸⁵ Suutarisen ja Törmäkankaan mukaan tulokset tukevat opettajien haastatteluissa antamia lausuntoja siitä, että oppimistilanteet ovat yhä vaikeammin opettajien hallinnassa. (Suutarinen ja Törmäkangas 2012, 90.)

¹⁸⁶ Mielenkiintoista kyllä, tästä huolimatta ”aktivistinuoret” eivät kuitenkaan kokenee luokkahuonetilanteita yhtä syrjäyttävänä kuin eurooppalaiset ”aktivistit”. (Suutarinen ja Törmäkangas 2012, 83.)

field 2005, 178.) Näiden periaatteiden (tehokkuus, hyödyn tavoittelu ja teknologiakeskeisyys) hyväksyminen elämän ohjenuoriksi vieraannuttaa ihmisen inhimillisten tarpeidensa tyydyttämisen ääreltä ja estää aidon läsnäolon. Fromm on huolissaan siitä, että ihmistä ei huomioida toista ihmistä tarvitsevana, tuntevana olentona, vaan sen sijaan hänet typistään persoonana älyyn. Tällaista rationalisointia voi Frommin mukaan pitää kontrollin välineenä. (Fromm 2012, 103—104.)

Vuoden 2014 Nuorisobarometrin kyselyn kysymyksissä painotettiin nuorten kokemuksia ja näkemyksiä syrjinnästä ja yhdenvertaisuudesta. Kyselyä toteutettaessa haastateltiin vajaata paria tuhatta 15–29-vuotiasta suomalaista ja selvitettiin, mitä nuoret syrjäytymisellä tarkoittavat eli mistä he kokevat syrjäytymisen syntyvän. Nuorisobarometrin vastauksista voi päätellä, että nuoret kokevat syrjäytymisen ja yhteisöllisyyden puutteen liittyvän tiiviisti yhteen: vuodesta 2006 lähtien ystävien puute on ollut nuorille ensisijainen syrjäytymisen selittäjä (Korhonen 2015, 215). Vastauksissa sosiaalisten suhteiden merkitys korostui, mikä Kaarina Korhosen (2015, 218) sanoin ”näkyä muun muassa siten, että ne, jotka ovat tyytyväisiä ihmissuhteisiinsa, ovat myös tyytyväisempiä elämään kaiken kaikkiaan. [...] Vaikka työtä ei olisi, niin kaverit tuovat elämään merkityksiä ja kiinnekohtia”. Onkin mielenkiintoista, että nuorten omat kokemukset eroavat näin radikaalisti syrjäytymisen vallalla olevasta määritelmästä¹⁸⁷. Eikö siis nuorten kokemuksia syrjäytymisestä ole kuunneltu? Suutarin ja Suurpään (2001, 5—6) mukaan nuoria koskevissa keskusteluissa puhujina ovat pääosin olleet muut kuin nuoret. Tämä liittyy Suurpään (2009, 5) mukaan klassiseen jännitteeseen, joka vallitsee nuorten käsitysten ja aikuislähtöisen hyvinvointiohjauksen välillä:

[...][N]uorten kokemuksissa syrjäytyminen palautuu juuri sille harmaalle arjen vyöhykkeelle, jonka tilastot ja indikaattorit heikommin tavoittavat: ystävyysuhteiden ja muiden merkityksellisten sosiaalisten siteiden puuttumiseen – yhteenkuulumisen koettuihin ongelmiin. (Suurpää 2009, 5.)

Vuonna 2017 toteutettiin ainutlaatuinen kyselytutkimus, joka suunnattiin vaikeasti tavoitettavissa oleville NEET-nuorille. Tätä aiemmin nuorten kokemusta *omasta syrjäytymisestäään* ei ollut juuri selvitetty (Gretschel ja Myllyniemi 2017, 32). Tutkimushaastattelujen mukaan työn ja koulutuksen ulkopuolisten nuorten tyytyväisyys ihmissuhteisiin on heikkoa. Gretschelin ja Myllyniemen (2017, 13) mukaan on huomionarvoista, että etsivän nuo-

¹⁸⁷ Sektoritutkimuksen neuvottelukunnan tilaamassa esiselvityksessä Nuoria koskeva syrjäytymistieto. Avauksia tietämisen politiikkaan (Suurpää 2009) havaittiin, että nuorten itsensä kokemustietoa ei ole hyödynnetty sen enempää alan tutkimuksessa kuin kehittämistoiminnassakaan. Ylipäätään laadulliselle pitkäaikais- ja kaistatutkimukselle nuorten kokemuksista on asiantuntijoiden parissa todettu olevan tarvetta. Nuorisotutkimusverkosto onkin toteuttamassa seuraavaa hanketta: Nuoret ajassa – laadullinen seuranta tutkimus nuorista (2014—2025).

risotyön kohteena olevien nuorten yksinäisyyden kokemukset ovat hyvin paljon, yli kaksi kertaa, yleisempiä kuin samanikäisten nuorten parissa keskimäärin. Usein yksinäisyyttä kokevien osuus on jopa nelinkertainen. Tutkijoiden mukaan erityisen huomion arvoinen tulos oli se, että myös NEET-nuoret nostavat ystävien puutteen kaikkein tärkeimmäksi syrjäytymisen syyksi – *työn tai koulutuksen puute eivät kyselyssä nouse työn ja koulutuksen ulkopuolella olevien nuorten listaamien syrjäytymissyiden kärkeen*¹⁸⁸. Hiilamon raportissa (2017, 36) huomautetaan, että NEET-käsite on toisaalta liian suppea, sillä se ei tavoita kaikkien kilpailuyhteiskunnassa elävien nuorten haavoittuvuutta. Syrjäytymisen takana oleva alkuperäinen ongelma on vaikeasti paikannettavissa:

Yksilön NEET-statusen takana voi olla monenlaisia yksilöllisiä ja yhteiskunnallisia ongelmia, ylisukupolvista ja elämänkulun aikana kumuloitunutta huono-osaisuutta, alueelliseen epätasa-arvoon liittyviä tekijöitä ja etnisyyteen tai sukupuoleen kytkeytyviä syrjinnän kokemuksia. (Hiilamo ym. 2017, 36–37.)

Onkin tärkeää purkaa luokitteluja ja katsoa syrjäytymisen aihetta myös toisin (Suurpää 2009, 9). Koska syrjäytyminen on niin monitulkintainen ilmiö, käsitteen määrittelyä voi Myllyniemen (2015, 50) mukaan lähestyä myös kiertoteitse: käsitteellisesti syrjäytymiseen liittyy ulkopuolisuus jostain, se on osallisuuden käänköpuoli. Edelliset nuorten vastaukset voidaan tulkita¹⁸⁹ merkiksi siitä, että *syrjäytyminen on nuorten mielestä ennen kaikkea ulosjäämistä sosiaalisesta elämästä, eikä välttämättä ulkopuolisuutta palkkatyöstä tai opiskelusta* (Myllyniemi 2015, 50). Mikäli tosiaan yhteisöllisyyden puute on syynä syrjäytymiseen, paikantuu näkökulma syrjäytymisprosessin alkupäähän: Tästä näkökulmasta tarkasteltaessa myöhemmistä vaiheista kuten koulutuksen ja työmarkkinoiden ulkopuolelle jäämisestä tulee pikemminkin aiempien elämäntapahtumien seuraus kuin syrjäytymisen alkuperäinen syy. (Korhonen 2015, 219.)

Muutettaessa näkökulmaa myös syrjäytymisen ehkäiseminen saa erilaisen näkökulman kuin perinteisessä nuorten aktivointia korostavassa lähestymistavassa. Syrjäytymisen ehkäisemisessä tulisikin kiinnittää aiempaa enemmän huomiota sosiaalisen tuen ja yhteisöllisyyden lujittamiseen kouluissa ja muissa kasvuyhteisöissä, kirjoittaa Korhonen (2015, 219). Tämä onkin hyvin tärkeää, sillä tutkimustulosten mukaan suomalaisten nuorten syr-

¹⁸⁸ Gretschel ja Myllyniemi 2016, 13; Myllyniemi 2015, 50.

¹⁸⁹ Nuorisobarometrin mukaan nuorten käsityksissä syrjäytymisen syistä ei ole tapahtunut suuria mullistuksia sitten 1990-luvun. ”Vaikka kovin suoraviivaisia muutostrendejä ei ole nähtävissä, jotain voidaan kuitenkin sanoa suurista linjoista. Ystävien puute on säilyttänyt asemansa tärkeimpänä syrjäytymisen selittäjänä.” (Myllyniemi 2015, 52.)

jintä¹⁹⁰ ja sen tunnistaminen on hyvin laajalle levinnyttä ja yleistä: Vuoden 2014 Nuoriso-
barometrin tulokset antavat selkeän kuvan nykytilanteesta: enemmistö (55 %) kaikista 15–
29-vuotiaista nuorista kokee tulleen jossain elämänsä vaiheessa syrjityksi¹⁹¹. Syrjinnän
kokemuksista taas on johdettu yhteyksiä esimerkiksi myöhempään työn piiristä syrjäyty-
miseen (Myllyniemi 2015, 49–50). Korhonen (2015, 219) kiteyttää, että parhaassa ta-
pauksessa koulu on paikka, jossa nuori saa tukea läheisiltä aikuisilta ja voi kokea kuulu-
vuutta vertaisryhmäänsä. Entä minkälaisia ratkaisuehdotuksia nuoret esittävät ”syrjäyty-
misongelmaan”? – ”Nuoret itse kokevat, että syrjäytymistä voidaan estää puuttamalla kiu-
saamiseen, oppimalla hyväksymään erilaisuutta ja lisäämällä yhteisöllisyyttä”¹⁹². Tästä
juuri on kyse Frommin kasvatusajatuksissa ja myös kriittisessä pedagogiikassa parhaim-
millaan.

Esittelin luvun kaksi alussa bell hooksin (2007, 146) ajatuksia kokemuksen merkityksestä.
Hänen mukaansa opetustilanteessa on tärkeää antaa nuorelle tunne siitä, että hänen koke-
muksillaan on merkitystä ja ne otetaan todesta (Vuorikoski ja Rekola 2007, 22). Tavoitteen-
na bell hooksilla on osallistavalla pedagogiikallaan purkaa opetustilanteeseen osallistuvien
lähtökohtien eroja: esimerkiksi luokkatausta, sukupuoli ja rotu antavat osallistujille erilai-
set valtapositiot. Opetustilanteessa vakiintuneita ajattelu- ja määrittelytapoja, rajoja ja val-
tasuhteita puretaan rakentamalla tasa-arvoinen oppimisympäristö. (Vuorikoski 2007, 50–
51.) Tavoitteena on ”äänen antaminen” kaikille, jotka osallistuvat opetustilanteeseen –
jokaisen yksilön kokemus on tärkeä ja ainutlaatuinen (Vuorikoski ja Rekola 2007, 11; 22).
Oppimisympäristön tulee olla sellainen, että opiskelijat voivat ilmaista itseään turvallisesti
ja rakentavasti, sillä on tärkeää pystyä ottamaan vaikeita kysymyksiä ja aihepiirejä tarkas-
teluun: näitä ovat esimerkiksi sosiaaliluokkaan ja sukupuoleen liittyvien rajoitteiden ja
sorrnon muotojen tarkastelu (Vuorikoski ja Rekola 2007, 10; 17.)

¹⁹⁰ Syrjintä määriteltiin kyselyssä vastanneille näin: ”Syrjintä tarkoittaa sitä, että henkilöä tai ryhmää kohdel-
laan ilman hyväksyttävää oikeutusta eriarvoisesti esimerkiksi sukupuolen, iän, uskonnon, vamman, seksuaa-
lisen suuntautumisen, etnisen alkuperän tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella [...]. Myös esimerkiksi
koulukiusaaminen voi siis olla syrjintää.” (Myllyniemi 2015, 29.)

¹⁹¹ ”Kysymysmuotoilulla on suuri vaikutus tuloksiin, ja jopa kysymysten järjestyksen merkitys on merkittävä
tekijä. Tässä kyselyssä syrjintäteemaa lähestyttiin aluksi sen määrittelyiden kautta [...], ja vasta sen jälkeen
kysyttiin havaintoja, ensin nuorten syrjinnästä yleensä, sitten omista syrjintäkokemuksista.” (Myllyniemi
2015, 35.)

¹⁹² Hallikainen 2011, 67–68; Korhonen 2015, 219. Alkuperäinen lähde: Hallikainen, Kirsti (2011): Kenen
vastuu? Nuorten syrjäytyminen ja syrjäytymisen ehkäiseminen yhdeksänluokkalaisten kirjoitelmissa. Sosiaa-
lityön pro gradu -tutkielma, yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos, Jyväskylän yliopisto.

Bell hooks näkee opetustilanteen nimenomaan turvallisena mahdollisuutena toisinajattelun ja kehottaakin kaikkia avarakatseisuuteen ja avarasydämyyteen, jotta voisimme ammentaa tietoa totunnaisuuden ja hyväksyttävyyden tuolta puolen¹⁹³. Dialogin ja kokemusten keskinäisen vaihtamisen avulla opettaja ja opiskelija voivat yhteistyössä pyrkiä tulemaan tietoiseksi ”koulutuksen syrjintää ja epätasa-arvoa aiheuttavista valtakäytöksistä” (Vuorikoski ja Rekola 2007, 21). Syrjinnän ja syrjäytymisen kokemuksia ja esimerkiksi pelkoja niihin liittyen tulisi pystyä käsittelemään opetustilanteessa – tähän tulisi jopa kannustaa. Näin voidaan paitsi oppia sanottamaan omia kokemuksiamme ja tulemaan tietoiseksi niistä, myös oppia ymmärtämään muiden kokemuksia. Frommin mukaan opettajan keskeisiä tavoitteita on pyrkiä empatiaan, ymmärrykseen ja asettumaan oppilaan asemaan, kirjoittaa Brookfield (2005, 178—179). Oppimistilanteessa taas tulee pyrkiä dialogisuuteen, ymmärrykseen ja jatkuvaan tasavertaiseen oppimissuunnasta käytävään keskusteluun (Brookfield 2005, 158—159). Kasvatus on frommilaisittain ajateltuna sosiaalinen prosessi, jonka yhteydessä omat narsistiset päämäärät tulee ylittää (Brookfield 2005, 178—179). Itse asiassa opettajien tulee olla ”oppilaittensa opiskelukumppaneita”, kirjoittaa Fromm (1969, 144). Samaa peräänkuuluttaa bell hooks. Tämä edellyttää sitä, että opettaja laittaa itsensä likoon, pyrkii riisuuntumaan neutraalista asiantuntijaroolistaan ja uskaltaa opiskelijoiden lailla puhua tuntemuksistaan ja kokemuksistaan opetustilanteissa (Vuorikoski ja Rekola 2007, 22—23).

Aina kun opetustilanteessa noudatetaan kokonaisvaltaisen oppimisen mallia, myös opettajat kasvavat ja valtautuvat prosessin kuluessa. Kukaan ei pysty valtautumaan, jos kieltäydymme olemasta haavoittuvaisia samaan aikaan, kun rohkaisemme opiskelijoita ottamaan riskejä. Ne opettajat, jotka odottavat opiskelijoiden avoimesti kertovan elämästään, vaikka eivät itse haluakaan avautua, harjoittavat valtaa tavalla, joka voi osoittautua alistavaksi. (bell hooks 2007, 51—52.)

Kriittisen pedagogiikan tärkeän vaikuttajan Henry Girouxin (1943—) mukaan opiskelijoiden kokemuksia tulee kunnioittaa, vaikka ne saattavat olla hiomattomia ja niiden käsitteleminen vaikeaa. Opiskelijoiden tarvetta jakaa kokemuksiaan ei tule ohittaa. Hän esittääkin, että ”kokemuksen käsite täytyy sijoittaa osaksi oppimisen teoriaa”. (bell hooks 2007, 142.) Opetustilanteessa on tärkeää päästä käsiksi inhimillisiin kokemuksiin ja haastaa *älyllistäminen*, sillä Frommin mukaan ”[ä]lyllistävä ihminen kärsii vieraantumisesta” (Fromm 2012, 138). Frommin mukaan kulttuurimme pohjaa älyllisen tietämyksen ja sen pohjalta saavutettujen tieteellisten ja teknisten saavutusten arvostukselle, yhdessä lukutaidon ja

¹⁹³ Bell hooks (2007, 39—40) peräänkuuluttaa tällä tavalla uudenlaista kasvatuksen, opettamisen ja oppimisen tapaa, jota hän kutsuu *vapauttavaksi*.

koulutuksen arvostuksen kanssa, ja tästä seuraa se, että sanat tuntuvat entistä enemmän korvaavan kokemuksia. (Fromm 2012, 139.) Ihmiset ovat kuitenkin vain harvoin tästä tietoisia:

He ajattelevat näkevänsä tai tuntevansa jotain, mutta kokemusten sijaan he täytyvät pelkistä muistikuvista ja ajatuksista. Kuvitellessaan ymmärtävänsä todellisuutta, todellisuudessa vain heidän älyllinen minuutensa (”brain-self”) ymmärtää sen. Sen sijaan kokonaisena ihmisenä – silmillään, käsillään, sydämellään ja munaskuillaan – he eivät ymmärrä mitään. Itse asiassa he eivät *itse* osallistu lainkaan kokemukseen, jonka he kuvittelevat olevansa *omansa*. (Fromm 2012, 139.)

Juuri tällaisella älyllistämällä ylläpidetään koulutuksen kaavamaisia käytäntöjä, tuotetaan mallikansalaisuutta ja ylläpidetään valtahierarkioita. Kuten edellä kuvailin, opettajan ja opiskelijan ”vuorovaikutustilanteessa opitaan kenellä on valta, mitä ja miten voidaan puhua tai tehdä sekä mikä on sopivaa käytöstä ja mikä ei”. (Vuorikoski ja Rekola 2007, 17, 20—21.) Fromm kutsui tätä luvussa 2.3.1 kuvaillun yhteiskuntaluonteen sanelemaksi ”yhteiseksi elämäkokemukseksi” – se määrittää ensisijaisesti sitä, kuinka koemme asiat (Funk 1999, 52).

Oma tietoisuutemme rajoittuu tavallisesti siihen, mistä yhteiskuntamme sallii meidän olevan tietoisia. Ne inhimilliset kokemukset, jotka eivät sovi tähän kuvaan torjutaan. Näin ollen tietoisuutemme heijastaa pääasiassa omaa yhteiskuntaamme ja kulttuuriamme, kun taas tiedostamaton meissä jokaisessa edustaa universaalia ihmistä. (Fromm 1967, 108.)

Opetuksen tehtävä on haastaa vallitseva yhteiskuntaluonne ja auttaa oppilaita tietoisuuden piirin laajentamisessa. Parhaimmillaan opetustilanne voi siis toimia vastakohtana yhteiskunnassa vallitseville valtasuhteille: Autoritaarisen opetuksen malli voidaan murtaa sellaisella pedagogiikalla, ”joka antaa tilaa opiskelijoiden omille kokemuksille ja vahvistaa heidän subjektiivuttaan” (Vuorikoski ja Rekola 2007, 17; 21—22). Bell hooksin mukaan jokainen on opetustilanteessa kokemuksiaan ja henkilökohtaisia tarinoitaan jakamalla rakentamassa omalla äänellään uutta tietoa (bell hooks 2007, 273).

Tutkielmassani olen käsitellyt sitä, että vieraantuminen ilmenee yhteiskunnassamme niin, että ”yhteiskunnan tarpeet” ovat ristiriidassa ihmisluonnosta kumpuavien tarpeiden kanssa. Toisin sanoen yhteiskunta luo ihmisille valheellisia tarpeita. (Fromm 1971, 29—30.) Frommin hahmotteleman terveen yhteiskunnan perusta on ihmisten tarpeissa¹⁹⁴, kuten kä-

¹⁹⁴ Frommin (1971, 30) mukaan välttämättä ei ole kyse niistä tarpeista, jotka ihminen ”*tuntee* tarpeikseen, sillä sairaimmatkin päämäärät on mahdollista kokea niiksi joita kyseinen henkilö eniten haluaa, vaan hänen objektiivisiin tarpeisiinsa sen mukaan kuin niistä ihmistä tutkimalla voidaan päästä selville”.

sittelin luvuissa 2.3.3 ja 2.3.4. Tervettä yhteiskuntaa on mahdotonta rakentaa älyllisyyden ja tiedon varaan – myöskään koulutus ei voi olla vain tiedon välittämistä ja luonteen muo-vaamista (Fromm 1971, 350). Brookfield summaakin Frommin kasvatusperiaatteet näin: kasvatuksen tavoitteena on palvella kasvatettavien *todellisia tarpeita*¹⁹⁵. *Epäinhimillisiä tarpeita* taas ovat, ne jotka kritiikittä jäljittelevät vallitsevan kulttuurin tarpeita: kilpailu kanssaopiskelijoiden kanssa, niiden käytäntöjen opettelu, jotka mahdollistavat hankkimaan lisää tarpeetonta omaisuutta ja ajattelun sekä käyttäytymisen mukauttaminen vallitsevien kulttuuristen mallien mukaiseksi. (Brookfield 2005, 158—159.) Samaa peräänkuuluttaa myös bell hooks, joka haastaa tehokkuutta ja yksilökeskeisyyttä korostavan opetuskulttuurin tekemään täyskäännöksen, kirjoittavat Vuorikoski ja Hilkka Rekola (2007, 23).

Tietoisuuden laajentaminen eli todellisuuden kohtaaminen on prosessi. Se on sarja toinen toistaan laajempia syvällisiä kokemuksia, jotka ylittävät teoreettisen ja älyllisen tietämyksen rajat. (Fromm 2012, 140—141.) Luvussa 3.4 käsittelin sitä, kuinka Frommin mukaan meidän on muutettava opetustoimintaa niin, että teknisen asennoitumisen sijasta opetetaan tieteellistä asennoitumista. Tämän lisäksi tulee kuitenkin opettaa myös *humanistista asennoitumista*. Tällä kasvatushumanismilla Fromm viittaa humanistisen filosofian ja antropologian opetukseen, joiden avulla nuorta opetetaan ymmärtämään ihmisyyttä ja inhimillisiä kokemuksia (Fromm 1967, 107–108; 144—145). Ihmisen tulee päästä käsiksi tiedostamattomiin ja vaiennettuihin kokemuksiinsa eli inhimilliseen kokemuspohjaan – siihen ihmisyteen, universaaliin ihmisyyteen, joka kaikissa ihmisissä on. Tämä mahdollistuu vain tietoisuutta laajentamalla:

Tietoisuuden ulottuminen tiedostettua laajemmalle, valaisten sosiaalisen tiedostamattoman piiriä, auttaa ihmistä kokemaan itsessään koko ihmisyyden, hän tulee kokemaan[...], että hän on sekä syntinen että pyhimys, lapsi ja aikuinen, terve ja sairas ihminen, menneisyyden ja tulevaisuuden ihminen – että hän kantaa itsessään sen mitä ihmiskunta on ollut ja mitä se tulee olemaan. (Fromm 1967, 108.)

Frommin mukaan kokemusten jakaminen yhteisöllisesti sisältää toivon ulottuvuuden¹⁹⁶. Olli-Pekka Moisio ja Matti Rautiainen kirjoittavat, että lukuisat toivoa tarkastelleet teoretikot ovat pitäneet toivon määrittelyä miltei mahdottomana tehtävänä. Sen käsitteellistä muotoa on etsitty niin taiteesta kuin laajemmin koko inhimillisen kulttuurin piiristä. Vaikka tehtävä olisikin vaikea, ei toivon tunnistaminen ole heidän mukaansa silti täysin mahdo-

¹⁹⁵ Vapaa käännös englanninkielisestä käsitteestä: *true needs*. Vastineena tälle: *false needs* = epäinhimilliset tarpeet. (Brookfield 2005, 157—159.)

¹⁹⁶ Moisio ja Rautiainen 2015, 20—21; Fromm 1969, 25—26.

tonta. Toivo nimittäin elää jaetuissa kokemuksissa. Vaikka siis kokemusten muodot vaihtelevat, säilyy näiden muotojen kokemuksellinen perusta ainakin minimaalisessa mielessä samana. Näin ollen toivo on ihmisen olemassaolon kokemuksellinen muoto. (Moisio ja Rautiainen 2015, 20—21.) Fromm (1969, 167—168) selittää tämän seuraavasti: Ihminen on perusluonteeltaan yksinäinen ja se, että hän avautuu maailmalle ja asettuu haavoittuvaiseksi ”silti niin, että identiteetti ja integraatio säilyvät” on edellytyksenä sille, että hän kehittyy ihmisenä. Toivo taas on ehdoton edellytys kaikissa pyrkimyksissä, kun suunnataan kohti sosiaalista muutosta (Fromm 1969, 19).

Nuorisobarometrin tulosten mukaan nuoret pitävät yhteisöllisyyttä entistä tärkeämpänä asiana elämässään. Tarve päästä osaksi yhteisöä ei kuitenkaan toteudu käytännössä hyvin. Tämän osoittavat esimerkiksi Nuorisobarometrin ja Gretschelin ja Myllyniemen (2017) tutkimuksen edellä esitellyt tulokset. Frommin mukaan yksinäisyytensä voittaakseen ihmisen tulee pyrkiä avaamaan itsensä muille ihmisille ja oppia ymmärtämään toista ihmistä, kuten olen tässä luvussa kuvaillut. Hän kirjoittaa, että kaikkien ihmisten tulee tähdätä keskinäiseen solidaarisuuteen sekä lojaalisuuteen paitsi ihmisyyttä myös elämää kohtaan, ja tämän lojaaliuden tulee aina ”kulkea jotakin erityistä ryhmää kohtaan tunnetun lojaaliuden edellä” (Fromm 1969, 169). Frommin ajatusta soveltaen: Emme oikeastaan pyri ymmärtämään vain toista ihmistä, naapuria tai syrjäytynyttä nuorta, vaan ihmisyyttä.

[...] [O]n olemassa yhteinen humanistinen usko ja kokemus. Usko sisältää sen, että jokainen yksilö kantaa itsessään koko ihmiskuntaa, että ”inhimillinen tilanne” on yksi ja sama kaikille ihmisille, huolimatta väistämättömistä eroista älykkyydessä, kyvyissä, koossa ja värissä. Tämä humanistinen kokemus sisältyy tunteeseen, että mikään inhimillinen ei ole minulle vierasta, että ”minä olen sinä” ja että ihminen voi ymmärtää toista inhimillistä olentoa, koska samat inhimillisen olemassaolon osatekijät ovat heille yhteisiä. (Fromm 1967, 107—108.)

Frommin mukaan tosirakkaudella toista ihmistä kohtaan on aina se erityispiirre, että tosirakkaus ei kohdistu toiseen ihmiseen henkilönä vaan itse ihmisyyteen: ”Samalla tavalla maatani rakastaessani tämä rakkaus on samalla rakkautta ihmistä ja ihmiskuntaa kohtaan.” (Fromm 1969, 169.) Inhimillisessä kokemuksessa on viimekädessä kyse rakkaudesta. Fromm pohtii, että tämä voi olla liian ylevä tavoite kouluopetuksen tavoitteeksi, sillä narsistiset piirteet ovat ihmisissä hyvin tiukassa. Siispä hän asettaa opetuksen tavoitteet hie-
man matalammalle:

Voitaisiin alkaa mahdollisuudesta, joka näyttää helpoimmalta. Vaikka jokaisessa henkilössä olevaa narsistista energiaa ei vähennettäisi, sen *kohde* voitaisiin muuttaa. Jos *ihmiskunta*, koko ihmisen suku, voisi tulla joukkonarsis-

min kohteeksi yhden kansallisuuden, rodun tai poliittisen järjestelmän sijasta, paljon olisi voitettavissa. Jos yksilö voisi olla ylpeä ihmiskunnasta ja sen saavutuksista yhden kansakunnan saavutusten sijasta, luotaisiin vakuuttavampi ja kannustavampi perusta ylpeydelle ihmisenä olemisesta. (Fromm 1967, 104.)

Luvun alussa toin esiin Hiilamon raportissa (2017, 38) esitetyn kysymyksen: ”Miten koulujärjestelmä ja muut palvelut voisivat tukea nuoria löytämään polkuja valtavirtaan?” Fromm vastaisi kysymykseen niin, että meidän tulee rakentaa terve yhteiskunta, jossa myös nuori voi hyvin: Vastaanottavan ja kaupallisen asennoitumisen sijasta täytyy siis yhteiskunnan kaikkien rakenteiden päämääränä olla oleva oleminen (Fromm 1971, 362). *Meidän tulee murtautua omaneduntavoittelusta ja itsekkyydestä, jotka kuuluvat omistavan elämäntavan logiikkaan ja laittaa, ei vain nuoret vaan ihmisyyttä etusijalle kaikissa toimissamme – Näin voitetaan vieraantuminen.* Vieraantumisen voittaminen edellyttää paitsi muutoksia yhteiskunnan rakenteissa, myös aivan uudenlaista tapaa olla (Fromm 1969, 165). Ihan viimekädessä kaikki nimittäin riippuu ihmisen rohkeudesta etsiä vastauksia olemassaolonsa ongelmiin odottamatta, että byrokraatia ja valmiit käsitykset antavat vastauksen, kirjoittaa Fromm (1969, 171).

Kuten aiemmin tässä luvussa esittelin, tämän uuden elämäntavan mahdollistumisessa tarvitsemme toivoa, ja toivon herättämisessä keskeisessä roolissa on kokemusten yhteisöllinen jakaminen ja kasvatus (Suoranta 2005, 56). Fromm kirjoitti tuotannossaan paljon tästä uudesta elämänsentistä, jolla ihminen pystyy kääntämään vieraantumisen voittokulun, kuten käsittelin luvuissa 2.3.2 ja 2.3.4. Psyko-spirituaalinen uudistuminen, oleva oleminen, luovan tuottelias aktiivisuus, kokemuksen eheys ja produktiivinen asenne elämään kuvaavat kaikki vieraantumisesta vapaata elämää tai sen tavoittelua, mutta hieman eri näkökulmista tarkasteltuna. Tämän uuden ihmiskeskeisen elämänsentien periaatteet Fromm muotoilee seuraavasti:

Ihmisen kehittyminen edellyttää, että hän kykenee voittamaan egonsa ahtaatan vankilan, ahneutensa, itsekkyytensä, erkautumisensa lähimmäisistään ja siten perusuonteisesta yksinäisyydestään. Tämä transsendenssi on ehtona avonaisuudelle ja liittymiselle maailmaan, haavoittuvuudelle, silti niin, että identiteetti ja integraatio säilyvät; ihmisen kyky iloita kaikesta joka elää, käyttää mahdollisuutensa ympäröivässä maailmassa, olla ”kiinnostunut”, lyhyesti sanottuna *olla* sen sijaan että *omistettaisiin* tai käytettäisiin, ovat tulevia siitä että voitetaan ahneus ja egomania. (Fromm 1969, 167—168.)

Brookfield (2005, 178—179) kirjoittaa, että Frommin keskeisin oppi myös opettajalle on eksistentiaalisen vieraantumisen ylittäminen eli olevan elämänmuodon tavoittelemisen. Frommin kuvaamat elämän eksistentiaalisesta ristiriitaisuudesta aiheutuvat eksistentiaaliset ongelmat ovat kuin eriteltyjä oppimistehtäviä matkalla kohti tätä uutta tapaa elää ja ne ovat niin tärkeitä, että Fromm kutsuu niitä tarpeiksi¹⁹⁷. Peukalosäännöiksi näitä ongelmia ratkaistessa voi ottaa seuraavat: ”ydin on ulkokuorta tärkeämpi, kokemus sanaa arvokkaampi ja ihminen laitoksia merkittävämpi” (Fromm 1971, 353). Frommin ”oppimistehtävät” asettavat ihmisen valinnan eteen ja ihminen tarvitsee toista, ymmärtävää ihmistä osatakseen tehdä parhaat mahdolliset valinnat.

Kuten edellä kirjoitin, Frommin mukaan ymmärtääkseen tulee rakastaa. Rakastavan kasvattamisen opettelu vaatii opettajalta harjoittelua, kuten myös kuria ja keskittymistä. (Brookfield 2005, 178—179.) Myös bell hooks pitää yhteisöllisyyden lisäksi opettajan tärkeimpänä pedagogisena työkaluna rakkautta. Hän ajattelee, että ne tarjoavat tien ihmisten lähtökohtien erojen ja eriarvoisuuden ylittämiseen, kirjoittaa Vuorikoski (2007, 49). Rakkaus on Frommille yksi puoli siitä, mitä hän nimittää produktiiviseksi, aktiiviseksi eli luovasti tuotteliaaksi asenteeksi. Tässä *olevassa olemisessa* on aina mukana tiettyjä piirteitä: huolenpitoa, vastuuntuntoa, kunnioitusta ja tietoa. *Termistä itsestään löytyy paitsi vastaus ihmisen olemassaolon ongelmaan, myös avaimet onnistuneeseen kasvatuustyöhön kohti vieraantumisesta ja syrjäytymisestä vapaata maailmaa.*¹⁹⁸

Koulutuksen tulee opastaa, kuinka ihminen voi ilmaista ajatuksensa ja tunteensa ja tässä ihminen tarvitsee ruumistaan. Tällaista kokonaisvaltaisuutta oppimisprosessiin peräänkuuluttavat sekä Fromm että bell hooks. Opetustilanteessa opettajat ja oppilaat ovat aktiivisia toimijoita ja kokonaisia ihmisiä tunteineen ja kehoineen (Vuorikoski ja Rekola 2007, 11). Bell hooksin mukaan opettajan tehtävä onkin olla oppilaan kokonaisvaltaisen henkisen kasvun tukija (Vuorikoski 2007, 50). Tämä vaatii opettajalta aitoa kutsumusta ja sitoutumista (Vuorikoski ja Rekola 2007, 17). Bell hooksin mukaan kehossa on kokemuksellista tietoa, jonka kanssa ihmisen on tarpeellista päästä kosketuksiin, mutta jota hän ei pysty sanoin ilmaisemaan. Hän kirjoittaa *kokemuksen intohimosta* – kehoilliin kokemukseen käsiksi pääseminen vapauttaa ihmisen henkisiä voimavaroja ja mahdollistaa valtautumisen. (bell hooks 2007, 145.)

¹⁹⁷ Fromm 1969, 165; ks. myös Moisio 1999, 52—53.

¹⁹⁸ Fromm 1971, 41; ks. myös Moisio 1999, 52.

Mieltä ja ruumista ei voi myöskään Frommin mukaan ajatella toisistaan erillisinä. Jos ihminen mieli tuntee olevansa maailmassa kotonaan niin hänen on ymmärrettävä maailma paitsi älyllään, myös kaikilla aisteillaan ja koko ruumiillaan (Fromm 1971, 348). Fromm kirjoittaa *kollektiivisesta taiteesta*, millä on tarkoittoa sitä, kun ”reagoimme maailmaan aisteillamme mielekkäällä, produktiivisella, aktiivisella, yhteisellä tavalla”. Miksi tämä on niin merkityksellistä? Siksi, koska oleva oleminen on luonteeltaan nimenomaan elävää ja tuottavaa. Sitä ei pysty ilmaisemaan sanoilla, koska pelkät sanat ovat Frommille kuolleita ja oleminen taas jatkuvaa liikettä. (Fromm 1977, 108). Käytännössä olevan elämäntavan omaksuminen näkyy oppilaissa seuraavasti:

Sen sijaan, että he vastaanottaisivat passiivisina luennoijan sanat ja ajatukset, he kuuntelevat, kuulevat ja ennen kaikkea ottavat vastaan ja reagoivat aktiivisesti, luovan tuottavasti. Heidän kohdallaan kuuntelutapahtuma on elävä prosessi. He eivät hanki tietoa, jonka he voivat painaa mieleensä, vaan luento vaikuttaa opiskelijaan ja muuttaa häntä – luennon jälkeen hän on toisenlainen kuin ennen sitä. (Fromm 1977, 43—44.)

Ihmisellä on tarve ylittää passiivisen luonnon olennon osa ja luoda itse. Ollessaan luova ihminen nostaa itsensä oman olemassaolonsa sattumanvaraisuuden ja passiivisuuden yläpuolelle. Frommin mukaan luovuus edellyttää toiminnallisuutta ja huolenpitoa sekä luodun rakastamista. (Fromm 1971, 46—47.) Frommille kollektiivinen taide kuvaa olevan olemisen mukaista, yhteistä tapaa olla, minkä ”ansiosta yksilö voi tuntee olevansa yhtä toisten kanssa mielekkäästi, antoisasti ja produktiivisesti”. Se vastaa myös ihmisen perustarpeeseen: ihmisen tulee oppia kasvamaan vastaanottavalta, ideologiaan alistuvalta asteelta tuotavalle asteelle eli opittava suhtautumaan maailmaan paitsi tieteellisesti myös taiteellisesti¹⁹⁹. Ongelma on vain siinä, että kapitalistinen kulttuuri on kuluttajakulttuuri eikä sellaisena tarjoa tähän mahdollisuutta. Niinpä ”keskivertoihminen ei kehity vastaanottavaa tai kaupallista asennoitumista pidemmälle”. Fromm oli huolissaan siitä, ettei nuorella sukupolvella ole enää yhdistäviä kokemuksia kaupallisuuden ulkopuolella. (Fromm 1971, 348—349.)

¹⁹⁹ Fromm 1969, 169; Fromm 1971, 348—349.

PÄÄTÄNTÖ

Valitsin monella tavalla haastavan aiheen. Aihe on myös elänyt paljon pitkän kirjoitusprosessini aikana. Lähdin alun perin liikkeelle toivosta, jota aioin lähestyä sen negaation eli vieraantumisen kautta. Vieraantuminen kuitenkin ikään kuin riistäytyi laajuudessaan käsistä – olin prosessissa jo vieraantua perheestäni. Loppujen lopuksi jätin toivon vain loppuhuomioksi, osaksi ratkaisuja ja näin on hyvä. Lopputulos on syntynyt luovassa prosessissa.

Näin jälkikäteen ajateltuna oli minulta erikoinen ajatus lähteä etsimään reittiä syrjäytymisestä toivoon eli tavallaan ratkaisusta käsin. Totesin matkan varrella syrjäytymisen olevan niin monitasoinen ja ongelmallinen ilmiö, ettei sitä voi ongelmitta rinnastaa vieraantumiseen, eikä samalla tavalla pitää vastinnapana toivolle. Itse asiassa syrjään jääminen ja toivo voivat jopa kulkea käsi kädessä. Mikäli olisin heti tiennyt, että vieraantumisesta tulee tutkielmani keskeinen käsite, olisin luultavasti valinnut alun alkaen eri lähteet (mm. Frommin *Terveen yhteiskunnan* lisäsin lähteisiini vasta aika paljon kirjoitettuani). Silloin olisin paneutunut paremmin vieraantumisen käsitteen historiallisiin taustoihin kuten Hegeliin ja yhteiskuntaluonteen (mm. Ludwig Feuerbach) taustoihin. Olisin myös voinut tutustua kirjoituksiin vieraantumisesta nykypäivän kontekstissa.

Myös marginalisaation ja toiseuden laajempi käsittely olisi eittämättä ollut tarpeen ja tässä olisin voinut hyödyntää paremmin ajatusta siitä, että myös Frommilla itsellään oli ulkopuolisuudenkokemuksia. Fromm eli elämänsä valtaviiran marginaaleissa: hän oli muun muassa juutalainen saksalaisen valtakulttuurin keskellä ja eurooppalainen maahanmuuttaja Yhdysvalloissa. (Pekkola 2010, 254.) Tämä myös näkyi Frommin ankarassa yhteiskuntakritiikissä. Ilkeämielisemmät voivatkin Pekkolan mukaan kohdistaa kritiikin Frommiin itseensä: ehkä hän itse oli vähän vieraantunut tosielämästä ja ihmisestä. Pekkola kuitenkin esittää arvion, että Fromm oli ”optimaalisesti marginalisoitunut”²⁰⁰. Hän siis pystyi käyttämään verkostoja, jotka hän muun muassa psykoanalyytikkona oli rakentanut, mutta toisaalta hän pystyi ottamaan sopivan etäisyyden instituutioista yhteiskunnallisten ongelmien tarkasteluun. Frommin tuskin voi silti minkään määritelmän mukaisesti väittää olleen

²⁰⁰ ”Considering the harshness of Fromm’s critique, one could raise the question whether it was Fromm who was alienated from the daily life of ”the average man”[...]. Indeed, the experience of exclusion plays a pivotal role in Fromm’s understanding of modernity. [...] This, however, is not the whole picture as, [Neil] McLaughlin’s characterization of Fromm’s position as ”optimal marginality” indicates.” (Pekkola 2010, 241.)

syrjäytynyt. (Pekkola 2010, 46—47; 241.)

Kaiken kaikkiaan tutkimusketjuni on hyvin pitkä ja olen saanut tiivistää aikalailla, jotta sain sen mahtumaan näinkin pieneen tilaan. Varmasti aiheen parempi rajaaminen olisi ollut tarpeen, mutta se olisi ollut luovuutta rajoittavaa, enkä siinä tapauksessa luultavasti olisi lainkaan lähtenyt käsittelemään vieraantumista nykypäivän kontekstissa. Se taas olisi ollut huomattavasti vähemmän inspiroivaa. Nimenomaan vanhemman teorian relevanttius nykypäivänä on minusta kiinnostavaa – sen osoittaminen on kuitenkin haastava tehtävä ja on saanut minut ajoittain hyvin epävarmaksi. Epävarmaksi minut on saanut myös eri tieteenalojen yhdistäminen: tutkielmani ilmentää aika hyvin kaikkea sitä, mitä olen yliopistossa opiskellut. Toki tutkielmani on myös tehty monitieteelliseen maisteriohjelmaan. Kansalaisyhteiskunnan asiantuntijuuden maisteriohjelman vuoksi aktiivinen kansalaisuus saa tässä tutkielmassa oman lukunsa. Kamppailin luvun kanssa pitkään ja välillä tuntui, että sen pois jättäminen ratkaisisi monta ongelmaa, sillä käsite aktiivisuus todella vie välillä harharetkille. Monitieteisyys on kuitenkin perusteltua: Fromm itsekin yhdisteli tieteellisiä perinteitä sujuvasti. Frommin teorian poikkitieteisyyden minulle tuoma haasteellisuus kiteytyy aika hyvin hänen käsitteeseensä yhteiskuntaluonne. Vaikkakin käsite yksinkertaistettuna kuvaa yhteiskunnan vaikutusta ihmisen luonteeseen ja kokemusmaailmaan, sisältää se paljon Freudilta perittyjä aspekteja, joiden asiantuntijaksi en voi itseäni kutsua. Frommilla yhteiskuntaluonne on erottamattomasti yhteydessä vieraantumiseen, joten mielestäni sen pois jättäminen olisi ollut huono ratkaisu – Käsitteen täysin ymmärrettäväksi tekeminen vaatisi silti vähintäänkin oman tutkielmansa.

Olen tuntenut paljon ristiriitaisia tunteita tämän prosessin aikana ja kipuillut aiheen monitasoisuuden kanssa. Varmasti olen epävarmuuttani etsinyt saumattomia liitoskohtia vieraantumisen ja syrjäytymisen välillä ja lipsunut käsiteanalyysin puolelle. Näitä käsitteitä on kuitenkin mahdotonta yhteismitallisesti verrata toisiinsa: syrjäytyminen on käsitteenä aikaamme sidottu, meidän yhteiskuntamme rakentama termi, jolla on moninaisia merkityksiä – osittain keskenään ristiriitaisia. Olen käynyt läpi sitä, kuinka asiantuntijat ovat erimielisiä siitä, miten syrjäytyminen tulisi määritellä. Tämän lisäksi syrjäytyminen kokemuksena on paitsi jaettu, aina myös henkilökohtainen. (Jos joku sanoo toiselle ”olet syrjäytynyt”, minkälaisen narraation termillä kohdistettu itsestään muodostaa?) Pitkään luin jokaisen lehtijutun, jossa syrjäytyminen mainittiin, mutta tämä oli ajaa minut suohon, sillä

keskustelu oli niin rönsyilevää. Toisaalta vieraantumisen käsitteen satunnainen ilmaantuminen keskusteluihin on vielä enemmän hämmentävää. Emme pysty varmistumaan siitä, että käytämme käsitteitä ”oikein” ja että puhumme edes samasta ilmiöstä. Mielestäni tällaista käsiteanalyttistä keskustelua käydään nykypäivän salamamedia-aikana aivan liian vähän. Yritinkin monta vuotta pähkäillen löytää tutkielmaan selkeän rungon, johon tukeutua: Halusin ehkä löytää jotain sellaista kuin ”syrjäytyminen prosessina on osoitus vieraantumisesta”. Vaikeaksi kaikki meni viimeistään, kun ymmärsin, ettei syrjäytynyt välttämättä ole vieraantunut. Sen sijaan ”syrjäytymisongelma” – se on osoitus vieraantumisesta.

Jouduinkin ikään kuin ottamaan lintuperspektiivin käsiteltävään aiheeseen ja antamaan käsitteiden elää omaa elämäänsä. Syrjäytymistutkimusta tulee jatkuvasti lisää ja ymmärrys ilmiöstä toivottavasti lisääntyy. Myös erilaiset toimenpiteet ongelman tunnistamiseksi ja siihen puuttumiseksi ovat kehittyneet paljon sinä aikana, kun olen tehnyt tätä tutkielmaa. Kehittymisellä tarkoitan tässä yhteydessä sitä, että erilaiset projektit ja toimet (kuten Oma Linja -hanke) ottavat paremmin huomioon ”syrjäytymisongelman” kokonaisvaltaisuuden. Silti kestää oma aikansa, ettei syrjäytymisretoriikkaa enää tulla käyttämään poliittisena työkaluna erilaisten agendojen ajamiseen, joilla ei ehkä ole sellaisia vaikutuksia itse ongelmaan kuin annetaan ymmärtää (tämän jälkeen käsitteen luultavasti korvaa jokin toinen vastaava). Syrjäytymisen käsitteen käyttäminen on vallankäyttämistä ja hyväosaisten ja huono-osaisten osittain keinotekoista erottelua toisistaan. Syrjäytymisen käsitteen käyttämisessä pitäisi olla varovainen, sillä syrjäytymisestä puhuminen voi olla syrjivää.

Keskeinen teesini oli osoittaa, että ymmärtääksemme ”syrjäytymisongelmaa”, Suomessa käytävää syrjäytymiskeskustelua ja myös suomalaisia ihmiskohtaloita hyödynne vieraantumisen käsitteen mukaan tuomisesta. Vieraantuminen on historiallinen termi, jolla on pitkät juuret. Vieraantuminen liittyy ihmisluntoon, ihmisen perustarpeisiin ja vallankäyttöön. Vieraannuttavia rakenteita on eri yhteiskunnallisissa järjestyksissä ja ne ilmenevät eri tavoin eri aikoina. Ymmärtämällä sitä dynamiikkaa, mikä erilaisissa yhteiskunnissa vallitsee, pystymme ymmärtämään omaa aikaamme ja omaa yhteiskuntaamme. Jokaisessa yhteiskunnassa on omat marginaaliset väestöosansa, jotka itsessään myös hyödyttävät valtaapitäviä: Hyväosaisten tarvitsevat huonompiosaisia määrittämään itseään.

Syrjäytymispuhe tai pelkästään se, että ylipäänsä tarvitsemme syrjäytymisen käsitettä, on osoitus vieraantuneisuudestamme. Syrjäytymisen käsite asettaa toisen ihmisen toimien

kohteeksi, esineeksi, potentiaaliseksi hyödykkeeksi. Syrjäytyminen on käsitteenä arvolatautunut ja on sitoutunut vaateeseen, että ihmisen pitää olla tietynlainen ja elää tietynlaista elämää. Se, että määrittelemme ihmisen sen mukaan, onko hän työn tai koulutuksen piirissä, sisältää vaateen siitä, että ihmisen olisi oltava taloudellisesti hyödyllinen, tuottava verotuloja. Täysin irrelevanttia on se, kuinka typerää tai merkityksetöntä tämä työ mahdollisesti olisi. Tällä tavalla ajateltuna ihminen on moraaliton, mikäli hän ei ota vastaan työpaikkaa ihmisoikeuksia loukkaavassa suuryhtiössä.

Olen tässä tutkielmassa viitannut syrjäytymisen lisäksi myös syrjintään. Syrjintää ja syrjäytymistä voi pitää paitsi käsitteellisinä myös sisällöllisinä sukulaisilmiöinä ja se, että syrjäytymisestä puhutaan syrjinnän sijaan ei Myllyniemen (2015, 49—50) mukaan ole pelkkää retoriikkaa. Syrjäytyminen on terminä monitulkintainen ja toimintana passiivista; syrjintä taas on aktiivista – perustuslaissa²⁰¹ kiellettyä – toimintaa. Syrjäytymisellä ja syrjinnällä on kuitenkin yhteyttä toisiinsa: syrjityt joutuvat kamppailemaan asemastaan yhteiskunnassa ja jäävät helpommin sen laitamille. Viimeisessä luvussa toin esiin, että suomalainen koulu on osoittautunut oppilaitaan syrjiväksi useiden oppilaiden toimintojen, kokemusten ja asenteiden perusteella (Suutarinen ja Törmäkangas 2012, 90). Tämän ovat huomanneet myös nuoret: syrjintää nähdään ja myös koetaan paljon. Voidaan ajatella, että toisten syrjimineen on osa yhteiskuntaluonnettamme.

Nuorten mukaan kouluissa tulisi kiinnittää huomiota erilaisuuden hyväksymiseen. ”Erilaiset” yksilöt ja erilaisiin marginaaliryhmiin kuuluvat poikkeavat valtavirrasta esimerkiksi arvomaailmaltaan, ja mikäli erilaisiin ajattelutapoihin ei lapsena opi suhtautumaan, tulee se aikuisena olemaan sitäkin vaikeampaa. Asetelmat muodostuvat varhain: toiset syrjivät eli syrjäyttävät toiset ja kohdistavat heihin toimenpiteitä. Marginaali onkin historiassa pyritty joko sulauttamaan valtarakenteeseen tai taltuttamaan väkivallalla, sillä se on uhka vallitsevalle yhteiskunnalliselle järjestykselle. Ihmiset siis yritetään saada haluamaan norminmukaista elämää, koska elämä on silloin helpompaa. Syrjäytyneet ovat nyky maailman sorrettuja. Ehkäpä kuvaavampaa olisi puhua *syrjäytetyistä*.

Frommin mukaan omistavasti eläminen on vieraannuttavaa eli on vieraantumisen logiikkaa suhtautua ympäristöön nähden sen hyötysuhteina: kuinka saada maksimaalista taloudellista

²⁰¹ Suomen perustuslaki, pykälä 6 Yhdenvertaisuus.

voittoa ja kuinka saada mahdollisimman paljon mitä tahansa hyötyä mistä tahansa arvokkaasta? Vallitsevat yhteiskunnalliset rakenteet saavat tämän näyttämään normaalilta ja hyväksytyltä tavalta suhtautua elämään, toisiin ihmisiin ja itseen. Vieraantuminen on historiallinen ja välttämätön kehityskulku, joka kuvastuu lähes poikkeuksetta kaikista vieraantuneessa yhteiskunnassa elävistä ihmisistä. Vieraantunut suhde elämään on siis normi: olemme oikeastaan kaikki vieraantuneita. Kyse on vain siitä, kuinka me satumme vieraantumisen kokemaan ja kuinka suhtaudumme siihen. Toiset ihmiset passivoituvat ja eristäytyvät, toiset sopeutuvat varsin hyvin vallitsevaan normiin ja jotkut käyttävät erityisen sadistisesti sitä valtaa, jonka ovat saaneet.

Edelliseen viitaten en katsonut mielekkääksi lähteä tekemään syvempää analyysiä siitä, mikä ihmisryhmä voisi olla enemmän vieraantunut kuin jokin toinen eli siis esimerkiksi väittämään, että syrjäytyneet ryhmänä olisivat enemmän tai vähemmän vieraantuneita kuin jotkut toiset. Syrjäytyneet ihmisyksilöt ovat kyllä usein hyvin tärkeiden elämän osaluokkien ulkopuolella, eivätkä voi niistä syrjäytettynä (sorrettuna) elää täyttä elämää. Silti on mahdollista, että syrjäytynyt yksilö elää hyvin rikkaasta elämästä esimerkiksi jossain vahvassa marginaalisessa yhteisössä ja voi olla niin sanotusti vapaaehtoisesti syrjäytynyt. Frommin (1977, 32; 42) mukaan näemme länsimaisissa kulutusyhteiskunnissa harvoin merkkejä olevasta olemisesta, johon tulisi pyrkiä. Mikäli tällaista olevaa elämäntapaa kuitenkin haluaa löytää, kannattaa sitä etsiä yhteiskunnan marginaaleista. Näillä marginalisoituneilla – tai vapaaehtoisesti syrjäytyneillä – on mahdollisesti kykyä katsoa asioita myös toisin. Heillä juuri on potentiaalisesti uuden elämäntavan avaimet. Esimerkiksi Marxin ja Freiren ajattelu perustuu sille, että vallankumouksen voima asuu juuri näissä yhteiskunnan altavastaavissa.

Fromm esittää monenlaisia muutosehdotuksia, joilla yhteiskunnan rakenteita voisi muuttaa kommunitaarisen sosialismin suuntaan. Näiden laajempi käsittely voisi olla mielenkiintoista, jos käsittelyn liittäisi niiden nykypäivän rakenteellisten muutosehdotusten pohdintaan, joilla syrjäytymistä pyritään ehkäisemään. Tässä voisi olla aineksia jatkotutkimukselle. Kuitenkin jo pelkästään syrjäytymiseen kietoutuvan eriarvoisuuden käsittely Frommin teorian avulla tarjoaa lukemattomia näköaloja, kuten olen tässä tutkielmassa osoittanut. Nyky-yhteiskunnassa eriarvoistumista aiheuttaa syrjäytymisen ja työkansalaisuuden välille vedetty selkeä raja: Työkansalaisuus aiheuttaa ongelmia siksi, koska yhteiskunta on rakentunut niin, ettei kaikille ihmisille voi olla työtä (työvoimareservi).

Työelämän muutoksia käsitellessäni toin ilmi, että nuorten on vaikeaa integroitua työelämään. Kasvaa aivan uudenlainen sukupolvi, joka ei välttämättä pääse työnteon syrjään ollenkaan kiinni – Syrjäytetäänkö nuoret työelämästä? Mikäli työkansalaisuutta pidetään keskeisenä kansalaisuuden määreenä, kasvaa työstä syrjään jääneistä ihmisistä nyky-yhteiskunnan kastittomia. Tällainen rakenteellinen epätasa-arvo yhteiskunnassa on kestävä, pohtii Juha Siltala. Ehkä ratkaisuna on osin erottaa työn käsite palkkatyön käsitteestä. Aikana, jolloin muun muassa automatisaatio korvaa ihmisiä työntekijöinä, meidän tulee määrittää työn tekeminen uudella tavalla. Vaikka teknologisoituminen auttaa ihmistä, liiaksi korostuneena se välineellistää ihmisen suhdetta maailmaan ja aiheuttaa vieraantumista. Teknologia ei saa muuttua välttämättömyydeksi, joka ajaa ihmisen syrjään. Meidän tulee muistaa muistuttaa toisiamme siitä, mikä on oikeasti tarpeellista ja tärkeää – Mikä on se, mikä tekee ihmisestä tarpeellisen? Meidän tulee pystyä toteuttamaan perustarpeemme ihmisinä uudessa yhteiskunnallisessa tilanteessa. Siltalan mukaan ”[m]ikään tekniikka ei määrää ihmisten enemmistön syrjäytymistä työstä, taloudesta eikä omanarvontunnosta, vaan asiat voidaan järjestää toisellakin tavalla”.²⁰²

Frommille vieraantumisen keskeinen ongelma oli, että siitä aiheutuu ihmisille kärsimystä. Hän halusi ymmärtää tätä kärsimystä ja toisaalta ratkaista itse ongelman. Kaikki palautuu ajatukseen ihmisistä tasa-arvoisina kansalaisina toteuttamassa itseään omassa yhteisössään. Työn tekemiseen liittyy tällöin välitön ymmärrys työn merkityksellisyydestä. Nykyään puhutaan kohtaanto-ongelmasta, jolla tarkoitetaan sitä, että tarjolla on paljon työntekijöitä ja työtä, mutta näiden vaatimukset eivät kohta. Ihmiset haluavat tehdä työtä, joka vastaisi omaa koulutusta, on lähellä perhettä tai jossa on jokin muu mielekkyyden aspekti. Vieraantumisen käsite auttaa meitä ymmärtämään ihmisen perusluonteessa olevaa halua tehdä sellaista työtä, jonka kokee merkitykselliseksi ja jonka tulokset pystyy näkemään. Vieraantumisen näkeminen historiallisena ja yhteiskunnassa rakenteellisena ilmiönä auttaa meitä myös ymmärtämään, miten olemme päätyneet nykytilanteeseen: Miksi elämme sellaisessa yhteiskunnassa, jossa tarvitaan sellaisia käsitteitä kuten syrjäytyminen? Syrjäytymisilmiö liittyy taloudellisen voiton tavoitteluun, mutta tämä kätketään tehokkaasti.

Yhteiskunnalliset rakenteet peittävät alleen kätkeytyt tavoitteet ja kapitalistisen ideologian –

²⁰² Näin Siltala kiteytti ajatuksensa kirjansa *Keskiluokan nousu, lasku ja pelot* (Helsinki: Otava 2017) tiimoilta tehdyssä Juuso Pekkinen radiohaastattelussa 27.3.2017.

Nämä ulottuvat myös ammatinharjoittajiin, joiden luulisi toimivan aivan muista lähtökohdista käsin (esimerkiksi sosiaaliviranomaiset ja opettajat). Niin ikään käsitteitä kuten aktiivinen kansalaisuus käytetään pyrkimyksiin vahvistaa yhteiskunnan taloudellisesta vakautta. Sokea aktiivisuus vain aktiivisuuden vuoksi saattaa kuitenkin ajaa yhteiskunnan ongelmiin tai jopa tuhoon. Meidän tulisi vähintäänkin pyrkiä paljastamaan nämä ideologiat ja arvot toimien takana. Ulvinen esittikin ajatuksen, että ehkä ”syrjäytymisongelmassa” on kyse nimenomaan kyse siitä, että yritetään estää suomalaista yhteiskuntaa syrjäytymästä kansainvälisestä talouskilvasta. Tulee aina kysyä, kenelle syrjäytynyt tai syrjäytyminen on ongelma ja miksi.

Frommilla oli kahtalainen rooli: hän halusi herättää ihmisissä kriisitietoisuutta, mutta myös intohimoisesti vedota ihmisiin, jotta he ryhtyisivät toimiin jäykkiä, kontrollistamme luisuneita yhteiskunnan rakenteita vastaan (Pekkola 2010, 15; 239). Marxin ja Frommin ajatus – jota seuraavat esimerkiksi kriittiset pedagogit – on, että näiden ideologioiden paljastaminen on keskeistä, jotta voimme elää hyvää elämää, voida hyvin, ymmärtää maailmaa jossa elämme, tyydyttää perustarpeemme ja kohdata ihmiset ihmisinä. Minäkin löysin mielekkyyden tämän tutkielman tekemiseen, ja Frommin niin ylevien toiveikkaiden visioiden siivittämänä en kokenut tarpeelliseksi esitellä Frommin ajatteluun kohdistettua kritiikkiä. Frommin tavoitteena oli inspiroida ja siinä mielessä Fromm täytti paikkansa. Tärkeintä on, että tuo yhteisönsä jotain hyvää – Frommin termein produktiivista, luovan tuotteliasta – riippumatta siitä, saako siitä palkkaa vai ei, tai hyötyykö siitä kukaan taloudellisesti. Sitä produktiivisuus Frommille itse asiassa tarkoittaakin. Tarvitsemme luovan tuotteliasta toimintaa, sillä sen avulla pysymme kiinni elämässä, toisissa ihmisissä ja omanarvontunnossa, niin että meillä on hyvä elää – puhtaalla omallatunnolla. Fromm painotti aina muutoksen mahdollisuutta ja hän uskoi ihmiseen. Loppujen lopuksi se, mitä Fromm yritti tavata oli, että ihminen ei voi hyvin individualistisessa kulttuurissa (Pekkola 2010, 241). Ihminen tarvitsee ihmistä – ei yläpuolelleen eikä alapuolelleen, vaan – rinnalleen.

Hänen on luotava yhteisö, jossa rakkaus sävyttää ihmisten keskinäisiä suhteita ja johon ihminen on juurtunut veljeyden ja itsetunnon sitein [...]. [Y]hteisö jossa ihminen voi nousta luonnon yläpuolelle luomalla [...], jossa jokainen voi löytää itseytensä kokemalla itsensä omien tekojensa tekijäksi eikä mukautumalla joukon tahtoon ja jossa on mahdollisuus asennoitua ja palvoa tarvitsematta väärin todellisuutta ja palvoa epäjumalia. (Fromm 1971, 363.)

LÄHTEET

Tutkimuskirjallisuus

Aaltonen, Sanna; Berg, Päivi ja Salla Ikäheimo (2015): Nuoret luukulla. Kolme näkökulmaa syrjäytymiseen ja nuorten asemaan palvelujärjestelmässä. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura. Saatavilla <<http://www.nuorisotutkimusseura.fi/images/julkaisuja/nuoretluukulla.pdf>>, luettu 13.10.2016.

Apple, Michael W.; Au, Wayne ja Luis Gandin (toim.) (2009): The Routledge International Handbook of Critical Education. New York, NY: Routledge cop.

bell hooks (2007): Vapauttava kasvat. Suomentaneet Marjo Vuorikoski ja Hilikka Rekola. Helsinki: Kansanvalistusseura. Alkuperäinen julkaisu: Teaching to Transgress: Education as the Practice of Freedom 1994.

bell hooks (2016): Rakkaus muuttaa kaiken. Suomentanut Elina Halttunen-Riikonen. Tampere: niin & näin. Alkuperäinen julkaisu: All about Love. New Visions 2000.

Brookfield, Stephen D. (2005): The Power of Critical Theory for Adult Learning and Teaching. Maidenhead: Open University Press.

Elo, Kimmo: Kodista ja kiinnostuksesta se lähtee. Suomalaisten peruskoulun 8.-luokkalaisten yhteiskunnallinen asennoituminen ja sen yhteys oppilaiden kotitaustaan. Teoksessa Kupari, Pekka ja Martti Siisiäinen (toim.): Kodista ja kiinnostuksesta se lähtee. Suomalaisnuorten kansalaispätevyys ja yhteiskunnalliset asenteet. Jyväskylän yliopisto, Koulutuksen tutkimuslaitos, Jyväskylä 2012, 11—36.

Eskelinen, Teppo: Työllisyys ihan aikuisten oikeasti. Teoksessa Gretschel, Anu, Kari Paakkunainen, Anne-Mari Souto ja Leena Suurpää (toim.): Nuorisotakuun arki ja politiikka. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, Helsinki 2014, 128—130. Saatavilla <http://www.nuorisotutkimusseura.fi/julkaisuja/nuorisotakuun_arki_ja_politiikka.pdf>, luettu 25.6.2019.

Freire, Paulo (2005): Sorrettujen pedagogiikka. Suomentanut Joel Kuortti. Tampere: Vastapaino. Alkuperäinen julkaisu: Pedagogia do oprimido 1970.

Fromm, Erich (1967): Hyvän ja pahan välillä. Suomentanut Liisa Korhonen. Helsinki: Kirjayhtymä. Alkuperäinen julkaisu: The Heart of Man 1964.

Fromm, Erich (1977): Olla vai omistaa? Suomentanut Matti Kannosto. Helsinki: Kirjayhtymä. Alkuperäinen julkaisu: To Have or to Be? 1976.

Fromm, Erich (1993): Omistamisesta olemiseen. Itsetiedostuksen teitä ja harhapolkuja. Suomentanut Maarit Arppo. Helsinki: Kirjayhtymä. Alkuperäinen julkaisu: Vom Haben zum Sein. Wege und Irrwege der Selbsterfahrung 1989.

Fromm, Erich: Psykoanalyysi ja zenbuddhalaisuus. Teoksessa Fromm, Erich ja D.T. Suzuki: Zen ja psykoanalyysi. Suomentaneet Mika Pekkola ja Matti Rautaniemi. Basam Books,

Helsinki 2012, 99—174. Alkuperäinen julkaisu: Fromm, Erich, D.T. Suzuki ja Richard De Martino. *Zen Buddhism and Psychoanalysis* 1960.

Fromm, Erich (1988): *Rakkauden vaikea taito*. Helsinki: Kirjayhtymä. Alkuperäinen julkaisu: *The Art of Loving* 1956.

Fromm, Erich (1971): *Terve yhteiskunta*. Suomentanut Annikki ja Matti Kannosto. Helsinki: Kirjayhtymä. Alkuperäinen julkaisu: *The Sane Society* 1955.

Fromm, Erich (1969): *Toivon vallankumous*. Suomentanut Ilse Koli. Helsinki: Kirjayhtymä. Alkuperäinen julkaisu: *The Revolutions of Hope* 1968.

Funk, Rainer (1982): *Erich Fromm: the courage to be human*. Kääntänyt Michael Shaw. New York: Continuum. Alkuperäinen julkaisu: *Mut zum Menschen* 1978.

Funk, Rainer: Erich Fromm Frankfurтин koulussa. Psykoanalyttinen sosiaalipsykologian käsite. Suomentanut Olli-Pekka Moisio. Teoksessa Moisio, Olli-Pekka (toim.): *Kritiikin lupaus: näkökulmia Frankfurтин koulun kriittiseen teoriaan*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 1999, 44—70.

Gretschel, Anu; Paakkunainen, Kari; Souto, Anne-Mari ja Leena Suurpää: Johdanto. Teoksessa Gretschel, Anu, Kari Paakkunainen, Anne-Mari Souto ja Leena Suurpää (toim.): *Nuorisotakuun arki ja politiikka*. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, Helsinki 2014, 9—15. Saatavilla <http://www.nuorisotutkimusseura.fi/julkaisuja/nuorisotakuun_arki_ja_politiikka.pdf>, luettu 10.2.2015.

Gretschel, Anu; Paakkunainen, Kari; Souto, Anne-Mari ja Leena Suurpää (toim.): *Nuorisotakuun arki ja politiikka*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura 2014. Saatavilla <http://www.nuorisotutkimusseura.fi/julkaisuja/nuorisotakuun_arki_ja_politiikka.pdf>, luettu 20.6.2019.

Hirvonen, Juha: *Nuorisotakuu – takuu yhteiskuntaosallisuudesta?* Teoksessa Gretschel, Anu, Kari Paakkunainen, Anne-Mari Souto ja Leena Suurpää (toim.): *Nuorisotakuun arki ja politiikka*. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, Helsinki 2014, 33—36. Saatavilla <http://www.nuorisotutkimusseura.fi/julkaisuja/nuorisotakuun_arki_ja_politiikka.pdf>, luettu 10.2.2015.

Horkheimer, Max (2008): *Välineellisen järjen kritiikki*. Suomentaneet Olli-Pekka Moisio ja Veikko Pietilä. Tampere: Vastapaino. Alkuperäinen julkaisu: *Eclipse of reason* 1947.

Horkheimer, Max ja Theodor W. Adorno (2008): *Valistuksen dialektiikka*. Suomentanut Veikko Pietilä. Tampere: Vastapaino. Alkuperäinen julkaisu: *Negative Dialektik* 1966.

Jay, Martin (2005): *Songs of Experience: modern American and European variations on a universal Theme*. Berkeley: University of California Press.

Jokisaari, Olli-Jukka (2017a): *Kasvatus tuotemaailmassa – Günther Anders kasvatusfilosofia*. Väitöskirja: Tampereen yliopisto, kasvatustieteiden tiedekunta. Tampere: Tampere University Press.

Järvinen, Tero ja Markku Jahnukainen: Kuka meistä onkaan syrjäytynyt?

Marginalisaation ja syrjäytymisen käsitteellistä tarkastelua. Teoksessa Suutari, Minna (toim.): Vallattomat marginaalit. Yhteisöllisyyksiä nuoruudessa ja yhteiskunnan reunoilla. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, Helsinki 2001, 125—152. Saatavilla <<http://docplayer.fi/1179395-Vallattomat-marginaalit.html>>, luettu 11.10.2016.

Kiilakoski, Tomi: Kahdenlaisia ja kolmenlaisia ihmisiä. Teoksessa Gretschel, Anu, Kari Paakkunainen, Anne-Mari Souto ja Leena Suurpää (toim.): Nuorisotakuun arki ja politiikka. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, Helsinki 2014, 24—27. Saatavilla <http://www.nuorisotutkimusseura.fi/julkaisuja/nuorisotakuun_arki_ja_politiikka.pdf>, luettu 11.10.2016.

Marx, Karl (1844): Taloudellis-filosofiset käsikirjoitukset 1844. Suomentanut Antero Tiusanen. Moskova, 1970.

Moisio, Olli-Pekka ja Juha Suoranta: Ensimmäinen vuosikymmen. Teoksessa Moisio, Olli-Pekka ja Juha Suoranta (toim.): Kriittisen pedagogiikan kysymyksiä 3. Tampereen yliopiston kasvatustieteiden laitos, Tampere 2009, 9—25.

Moisio, Olli-Pekka ja Matti Rautiainen: Alussa(kin) oli lupaus: Huomioita kouluun liittyvän lupauksen katoamisista ja palautumisista. Teoksessa Harni, Esko (toim.): Kontrollikoulu – Näkökulmia koulutukselliseen hallintaan ja toisiin oppimiseen. Kampus Kustannus, Jyväskylä 2015, 20—36.

Moisio, Päivi (1999): Kasvattamisen vaikea taito. Erich Fromm, ihminen ja kasvatus. Pro gradu -työ: Jyväskylän yliopisto, kasvatustieteen laitos. Saatavilla <<http://urn.fi/URN:NBN:fi:ju-1999798131>>, luettu 24.10.2019.

Nussbaum, Martha C. (2011): Talouskasvua tärkeämpää: Miksi demokratia tarvitsee humanistista sivistystä. Suomentanut Timo Soukola. Helsinki: Gaudeamus. Alkuperäinen julkaisu: Not for Profit: Why Democracy Needs the Humanities 2010.

Oittinen, Vesa (2018): Marx ja Moderni – Jatkuvuuksia ja katkoksia Marx-kuvassa. Tampere: niin & näin.

Pekkola, Mika (2010): Prophet of Radicalism. Erich Fromm and the Figurative Constitution of the Crisis of Modernity. Väitöskirja: Jyväskylän yliopisto, humanistinen tiedekunta, yleinen historia. Jyväskylä: University of Jyväskylä.

Pekkola, Mika: Erich Frommin zenbuddhalainen antikapitalismi. Teoksessa Fromm, Erich ja D.T. Suzuki: Zen ja psykoanalyysi. Suomentaneet Mika Pekkola ja Matti Rautaniemi. Basam Books, Helsinki 2012, 181—186. Alkuperäinen julkaisu: Fromm, Erich, D.T. Suzuki ja Richard De Martino. Zen Buddhism and Psychoanalysis 1960.

Pulkka, Ville-Veikko: Riittääkö digitaalisessa taloudessa työtä ja toimeentuloa?

Teknologiamurros ja tulevaisuuden työllisyysratkaisut. Teoksessa Nuutinen, Veera (toim.): Uusi työväki. Työ ja yrittäjyys prekarisoituvan palkkatyön yhteiskunnassa Into, Helsinki 2017, 13—53.

Rush, Fred: Conceptual foundations of early Critical Theory. Teoksessa Rush, Fred (toim.): *The Cambridge Companion to Critical Theory*. Cambridge University press, Cambridge 2006, 6—39. Saatavilla <<https://www.cambridge.org/core/books/the-cambridge-companion-to-critical-theory/A041EDD7F3B90B4BA211C1B62EF989C9>>, luettu 2.11.2016.

Robertson, Susan L. ja Roger Dale: The World Bank, the IMF, and the Possibilities of Critical Education. Teoksessa Apple, Michael W., Wayne Au ja Luis Gandin (toim.): *The Routledge International Handbook of Critical Education*. Routledge cop, New York, NY 2009, 23—35.

Sandberg, Otso (2015): Hallittu syrjäytyminen – Miten syrjäytymisestä muodostui lähes jokaiseen meistä ulottuva riski? Väitöskirja: Tampereen yliopisto, yhteiskunta- ja kulttuuri-tieteiden yksikkö. Tampere: Tampere University Press. Saatavilla <<http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-44-9677-6>>, luettu 20.6.2019.

Silvennoinen, Heikki ja Heikki Kinnari: Koulutus, kilpailukyky ja hallinta. Teoksessa Har- ni, Esko (toim.): *Kontrollikoulu – Näkökulmia koulutukselliseen hallintaan ja toisinoppi- miseen*. Kampus Kustannus, Jyväskylä 2015, 64—87.

Singer, Peter (2013): Marx. Suomentanut Teppo Eskelinen. Helsinki: Into. Alkuperäinen julkaisu: *Marx: A Very Short Introduction* 1980.

Suoranta, Juha (2005): Radikaali kasvatus. Kohti kasvatuksen poliittista sosiologiaa. Hel- sinki: Gaudeamus.

Suoranta, Juha ja Olli-Pekka Moisio: Stephen Brookfield : kasvatus ja kriittisen teorian voima. Teoksessa Aittola, Tapio (toim.): *Kasvatussosiologian suunnannäyttäjät*. Gaudeamus, Helsinki 2012, 364—390.

Suoranta, Juha ja Sanna Ryytänen (2014): *Taisteleva tutkimus*. Helsinki: Into.

Suurpää, Leena (toim.) (2009): Nuoria koskeva syrjäytymistieto. Avauksia tietämisen poli- tiikkaan. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura. Saatavilla <<http://www.nuorisotutkimusseura.fi/images/julkaisuja/syrjaytymistieto.pdf>>, luettu 18.10.2016.

Suutari, Minna ja Leena Suurpää: Erottautumista, kiinnikkeitä ja irrallisuutta. Teoksessa Suutari, Minna (toim.): *Vallattomat marginaalit. Yhteisöllisyyksiä nuoruudessa ja yhteis- kunnan reunoilla*. Nuorisotutkimusverkosto/ Nuorisotutkimusseura, Helsinki 2001, 5—12. Saatavilla <http://www.nuorisotutkimusseura.fi/images/julkaisuja/vallattomat_marginaa- lit.pdf>, luettu 10.10.2016.

Suutarinen, Sakari (2006a): Oppilaskunnat ja nuoret vaikuttajat tulevat – oletko valmis? Teoksessa Suutarinen, Sakari (toim.): *Aktiiviseksi kansalaiseksi. Kansalaisvaikuttamisen haaste*. PS-kustannus, Jyväskylä 2006, 5—12.

Suutarinen, Sakari (2006b): Yhteiskunnallinen keskustelu vähäistä Suomen peruskoulussa – oppilaitokset tukemaan keskustelevaa kansalaisuutta. Teoksessa Suutarinen, Sakari

(toim.): Aktiiviseksi kansalaiseksi. Kansalaisvaikuttamisen haaste. PS-kustannus, Jyväskylä 2006, 63—98.

Suutarinen, Sakari (2006c): Tietopainotteisen kansalaiskasvatuksen aika ohi Suomessa – miten kansalaiskasvatus uudistetaan? Teoksessa Suutarinen, Sakari (toim.): Aktiiviseksi kansalaiseksi. Kansalaisvaikuttamisen haaste. PS-kustannus, Jyväskylä 2006, 99—124.

Suutarinen, Sakari ja Kari Törmäkangas: Nuorten koulukokemukset, tiedollinen osaaminen ja valmius laittomaan yhteiskunnalliseen toimintaan. Teoksessa Kupari, Pekka ja Martti Siisiäinen (toim.): Kodista ja kiinnostuksesta se lähtee. Suomalaisnuorten kansalaispätevyys ja yhteiskunnalliset asenteet. Jyväskylän yliopisto, Koulutuksen tutkimuslaitos, Jyväskylä 2012, 69—92.

Tomperi, Tuukka: Johdanto. Teoksessa Freire, Paulo: Sorrettujen pedagogiikka. Suomentanut Joel Kuortti. Vastapaino, Tampere 2005, 9—31. Alkuperäinen julkaisu: *Pedagogia do oprimido* 1970.

Tomperi, Tuukka ja Nelli Piattoeva: Demokraattisten juurten kasvattaminen. Teoksessa Kiilakoski, Tomi, Tuukka Tomperi ja Marjo Vuorikoski (toim.): Kenen kasvatus? Kriittinen pedagogiikka ja toisinkasvattamisen mahdollisuus. Vastapaino, Tampere 2005, 247—285.

Ulvinen, Veli-Matti: Syrjäytymisen ja nuorisotakuun välisestä suhteesta. Teoksessa Gretschel, Anu; Paakkunainen, Kari; Souto, Anne-Mari ja Leena Suurpää (toim.): Nuorisotakuun arki ja politiikka. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, Helsinki 2014, 40—42. Saatavilla <http://www.nuorisotutkimusseura.fi/julkaisuja/nuorisotakuun_arki_ja_politiikka.pdf>, luettu 11.10.2016.

Vuorikoski, Marjo: Bell hooksin osallistavan pedagogiikan lupaus ja rajat. Teoksessa Saarinen, Jaana, Hanna Ojala ja Tarja Palmu (toim.): Eroja ja vaarallisia suhteita: keskustelua feminiinisestä pedagogiikasta. Suomen kasvatustieteellinen seura Fera, Jyväskylä 2014, 183—214.

Vuorikoski, Marjo: Dialogini bell hooksin kanssa: toisintekemisen tila akatemiassa. Teoksessa Aittola, Tapio, Jari Eskola ja Juha Suoranta (toim.): Kriittisen pedagogiikan kysymyksiä. Tampereen yliopiston kasvatustieteiden laitos, Tampere 2007, 39—57.

Vuorikoski, Marjo ja Hilikka Rekola: Suomenkielisen laitoksen johdanto. Teoksessa bell hooks: Vapauttava kasvatus. Suomentaneet Marjo Vuorikoski ja Hilikka Rekola. Kansanvalistusseura, Helsinki 2007. Alkuperäinen julkaisu: *Teaching to Transgress: Education as the Practice of Freedom* 1994.

Muut käytetyt lähteet

Aamulehti (5.10.2017): Syrjäytyminen suurin riski Suomelle – turvallisuusstrategiassa kymmeniä ehdotuksia uhkia vastaan. Kirjoittaja: Markku Uhari. Saatavilla <<https://www.aamulehti.fi/uutiset/syrjaytyminen-on-suurin-riski-suomelle-turvallisuusselonteossa-kymmenia-ehdotuksia-uhkia-vastaan-200440061>>, luettu 24.5.2018.

Demokratiakasvatusselvitys. Opetushallitus: Raportit ja selvitykset 2011 (27). Verkossa <http://www.oph.fi/download/139654_Demokratiakasvatusselvitys.pdf>, luettu 26.6.2019.

Gretschel, Anu ja Sami Myllyniemi (2017): Työtä, koulutus- tai harjoittelupaikkaa ilman olevien nuorten käsityksiä tulevaisuudesta, demokratiasta ja julkisista palveluista – Nuorisobarometrin erillisnäyte/aineistonkeruu. Saatavilla <https://www.nuorisotutkimusseura.fi/images/hankkeet/nuorisobarometrinerillisnayte/eriarvoistumistyoryhma_gretschelmyllyniemi_neet_aineistokooste_05122017_nettiin.pdf>, luettu 26.6.2019.

Helsingin Sanomat (16.4.2017): Väite: Syrjäytynyt nuori maksaa miljoona euroa vuodessa. Kirjoittajat: Marjukka Liiten ja Teemu Luukka. Saatavilla <<http://www.hs.fi/kotimaa/art-2000005172578.html>>, luettu 3.5.2017.

Hiilamo, Heikki; Määttä, Anna; Koskenvuo, Karoliina; Pyykkönen, Jussi; Räsänen, Tapio ja Sanna Aaltonen (2017): Nuorten osallisuuden edistäminen : Selvitysmiehen raportti. In: Diak puheenvuoro 11, Diakonia-ammattikorkeakoulu. Saatavilla <<http://www.urn.fi/URN:ISBN:978-952-493-298-1>>, luettu 23.6.2019.

Huttunen, Kristiina ja Tuomas Pekkarinen (2016): Koulutuksen nivelvaiheet ja nuorten syrjäytyminen. Nuorisotutkimusverkosto, Näkökulma maaliskuu 2016 (21). Verkossa: <https://www.nuorisotutkimusseura.fi/images/tiedostot/nakokulma21_nuoruus_hallitusohjelmassa.pdf>, luettu 24.6.2019.

Iltalehti (14.5.2019): Hallitusneuvottelulähteet IL:lle: Oppivelvollisuus pitenee lukioon ja ammatillisiin opintoihin. Kirjoittaja: Mika Koskinen. Saatavilla <<https://www.iltalehti.fi/politiikka/a/c357af87-f4ad-40a6-9d00-0243ecd0fe58>>, luettu 24.6.2019.

Jokisaari, Olli-Jukka (2017b): Kasvatus tuotemaailmassa – Günther Anders kasvatusfilosofia. Kasvatus & Aika 11(4) 2017, 107—110. Saatavilla <<https://journal.fi/kasvatusjaaika/article/view/68768/30256>>, luettu 24.10.2019.

Korhonen, Kaarina: Nyt hyvä, mutta entä tulevaisuudessa? Nuorten hyvinvoinnin ja tulevaisuuteen suhtautumisen tarkastelua Nuorisobarometriä pohjalta. Teoksessa Myllyniemi, Sami (toim.): Ihmisarvoinen nuoruus. Nuorisobarometri 2014. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, Helsinki 2015, 206—223. Saatavilla <https://tietoanuorista.fi/wp-content/uploads/2015/03/Nuorisobarometri_2014_web.pdf>, luettu 6.10.2016.

Kurki, Leena: Sosiokulttuurinen innostaminen yhteisöllisyyden rakentajana. Teoksessa Kiilakoski, Tomi, Tuukka Tomperi ja Marjo Vuorikoski (toim.): Kenen kasvatus?

Kriittinen pedagogiikka ja toisinkasvattamisen mahdollisuus. Vastapaino, Tampere 2005, 335—357.

Laitinen, Matti ja Kari E. Nurmi (2003): Aktiiviseksi kansalaiseksi kasvaminen suomalaisten elämäkertojen valossa. *Aikuiskasvatus* 23 (2), 122—132.

Lähteenmaa, Jaana (2016): Nuorten yhteisötakuun kompuroivat alkumetreit ja laahaavat jatkoaskeleet. *Näkökulma* maaliskuu 2016 (22). Saatavilla <https://www.nuorisotutkimusseura.fi/images/tiedostot/nakokulma22_nuoruus_hallitusohjelmassa.pdf>, luettu 24.6.2019.

Me-Säätiön verkkosivut: <<http://data.mesaatio.fi/syrjaytymisen-dynamiikka/>> | <<https://www.mesaatio.fi/tietoa-meista/>> | <<https://www.mesaatio.fi/tietoa-meista/tavoitteemme/>>, luettu 20.6.2019.

Mehtäläinen, Jouko; Niilo-Rämä, Mikko ja Virva Nissinen (2017): Nuorten yhteiskunnalliset tiedot, osallistuminen ja asenteet. Kansainvälisen ICCS 2016 - tutkimuksen päätulokset. Jyväskylän yliopisto: Koulutuksen tutkimuslaitos. Saatavilla <<https://ktl.jyu.fi/fi/julkaisut/julkaisuluettelo-1/julkaisujen-sivut/2017/ICCS2016-D120>>, luettu 25.10.2019.

Moisio, Olli-Pekka (2011): Ihminen, työ ja vieraantuminen. Karl Marxin Taloudelliset filosofiset käsikirjoitukset 1844. *Tiede & Edistys* 1, 19—32.

Myllyniemi, Sami: Tilasto-osio. Julkaisussa Myllyniemi, Sami (toim.): Ihmisarvoinen nuoruus. Nuorisobarometri 2014. Opetus- ja kulttuuriministeriö: Nuorisoasiain neuvottelukunta: Nuorisotutkimusverkosto, Helsinki 2015, 11—116. Saatavilla <https://tietoaanurista.fi/wp-content/uploads/2015/03/Nuorisobarometri_2014_web.pdf>, luettu 6.10.2016.

Myrskylä, Pekka (2012): Hukassa – Keitä ovat syrjäytyneet nuoret? EVA Analyysi No 19. Elinkeinoelämän valtuuskunta. Saatavilla <<http://www.eva.fi/wp-content/uploads/2012/02/Syrjaytyminen.pdf>>, luettu 29.11.2016.

Niinistö, Sauli: Tasavallan presidentin virkaanastujaispuhe 1.3.2012. Saatavilla <<https://www.presidentti.fi/puheet/tasavallan-presidentti-sauli-niiniston-virkaanastujaispuhe-1-3-2012/?>>, luettu 22.6.2019.

Notkola, Veijo; Pitkänen, Sari; Tuusa, Matti; Ala-Kauhaluoma, Mika; Harkko, Jaakko; Korkeamäki, Johanna; Lehikoinen, Tuula; Lehtoranta, Pirjo ja Jouni Puumalainen (2013): Nuorten syrjäytyminen. Tietoa, toimintaa ja tuloksia? Eduskunnan tarkastusvaliokunnan julkaisu 1. Helsinki: Eduskunta.

Oma Linja -hankkeen verkkosivut: <<http://omalinja.fi/tietoa-hankkeesta/>>, luettu 22.6.2019.

Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman loppuraportti. Oikeusministeriön toiminta ja hallinto 2007:20. Helsinki: Oikeusministeriö. Saatavilla <http://oikeusministerio.fi/fi/index/julkaisut/julkaisuarkisto/200720kansalaisvaikuttamisen-politiikkaohjelmanloppuraportti/Files/OMTH_2007_20.pdf>, luettu 17.10.2016.

Salon Seudun Sanomat (2.5.2017): Nuorten digitaalisessa osaamisessa suuria eroja – osa ei käytä digilaitteita lainkaan. Saatavilla <<http://www.sss.fi/2017/05/nuorten-digitaalisessa-osaamisessa-suuria-eroja-osa-ei-kayta-digilaitteita-lainkaan/>>, luettu 3.5.2017.

Siltala, Juha (2017): Keskiluokka – Unohdettu kansanosa. Haastattelu, YLE Puheen radio-ohjelma, Juuso Pekkinen (27.3.2017). Saatavilla <<https://areena.yle.fi/1-4061136>>, kuunneltu 31.3.2017.

TEM 8/2012. Nuorten yhteiskuntatarkkuus 2013. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja. Saatavilla <<https://docplayer.fi/3115418-Tem-raportteja-8-2012-nuorten-yhteiskuntatarkkuus-2012.html>>, luettu 2.11.2019.

TEM 19/2015. Nuorisotarkkuus-työryhmän loppuraportti ja suositukset jatkotoimiksi. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja. Saatavilla <http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/74962/TEMjul_19_2015_web_19032015.pdf>, luettu 2.11.2019.

Turun Sanomat (25.1.2016): Suomessa vähintään 70 000 syrjäytynyttä. Kirjoittaja: Rebekka Härkönen. Saatavilla <<http://www.ts.fi/uutiset/kotimaa/843711/Suomessa+vahintaan+70000+syrjaytynytta>>, luettu 29.11.2016.

Vuorikoski, Marjo ja Mirka Räisänen (2010): Opettajan identiteetti ja identiteettipoliittikat hallintakulttuurien murroksissa. *Kasvatus & Aika* 4/2010, 63—81. Saatavilla <http://www.kasvatus-ja-aika.fi/dokumentit/artikkeli_vuorikoski_0712101037.pdf>, luettu 19.10.2016.

Yleisradio (16.5.2018): Ennätysmäärä lukiolaisia aikoo pitää välivuoden, tutkija: Voivat löytyä syrjäytyneiden listalta. Kirjoittaja: Anu Leena Koskinen. Saatavilla <<https://yle.fi/uutiset/3-10207189>>, luettu 16.5.2018.

Yleisradio (14.3.2018): Jo 5-vuotiaat esiopetukseen ja perusopetusta 19-vuotiaaksi asti. Kirjoittaja: Jaana Hevonoja. Saatavilla <<https://yle.fi/uutiset/3-10115377>>, luettu 14.3.2018.

Yleisradio (22.3.2018): Syrjäytyneitä nuoria lähes 66 000 - Pojille lähes kaksi kertaa enemmän tehostettua tukea koulussa kuin tytöille. Kirjoittaja: Heidi Sullström. Saatavilla <<https://yle.fi/uutiset/3-10127622>>, luettu 22.3.2018.

Yleisradio (19.2.2019): Tilasto: Syrjäytyneiden nuorten määrä on laskenut, syrjäytyneitä silti yhä 60 000 – ministeri pitää tärkeänä ”yhden luukun” palveluita. Kirjoittaja: Marjatta Rautio. Saatavilla <<https://yle.fi/uutiset/3-10652582>>, luettu 20.6.2019.

Ylöstalo, Hanna (2014): Työntekijäkansalaisia vai maailman muuttajia?: opiskelijat uusliberalistisessa yliopistossa. *Sukupuolentutkimus* 27 (4), 5—16.